

DUURZAME ONTWIKKELINGSDOELEN

INVENTARISATIE NEDERLANDSE IMPLEMENTATIE PER 31-12-2016

Vastgesteld en aangekondigd Nederlands rijksbeleid met bronvermelding op nationaal (inclusief Europees) en mondiaal niveau, gelegd langs de lat van de 169 subdoelen van Resolutie 70/1 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties van 25 september 2015 getiteld “Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development”.

- De vraag hoe Nederland er voor staat op basis van de 230 door de VN vastgestelde indicatoren wordt niet hier behandeld, maar in het CBS-rapport “Metten van SDGs: een eerste beeld voor Nederland”, november 2016.¹
- De vraag of er een gat is tussen de Nederlandse uitgangssituatie, allerlei initiatieven en de doelen die in 2030 gehaald moeten worden en wat daar aan gedaan zou moeten of kunnen worden wordt hier in beperkte mate behandeld. Op die vraag wordt nader ingegaan in de SDG-rapportage en de Voluntary National Review, die achtereenvolgens voorjaar 2017 zullen verschijnen.
- Bij de tekst van Resolutie 70/1 is de officiële Nederlandse vertaling gevolgd, met enkele uitzonderingen: het woord “doelstelling” is overal ingekort tot “doel”, de term “komaf maken met” is in Standaardnederlands op drie plaatsen veranderd in “een einde maken aan” en de foute vertaling “vroegtijdige kindersterfte” in subdoel 3.4 is gewijzigd in “vroegtijdige sterfte” (de originele Engelse tekst spreekt van “premature mortality”).

INHOUDSOPGAVE

¹ <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2016/44/meten-van-sdgs-een-eerste-beeld-voor-nederland>

SDG 1. Beëindig armoede overal en in al haar vormen.

1.1. Tegen 2030 extreme armoede uitroeien voor alle mensen wereldwijd, die met minder dan \$ 1,25 per dag moeten rondkomen.

NATIONAAL:

Het Nederlandse sociale zekerheidstelsel voorziet in een toereikende levensstandaard.

MONDIAAL:

Het Nederlandse beleid is gericht op armoedebestrijding en duurzame inclusieve ontwikkeling binnen lage en lage midden inkomenslanden. In de Kamernotitie ‘Wat de Wereld Verdient’² wordt de ambitie gesteld om extreme armoede uit te bannen in één generatie en het creëren van duurzame en inclusieve groei overal ter wereld. Een nadere uitwerking ten aanzien van de SDGs is opgenomen in het actieplan in de Kamerbrief ‘Inclusieve Ontwikkeling’³ (september 2015). Nederland draagt bij aan inclusieve ontwikkeling door: het scheppen van werkgelegenheid, het creëren van gelijke kansen door de ontwikkeling van menselijk en fysiek kapitaal, het tegengaan van discriminatie en uitsluiting, de herverdeling door belastingen en overdrachten en door de ontwikkeling van inclusief bestuur en instituties. Een actieplan van 20 punten voor inclusieve ontwikkeling en groei is opgesteld. Er is daarin specifieke aandacht voor de allerarmsten en de meest gemarginaliseerde en gediscrimineerde groepen, waarbij de focus ligt op werkgelegenheid voor jongeren en vrouwen en politieke dialoog voor verandering op verschillende niveaus. Binnen de BHOS agenda is hier € 350 mln voor aangewend. Nederland geeft ook onder andere steun aan het Productive Safety Net Programme (PSNP) in Ethiopië. In ruil voor werk aan wegen en andere publieke investeringen, ontvangen werknemers voedsel of cash en worden ze geholpen hun middelen van bestaan te vergroten. De multilaterale ontwikkelingsbanken leveren een significante bijdrage aan het uitroeien van extreme armoede. Nederland draagt als aandeelhouder en donor bij aan dit werk. Het beëindigen van extreme armoede is één van de twee hoofddoelstellingen van de Wereldbank.

1.2. Tegen 2030 het aandeel mannen, vrouwen en kinderen van alle leeftijden die volgens de nationale definities in armoede leven in al haar dimensies, minstens tot de helft terugbrengen.

NATIONAAL:

Nederland beschikt over een fatsoenlijk Wettelijk minimumloon en een sociaal zekerheidstelsel waarmee het kabinet voorziet in een adequaat vangnet. Desondanks komt het ook in Nederland voor dat door omstandigheden iemand toch (tijdelijk) niet in zijn of haar onderhoud kan voorzien. In aanvulling op de algemene sociale voorzieningen en verzekeringen, zet het kabinet extra in op het bevorderen van de financiële zelfredzaamheid, arbeidsparticipatie en sociale inclusie. Het kabinet heeft hiervoor o.a. extra structurele middelen (€ 100 mln) ter beschikking gesteld voor de bestrijding en preventie van armoede en schulden.

Het kabinet hanteert geen nationale definitie van armoede. Wel baseert het kabinet zich veelal op indicatoren van het CBS en het SCP om de ontwikkeling van armoede in Nederland te meten en te

² <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/beleidsnota-s/2013/04/05/wat-de-wereld-verdient-een-nieuwe-agenda-voor-hulp-handel-en-investeringen>

³ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2015/09/28/kamerbrief-over-de-nederlandse-programma-s-voor-buitenlandse-handel-en-ontwikkelingssamenwerking>

volgen en in het kader van EU2020 strategie – waarin ook een armoededoelstelling staat opgenomen – zijn indicatoren ontwikkeld om armoede te meten en vergelijken tussen de lidstaten.⁴

In een recente brief aan de Tweede Kamer⁵ staat de algemene inzet van het kabinet gericht op het voorkomen en bestrijden van armoede nader beschreven. Ook reageert het kabinet regelmatig op recent verschenen rapporten waarin de situatie van armoede en schulden in Nederland wordt geschetst.⁶

Dit doel raakt bovendien aan economische zelfstandigheid.

Gemeenten zijn verantwoordelijk voor het armoedebeleid. Zij zijn vrij om hun eigen armoedegrenzen te bepalen. Zij ontvangen € 90 mln van de bovengenoemde extra structurele middelen. Gemeenten staan immers dicht bij de mensen en kunnen integraal maatwerk leveren. Dat is van belang voor een duurzame bestrijding van armoede omdat armoede een complex en relatief fenomeen is en een oplossing veelal ook afhangt van de individuele omstandigheden.

Daarnaast stelt het kabinet middelen ter beschikking aan maatschappelijke organisaties die armoede en schulden bestrijden en helpen voorkomen. Een voorbeeld daarvan is de subsidieregeling voor activiteiten die een duurzame bijdrage leveren aan het tegengaan van armoede- en schuldenproblematiek. Voor 2016 en 2017 is gevraagd om daarbij specifiek rekening te houden met een aantal kwetsbare groepen, waaronder kinderen. Ook financiert het kabinet in het kader van het Europees Fonds voor Meest Behoeftigen een project gericht op ouderen.

MONDIAAL:

De Nederlandse inzet gericht op het terugdringen van extreme armoede is hier ook van toepassing (zie 1.1). Het volgt de vijf strategieën uitgewerkt in 20 actiepunten zoals vervat in de Kamerbrief ‘Inclusieve Ontwikkeling’, waarbij de nadruk ligt op het creëren van werk voor vrouwen en jeugd en het versterken van de dialoog met overheden en multilaterale organisaties op het gebied van inclusieve ontwikkeling. De Nederlandse overheid draagt bijvoorbeeld bij aan de creatie van meer banen voor jongeren. De focus op werkgelegenheid voor de armste landen en groepen in Afrika wordt de komende periode weer versterkt. De dialoog tussen overheden en multilaterale organisaties wordt onder andere aangegaan tijdens multi-stakeholder bijeenkomsten op handelsmissies. Inclusieve ontwikkeling staat ook centraal binnen de strategische partnerschappen van Samenspraak en Tegenspraak⁷, SRGR en FLOW, waarbinnen activiteiten worden opgezet, die er op gericht zijn de armen (mannen, vrouwen, jongeren) en gemarginaliseerde en gediscrimineerde groepen kansen te bieden in de samenleving door hen een stem te geven en hun capaciteit te versterken. Hiermee kunnen zij voor hun belangen en rechten opkomen, wordt economische, sociale en politieke participatie bevorderd en kunnen sociale vangnetten worden opgezet voor diegenen die buiten de boot vallen.

1.3. Nationaal toepasbare sociale beschermingssystemen en maatregelen implementeren voor iedereen, met inbegrip van sociale beschermingsvloeren, en tegen 2030 een aanzienlijke dekkingsgraad realiseren van de armen en de kwetsbaren.

NATIONAAL:

⁴ <http://ec.europa.eu/eurostat/web/europe-2020-indicators/europe-2020-strategy/headline-indicators-scoreboard>

⁵ www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-sociale-zaken-en-werkgelegenheid/documenten/kamerstukken/2016/04/04/kamerbrief-over-de-rijksincassovisie

⁶ www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/armoede-en-schulden/documenten/kamerstukken/2016/02/03/kamerbrief-met-reactie-op-diverse-rapporten-inzake-armoede

⁷ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/regelingen/2014/05/13/samenspraak-en-tegenspraak>

Nederland heeft al een goed ontwikkeld socialezekerheidsstelsel. Het stelsel biedt sociale bescherming en ondersteuning aan uiteenlopende groepen in de Nederlandse samenleving zoals werkenden, ouderen, ouders van kinderen, arbeidsongeschikten en personen die tijdelijk niet zelf in hun inkomen kunnen voorzien.

Het socialezekerheidsstelsel bestaat uit sociale voorzieningen zoals de bijstand (het sociale vangnet), de volksverzekeringen (o.a. de Algemene ouderdomswet, de Algemene nabestaandenwet en de Algemene kinderbijslagwet) en werknemersverzekeringen (o.a. de Werkloosheidswet, Ziektewet en de Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen).

Er is recht op sociale voorzieningen voor iedereen die regelmatig in Nederland woont. Er is recht op volksverzekeringen wanneer is sprake is van ingezetenschap dan wel het verrichten van arbeid. Het recht op werknemersverzekeringen is gekoppeld aan het verrichten van arbeid in loondienst.

Het socialezekerheidsstelsel is onderhevig aan wijzigingen zodat het stelsel blijft aansluiten bij de huidige tijd, de huidige arbeidsmarkt en arbeidsverhoudingen. Het stelsel biedt inkomensbescherming en zet in op activering. Tevens is de financiële houdbaarheid van het stelsel een aandachtspunt.

De afgelopen jaren zijn er o.a. wijzigingen doorgevoerd op het terrein van:

- De Algemene ouderdomswet (o.a. verhoging van de AOW-leeftijd).
- Werkloosheidsuitkering (o.a. verkorting duur WW-uitkering en introductie brug-WW).
- Vereenvoudiging van de kindregelingen (sinds 2015 zijn er vier regelingen: de kinderbijslag, kindgebonden budget, kinderopvangtoeslag en de combinatiekorting).
- Invoering van de Participatiewet: deze wet vervangt de Wet werk en bijstand (WWB), de Wet sociale werkvoorziening (WSW) en een groot deel van de Wet werk en arbeidsondersteuning jonggehandicapten (Wajong).

MONDIAAL:

Nederland draagt bij aan verzekeringen en overdrachten die de armen beschermen tegen risico's en schokken, met de nadruk op ziektekostenverzekeringen en landbouwverzekeringen voor kleine boeren en boerinnen. Bij tegenslag kunnen zij hun productiemiddelen (bijvoorbeeld vee) behouden en zo uit de ergste armoede te blijven. Groepen die niet over voldoende productief land of andere productiemiddelen beschikken ontvangen met bijdragen van Nederland steun via een vangnetprogramma. Via het Productive Safety Net Programme in Ethiopie, het grootste sociale vangnet op het Afrikaanse continent, bereikt Nederland, samen met de Ethiopische overheid, de Wereldbank en andere donoren, meer dan 7 miljoen zeer arme mensen. In Malawi, Mozambique, Zambia en Zimbabwe draagt Nederland met UNICEF bij aan een vangnet voor weeskinderen die slachtoffer zijn van de HIV epidemie. De programma's vallend onder Samenspraak en Tegenspraak, zoals Voice, het accountabilityfonds en de steun aan zuidelijke regionale vrouwenfondsen zijn er op gericht de capaciteit van lokale organisaties te versterken, zodat zij hun stem kunnen laten horen en overheden, bedrijfsleven en andere instanties accountable te houden en te pleiten voor maatregelen die er voor zorgen dat armen en kwetsbaren bereikt worden en kunnen participeren in de samenleving op een gelijkwaardige wijze. Hier vallen ook sociale vangnetten onder. Ook binnen de SRGR programma's is aandacht voor de meest kwetsbaren, zoals key populations (HIV geïnfecteerden, sekswerkers, (injecterende) drugsgebruikers, homo's, mannen die seks hebben met mannen, transgenders), meisjes en slachtoffers van kindhuwelijken. Er is ook veel aandacht voor de rechten van jongeren.

1.4. Er tegen 2030 voor zorgen dat alle mannen en vrouwen, in het bijzonder de armen en de kwetsbaren, gelijke rechten hebben op economische middelen, alsook toegang tot basisdiensten, eigenaarschap en controle over land en andere vormen van eigendom, nalatenschap, natuurlijke hulpbronnen, gepaste nieuwe technologie en financiële diensten, met inbegrip van microfinanciering.

NATIONAAL:

Volgens de Nederlandse grondwet is ieder rechtmatig verblijvende in Nederland gelijk voor de wet. *De jure* is dit doel in NL een feit, *de facto* voor sommige groepen laagopgeleide vrouwen (en mannen) nog niet.

MONDIAAL:

In het kader van landbouwontwikkeling en voedselzekerheid draagt Nederland bij aan het versterken van landrechten voor kleinschalige boeren en boerinnen. Door de Nederlandse ambassades in Mozambique, Burundi, Rwanda, Uganda, Bangladesh, Benin, Indonesië en Colombia wordt substantieel geïnvesteerd in betere landrechten voor mannen en vrouwen. Daarbij wordt veel gebruik gemaakt van Nederlandse kennis en kunde.

Nederland draagt ook bij aan het werk van internationale netwerken op dit terrein, zoals het Global Land Tool Network. Daarnaast ondersteunen we de International Land Coalition (ILC), die werkt aan het verbeteren van de toegang tot landrechten voor de allerarmsten en aan het versterken van de positie van vrouwen in boerencoöperaties. Via de verdere implementatie van de Decent Work Agenda van de Internationale Arbeidsorganisatie (ILO) streven we naar een inkomen dat voldoende is om van te leven voor een ieder die werkt.

DSH zet in op een inclusieve toegang tot de arbeidsmarkt en basisdiensten door in te zetten op een conflict sensitieve benadering waar bijzondere aandacht is voor gemarginaliseerde groeperingen, ontheemden, de jeugd en vrouwen. Een conflict sensitieve benadering om de oorzaken het conflict wijze weg te nemen om duurzame resultaten te halen staat daarbij voorop.

De programma's vallend onder Strategische Partnerschappen in Chronische Crisis en Wederopbouw zijn gericht op het bevorderen van de toegang tot basisdiensten en economische middelen om zodoende de weerbaarheid van gemarginaliseerde groepen in de samenleving te bevorderen. Het door Nederland ondersteunde CASAI programma van IFC richt zich op bevorderen van private sector in 14 Conflict Affected States in Africa in het bijzonder voor vrouwen. Het Addressing Root Causes Fund zal van start gaan met programma's in 12 landen om een langdurig en 'bottom up' bij te dragen aan het wegnemen van de oorzaken van conflict en irreguliere migratie. Het genereren van werkgelegenheid voor met name kwetsbare groeperingen is daarbij één van de vier doelstellingen.

1.5. Tegen 2030 de weerbaarheid opbouwen van de armen en van zij die zich in kwetsbare situaties bevinden en hun blootstelling aan en kwetsbaarheid voor met klimaatgerelateerde extreme gebeurtenissen en andere economische, sociale en ecologische schokken en rampen beperken.

NATIONAAL:

Zie 11.5 en 13.1. Het Sendai Framework is nog niet naar Europese en/of nationale doelstellingen en beleid vertaald.

MONDIAAL:

Internationaal zijn in 2015 in het Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030 doelstellingen afgesproken om nieuwe rampen te voorkomen en de risico's van bestaande rampen te verminderen (UNISDR 2015). Doelstellingen richten zich specifiek op de vermindering van sociale en economische impacts, maar ook het opzetten van nationale strategieën voor risicobeperking, internationale samenwerking en het opzetten van waarschuwingssystemen, informatievoorziening en assessment.

In de kamerbrief ‘Klimaatverandering en Armoede’⁸ wordt ingegaan op de relatie tussen klimaatverandering en armoede. De Nederlandse klimaatfinanciering krijgt vorm binnen de programma’s voor toegang tot energie, watermanagement, klimaat-slimme landbouw en landschapsbeheer (inclusief bossen). Deze programma’s zijn allemaal onderdeel van de Nederlandse hulpinspanningen en richten zich daardoor op de allerarmsten. De armoedefocus is gewaarborgd, zowel inhoudelijk bij de formulering en beoordeling van activiteiten, als bij de afweging van uitgaven voor programma’s met en zonder klimaatrelevantie.

Gezien de relatie tussen klimaatverandering en natuurrampen zet Nederland versterkt in op risicovermindering bij rampen en weerbaarheid. (o.a. met *partners for resilience*). Vergroting van de (klimaat)weerbaarheid tegen stress en schokken van mensen – met name ook kinderen – die (potentieel) lijden aan ondervoeding en van kleinschalige boeren en boerinnen is onderdeel van het voedselzekerheidsbeleid.

Nederland draagt bij aan verzekeringen en overdrachten die de armen beschermen tegen risico’s en schokken, met de nadruk op ziektekostenverzekeringen en landbouwverzekeringen voor kleine boeren en boerinnen. Bij tegenslag kunnen zij hun productiemiddelen (bijvoorbeeld vee) behouden en zo uit de ergste armoede blijven. Groepen die niet over voldoende productief land of andere productiemiddelen beschikken, ontvangen met bijdragen van Nederland steun via een vangnetprogramma. Via het Productive Safety Net Programme in Ethiopie, het grootste sociale vangnet van Afrika, bereikt Nederland, samen met de Ethiopische overheid, de Wereldbank en andere donoren, meer dan 7 miljoen zeer arme mensen. In Malawi, Mozambique, Zambia en Zimbabwe draagt Nederland met UNICEF bij aan een vangnet voor weeskinderen die slachtoffer zijn van de HIV-epidemie (Kamerbrief inclusieve ontwikkeling⁹).

Daarnaast draagt Nederland bij aan goed stroomgebied- en deltabeheer om een veilige leefomgeving te creëren voor de bewoners, grote overstromingen te voorkomen, en de mogelijke gevolgen van klimaatverandering op te vangen en in goede banen te leiden. In onder andere Bangladesh, Benin, Ghana, Indonesië, Kenia, Mali, Mozambique, Rwanda, en Vietnam geeft Nederland ondersteuning aan de ontwikkeling en uitvoering van plannen voor waterveiligheid. In een twintigtal grensoverschrijdende stroomgebieden ondersteunt NL het gezamenlijk stroomgebiedbeheer door betrokken landen, waarbij er speciale aandacht is voor kwetsbaarheid van arme bevolkingsgroepen langs de rivier en voor weerbaarheid m.b.t. klimaatverandering. Op verzoek van buitenlandse overheden kan het Dutch Risk Reduction Team (DRR-Team) snel ingezet worden bij het voorkomen of het beperken van water-gerelateerde rampen: deze levert kennis en expertise op het gebied van waterbeheer, waterveiligheid en watervoorziening.

1.a. Zorgen voor een aanzienlijke mobilisatie van middelen afkomstig uit verschillende bronnen, ook via versterkte ontwikkelingssamenwerking, om adequate en voorspelbare middelen te voorzien voor ontwikkelingslanden, in het bijzonder de minst ontwikkelde landen, om programma's en beleidslijnen te implementeren die een einde moeten maken aan armoede in al haar vormen.

MONDIAAL:

Nederland zet pro-actief in op het ontwikkelen van innovatieve financieringsconstructies en instrumenten die (1) de financiële bijdrage van de private sector en opkomende donoren (zoals private stichtingen) aan de SDG-agenda kunnen vergroten en/of (2) de resultaten per uitgegeven

⁸ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2015/11/20/kamerbrief-over-wereldbankrapport-over-relatie-tussen-klimaatverandering-en-armoede>

⁹ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2015/09/28/kamerbrief-over-de-nederlandse-programma-s-voor-buitenlandse-handel-en-ontwikkelingssamenwerking>

ODA euro vergroten. Relevante kennis en vaardigheden binnen de rijksoverheid bij partners worden waar nodig verder ontwikkeld. Er wordt meer gewerkt met nieuwe financieringsmechanismen als garanties en durfkapitaal.

Het Currency Exchange Fund (TCX) wordt voortgezet. Door wisselkoersrisico af te dekken, helpt dit fonds voorkomen dat ondernemers in ontwikkelingslanden worden opgezadeld met risico's die zij niet goed kunnen dragen. Door binnen de rijksoverheid af te wegen welke vorm van financiering wordt ingezet kan de meest efficiënte inzet van financieringsmiddelen worden bereikt, kan effectief worden samengewerkt met externe (private) partijen en kan de slagkracht van ODA versterkt worden. Om al deze ontwikkelingen een boost te geven is de Taks Force Innovatieve Financiering opgericht.

Nederland ondersteunt overheden van ontwikkelingslanden bij het tegengaan van belastingontduiking en –ontwijking en bij het zelf genereren van meer belastinginkomsten.¹⁰ Daarnaast zet Nederland in op betere mondiale fiscale spelregels, spreken het bedrijfsleven aan op maatschappelijk verantwoord ondernemen en versterken de capaciteit van overheden op het terrein van belastinginning. Daarnaast is goede vooruitgang geboekt met het Nederlandse voorstel aan 23 ontwikkelingslanden om antimisbruikclausules op te nemen in de bilaterale belastingverdragen.¹¹ Met het Addis Tax Initiative (een initiatief van Nederland samen met 17 andere donor landen, 11 ontwikkelingslanden, 7 internationale organisaties en de Gates foundation) verdubbelt Nederland de inzet van middelen op het vergroten van belastingcapaciteit in ontwikkelingslanden, o.a. voor de training van belastinginspecteurs.

1.b. Solide beleidskaders creëren op nationaal, regionaal en internationaal niveau, die zijn gebaseerd op ontwikkelingsstrategieën ten gunste van de armen en het genderbeleid, om de versnelde investering te ondersteunen in acties die gericht zijn op het uitroeien van de armoede.

NATIONAAL:

Ingezet wordt op de versterking van de integratie van de gender- en vrouwenrechtendimensie in alle duurzame ontwikkelingsdoelen, complementair aan de inzet met betrekking tot doel 5.

MONDIAAL:

Nederland heeft een leidende rol op zich genomen in de brede coalitie om niemand achter te laten bij het behalen van de SDGs in 2030 (Leave No One Behind - LNOB). Er is daarbinnen aandacht voor gemarginaliseerde en gediscrimineerde groepen, samen met een focus op de armste groepen en landen, die naar voren komt in de keuze van de Nederlandse partnerlanden: 11 van de 15 partnerlanden van Nederland zijn Minst Ontwikkelde Landen (MOL's). Armoede, ongelijkheid en uitsluiting komen echter ook voor in middeninkomenslanden, de meerderheid van alle armen zijn daar te vinden. De huidige instrumenten zijn gericht op MOL's en middeninkomenslanden en zijn speciaal gericht op voordeel voor de meest achtergestelde groepen, direct of indirect door het aanjagen van inclusieve economische ontwikkeling. Kleinschalige boeren, lage loonarbeiders, kleine ondernemers, vrouwen zonder toegang tot krediet, mensen die geen toegang hebben tot drinkwater, sanitair of energie zijn vooral ontvangers van de Nederlandse ontwikkelingsinspanningen.

Ambassades in de partnerlanden hebben ook een rol in het op de agenda krijgen en houden van de SDGs en meer specifiek de LNOB-agenda via het organiseren van bijeenkomsten en het stimuleren van

¹⁰ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2015/06/18/debat-over-begroting-bhos-2015>

¹¹ Tot nu toe is hier met vijf landen (Ethiopië, Malawi, Kenia, Ghana en Zambia) overeenstemming bereikt. Met andere ontwikkelingslanden is overleg gaande.

gezamenlijke analyses op landenniveau. FLOW, Voice, partnerschappen onder Samenspraak en Tegenspraak en op het terrein van SRGR, ondersteuning van zuidelijke regionale vrouwenfondsen bieden allen een bijdrage aan het beïnvloeden van het beleid op het terrein van de allerarmsten en gender. Via de steun aan UNICEF op het terrein van sociale vangnetten, waarbij overheden worden ondersteund in het opzetten en uitvoeren hiervan voor de allerarmsten, zijn overheden verantwoordelijk voor het invoeren van een sociaal beleid, hetgeen duurzaamheid bevordert.

SDG 2. Beëindig honger, bereik voedselzekerheid en verbeterde voeding en promoot duurzame landbouw.

2.1. Tegen 2030 een einde maken aan honger en voor iedereen, in het bijzonder de armen en de mensen die leven in kwetsbare situaties, met inbegrip van kinderen, toegang garanderen tot veilig, voedsaam en voldoende voedsel en dit het hele jaar lang.

NATIONAAL:

In Nederland is honger niet aan de orde. Elke burger heeft toegang tot voldoende veilig en voedsaam voedsel. Voor wie betaalbaarheid van voedsel een aantoonbaar knelpunt is, is er steun vanuit voedselbanken.

MONDIAAL:

Nederland draagt bij aan voedingsprogramma's van het Wereldvoedselprogramma, UNICEF en internationale initiatieven als de Global Alliance for Improved Nutrition en de Scaling Up Nutrition beweging. In een aantal partnerlanden worden productieve vangnetten, waarbij mensen geld of voedsel krijgen in ruil voor werk, ondersteund en wordt bijgedragen aan het opzetten van lokale voedingsprogramma's.

De komende jaren wordt de inzet verder verbreed met het doel het vermogen van mensen en lokale gemeenschappen te versterken om weerbaar te zijn tegen, en te herstellen van, externe schokken zoals droogte en extreme prijsschommelingen. Er zal worden ingezet op stabiliteit bevorderende interventies, zoals risicomanagement, verzekeringen, sociale vangnetten, versterking van lokale markten, rampenpreventie en klimaatadaptatie. Dit vergt nauwe samenwerking met humanitaire hulpprogramma's.

Voedselzekerheid vormt één van de vier prioriteiten binnen de agenda van hulp, handel en investeringen. De Nederlandse landbouw- en voedselsector heeft veel expertise en innovatieve oplossingen te bieden. Hierdoor past voedselzekerheid goed in de agenda van de Kamernotitie 'Wat de Wereld Verdient'. Met de beleidsbrief 'Nederlandse inzet voor wereldwijde voedselzekerheid'¹² heeft het kabinet eind 2014 het voedselzekerheidsbeleid uiteengezet:

- (1) Uitbannen van de huidige honger en ondervoeding, met als nieuwe accenten versterken van reproductieve gezondheid en rechten van vrouwen en vergroten van weerbaarheid tegen externe schokken zoals schommelingen in voedselprijzen;
- (2) Bevorderen van inclusieve en duurzame groei in de agrarische sector, met als nieuwe accenten terugdringen van voedselverliezen en het ondersteunen van landbouwbeleid;
- (3) Realiseren van ecologisch houdbare voedselsystemen, met als nieuwe accenten toepassen van de landschapsbenadering en verduurzamen van de veehouderij.

Verder draagt Nederland bij aan de 'enabling environment' door landrechten te beschermen en de kennisinfrastructuur te verbeteren.

2.2. Tegen 2030 einde maken aan alle vormen van ondervoeding, waarbij ook tegen 2025 voldaan moet kunnen worden aan de internationaal overeengekomen doelstellingen met betrekking tot groeiachterstand en ondergewicht bij kinderen onder de 5 jaar; en eveneens tegemoetkomen aan de

---

¹² <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2014/11/18/kamerbrief-over-nederlandse-inzet-voor-wereldwijde-voedselzekerheid>

voedingsbehoeften van adolescente meisjes, zwangere vrouwen, vrouwen die borstvoeding geven en oudere personen.

NATIONAAL:

In Nederland worden activiteiten op het gebied van het tegengaan van ondervoeding bij ouderen uitgevoerd (dit valt nu niet onder de indicatoren). Er is voldoende voedsel beschikbaar. Het gaat daarom in Nederland om de kwalitatieve insteek van ondervoeding: eten de ouderen voldoende eiwit, hebben ze nog wel voldoende eetlust?

Screening wordt in ziekenhuizen toegepast om tijdig problemen door ondervoeding te signaleren. In het nieuwe kwaliteitskader voor de verpleegzorg worden beroepsorganisaties en kennisorganisaties opgeroepen om op termijn indicatoren te ontwikkelen voor relevante veiligheidsthema's, waaronder het opsporen van ondervoeding. Voor de Inspectie voor de Gezondheidszorg is dit een vast onderdeel in het toezicht. De overheid steunt de stuurgroep ondervoeding die werkt aan de terugdringing van ondervoedingproblematiek bij ouderen in de thuissituatie. Daarnaast is op de website van het Voedingscentrum algemene informatie over ondervoeding te vinden met tips hoe men ondervoeding kan herkennen en wat men kan doen om weer op een gezond gewicht te komen.

Daarbij volgt de Jeugdgezondheidszorg (JGZ) op systematische wijze en signaleert ontwikkelingen in de gezondheidstoestand van kinderen van 0 – 18 jaar. Één van de onderdelen hierbij is het meten en beoordelen van de groei van kinderen. Ook omvatten de werkzaamheden van de JGZ het geven van voorlichting, advies, instructie en begeleiding aan ouders en jeugdigen met betrekking tot gezonde (borst-)voeding en overgewicht / ondergewicht.

MONDIAAL:

De ambitie van dit doel is helder: honger en ondervoeding in 2030 de wereld uit. Nederland heeft daarbij de ambitie om tussen nu en 2030 voor 32 miljoen mensen ondervoeding en honger uit te bannen.

Met het bereiken van ondervoede mensen draagt Nederland direct bij aan de verbetering van hun voedingssituatie, maar daarmee zijn ze nog niet definitief 'uit de ondervoeding gehaald'. Bij ongeveer 10 van de 18 miljoen bereikte mensen was in 2015 aantoonbaar sprake van inname van kwalitatief betere voeding, vooral door het verschaffen van voedingssupplementen en extra vitaminen. Bij bijna 5 miljoen mensen was (ook) sprake van een verbetering van de toegang tot voedsel, onder meer dankzij kleinschalige groenteteelt en beschikbaarheid van verrijkt voedsel. Ruim 3 miljoen ondervoede mensen werden (ook) weerbaarder tegen onvoorziene gebeurtenissen, bijvoorbeeld dankzij het opzetten van spaargroepen of door toegang tot water het hele jaar door.

Naast de directe bestrijding van ondervoeding is het essentieel om ook de onderliggende oorzaken aan te pakken. Vooral de voedingstoestand van adolescenten is van belang. Als zij ondervoed raken en bij een eerste zwangerschap ondervoed zijn, wordt de ondervoeding van moeder op kind doorgegeven en start de volgende generatie al met een achterstand. Voedingsprojecten in Bangladesh hebben daarom reproductieve gezondheids- en genderaspecten geïntegreerd in hun training modules. Ze geven meisjes, boerinnen en hun schoonfamilie voorlichting over goede voeding, HIV/aids, veilige seks, seksueel misbruik en de gevaren van tienerzwangerschappen.

Ook het weerbaarder maken van mensen tegen voedseltekorten is cruciaal, bijvoorbeeld via inkomen genererende diversificatie van de voedselproductie. Uit een studie die het kennisplatform voedselzekerheid op verzoek van de topsector Tuinbouw/Uitgangsmaterialen liet uitvoeren blijkt dat investeringen in de groente- en fruitsector in Oost-Afrika daadwerkelijk de voedselzekerheid vergroten. Boeren die groente en fruit verbouwen hebben een hoger inkomen, waarmee ze onder meer hun voedselpakket kunnen uitbreiden, en blijken ook feitelijk beter gevoed te zijn dankzij een beter vitaminen- en mineralenrijk dieet.

2.3. Tegen 2030 de landbouwproductiviteit en de inkomens verdubbelen voor kleinschalige voedselproducenten, in het bijzonder vrouwen, inheemse bevolkingen, familieboeren, veehouders en vissers, onder meer door een veilige en gelijke toegang tot land, andere productieve hulpbronnen en inputs, kennis, financiële diensten, markten en opportuniteiten die toegevoegde waarde bieden en ook buiten de landbouw tewerkstelling genereren.

NATIONAAL:

Ieder mens heeft recht op voldoende voeding van goede kwaliteit om een gezond en actief leven te leiden. Honger en ondervoeding beperken mensen en samenlevingen in het bereiken van hun volle potentieel.

MONDIAAL:

De inzet van Nederland is beschreven in de nota 'Nederlandse inzet voor wereldwijde voedselzekerheid'. Kern van de inzet op het uitbannen van honger:

Het Nederlandse beleid richt zich met nadruk op de 500 miljoen kleinschalige boeren (m/v) wereldwijd. Zij zijn in Azië en Sub Sahara Afrika verantwoordelijk voor 80% van de voedselproductie. Dit doel streeft naar een verdubbeling van hun productiviteit en inkomen in 2030. Nederland zet zich in voor het helpen realiseren van die verdubbeling voor ongeveer 8 miljoen boeren.

Werden in 2014 circa 4,5 miljoen kleinschalige boeren ondersteund, in 2015 waren dat er 7,1 miljoen. Zij werden bereikt met training, productievere gewassen, financiële diensten, opslag en verwerking, infrastructuur en/of organisatieversterking. Daarmee is niet gezegd dat deze boeren ook structureel 'uit de armoede gehaald zijn'. In de toekomst zullen niet alleen genderanalyses aan alle activiteiten ten grondslag liggen, maar ook resultaten ten aanzien van gendergelijkheid beter in beeld komen.

Het versterken van landrechten is een belangrijke randvoorwaarde voor landbouw en voedselzekerheid. Dit heeft de volle aandacht van het kabinet. Nederlandse ambassades in Bangladesh, Benin, Burundi, Colombia, Indonesië, Mozambique, Rwanda en Uganda investeren ter plekke in betere landrechten. Hierbij wordt gebruik gemaakt van Nederlandse kennis en kunde. Dit heeft in 2014 en in 2015 geresulteerd in betere landrechten voor ongeveer 1,5 miljoen mensen.

Nederland zet ook in op het terugdringen van voedselverliezen. Dit is in lijn met doel 12, waarvan subdoel 3 streeft naar terugdringen van voedselverliezen. In juni 2015 is op initiatief van Nederland de conferentie 'No More Food to Waste' georganiseerd in Den Haag, waar een internationale actieagenda is vastgesteld. Hieruit is het initiatief 'Champions 12.3' ontstaan: een internationale coalitie van inmiddels 53 leiders van overheden, bedrijfsleven, internationale- en maatschappelijke organisaties die zich inzetten om SDG 12.3 te realiseren en om anderen te mobiliseren. Nederland stimuleert daarnaast onder meer efficiëntere zuivelketens in Indonesië en Vietnam, verbetering van productie en transport van voedsel in Sub-Sahara Afrika en snellere afhandeling van formaliteiten aan de grens. Nederlandse partijen werken nauw samen in het 'Postharvest Network'.

2.4. Tegen 2030 duurzame voedselproductiesystemen garanderen en veerkrachtige landbouwpraktijken implementeren die de productiviteit en de productie kunnen verhogen, die helpen bij het in stand houden van ecosystemen, die de aanpassingscapaciteit verhogen in de strijd tegen klimaatverandering, extreme weersomstandigheden, droogte, overstromingen en andere rampen en die op een progressieve manier de kwaliteit van het land en de bodem verbeteren.

NATIONAAL:

Een transitie naar een duurzame landbouw is noodzakelijk. Landbouw moet niet het probleem zijn voor de opgaven op het gebied van voedsel en ecologie, maar de oplossing. De filosofie van groene groei is daarbij leidend.

De rijksoverheid streeft naar een duurzame productieverhoging van de landbouw binnen de draagkracht van de aarde. Het beleid voor natuur inclusieve landbouw richt zich op de integratie van biodiversiteit in een rendabele agrarische bedrijfsvoering, door beheer van de natuur op het bedrijf, gebruik maken van de ecosysteemdiensten van de natuur en de bodem en het minimaliseren van de externe effecten van de bedrijfsvoering (bijvoorbeeld door het sluiten van kringlopen op bedrijfsniveau of regionaal niveau). Zie de Rijksnatuurvisie en de reactie op het WRR-rapport waar de inzet van het kabinet is aangegeven op dit vlak, waarin de Voedselagenda wordt gepresenteerd langs drie inhoudelijke lijnen: volksgezondheid, ecologische houdbaarheid en robuustheid¹³

Er is geen eenduidige, integrale set met doelen voor een duurzame landbouw. Wel zijn er uiteenlopende Europese doelstellingen die erop gericht zijn de landbouw te verduurzamen, zoals de Nitraatrichtlijn (EU 1991) over nitraat in het grondwater, ecologische doelen in de Kaderrichtlijn Water (EU 2000) over fosfaat en gewasbeschermingsmiddelen in oppervlaktewater, de Vogelrichtlijn (EU 2009d) en de Habitatrichtlijn (EU 1992) over verdroging, en de NEC-richtlijn (National Emission ceilings; EU 2001) over ammoniakemissie. Er zijn geen doelstellingen voor veerkrachtige landbouwpraktijken. Een Europees beleidsinstrument om een vorm van duurzame landbouw te implementeren is cross compliance binnen het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (EU 2009b). Dit betekent dat het ontvangen van de volledige bedrijfstoelage afhankelijk is van het voldoen aan een set maatschappelijke randvoorwaarden, omtrent milieu, volksgezondheid, diergezondheid, plantgezondheid en dierenwelzijn, voortkomend uit 19 Europese richtlijnen en verordeningen.

MONDIAAL:

Het voedselzekerheidsbeleid zet in op het duurzaam verhogen van de productiviteit en weerbaarheid van met name kleinschalig producerende boeren, waardoor deze kwetsbare groep de gevolgen van klimaatverandering beter kan opvangen. Daarbij staat, conform de beleidsbrief Voedselzekerheid, niet één enkel 'model' van landbouwonwikkeling centraal. Uitgangspunt zijn de mogelijkheden en behoeften van de betreffende boeren. Praktijken en technologieën worden aangepast en ontwikkeld vanuit de lokale ecologische en sociale context.

Voorbeelden van deze benadering van adaptatie in de kleinschalige landbouw zijn onder meer te vinden in het klimaatprogramma van het International Fund for Agricultural Development (IFAD), het klimaatprogramma van de Consultative Group on International Agricultural Research (CGIAR) en het Geodata for Agriculture and Water programma, alle ondersteund door Nederland.

Daarnaast stimuleert Nederland duurzame, klimaatslimme investeringen in alle schakels van de voedselketen, samen met de private sector, onderzoeksinstituten, maatschappelijke organisaties en overheden. Zo wordt in Algerije gewerkt aan klimaatslimme oplossingen voor de verduurzaming van de aardappelketen door het opzetten van een pilot met alle betrokken partijen en in Marokko aan de introductie van klimaatslimme technieken in de bedekte tuinbouw.

Ook rivieren, kustgebieden en oceanen zijn belangrijke voedselbronnen. Duurzame visserij en aquacultuur vragen een geïntegreerde, vaak internationale aanpak. Nederland speelt een actieve rol in het Global Network on Blue Growth and Food Security, voortbouwend op de uitkomsten van de 'Global Action Summit for Food Security and Blue Growth' in 2014 in Den Haag. Afgelopen mei heeft Nederland samen met Grenada het initiatief genomen voor het opzetten van een 'Blue Growth Innovation Centre'. Vanuit het speerpunt water wordt in partnerlanden gewerkt aan het beschikbaar maken van voldoende water van voldoende kwaliteit voor onder andere de landbouw op een manier die in balans is

¹³ Tweede Kamer, 31 532, nr. 156.

met het behoud van het ecosysteem. Daarbij wordt ook gekeken dat kleine gebruikers niet lijden onder de onttrekking van water door grootgebruikers.

2.5. Tegen 2020 de genetische diversiteit in stand houden van zaden, cultuurgewassen en gefokte en gedomesticeerde dieren en hun in het wild levende verwanten, ook aan de hand van zaad- en plantenbanken die op een degelijke manier beheerd en gediversifieerd worden op nationaal, regionaal en internationaal niveau; en de toegang bevorderen tot het eerlijk en billijk delen van voordelen afkomstig van het gebruik van genetische hulpbronnen en daaraan gekoppelde traditionele kennis, zoals internationaal overeengekomen.

NATIONAAL:

Het Centrum voor Genetische Bronnen Nederland (CGN), onderdeel van WUR, richt zich met rijksmiddelen op conservering en gebruik van groentegewassen, landbouwhuisdierrassen en autochtone bomen en struiken.

Voor wat betreft plantaardige genetische bronnen (PGR) is de missie van CGN om bij te dragen aan behoud en gebruik van plantaardige genetische diversiteit in internationaal verband. De waarde van het materiaal in de genenbank hangt af van de kennis over dit materiaal en de beschikbaarheid voor gebruikers ervan. CGN investeert in kennisvermeerdering en zorgt voor volledige beschikbaarheid voor alle professionele gebruikers.

Het cluster dierlijke genetische bronnen van CGN richt zich op behoud en bevordering van duurzaam gebruik van genetische diversiteit in landbouwhuisdieren. Dit omdat genetische diversiteit in landbouwhuisdieren de basis is voor de fokkerij van landbouwhuisdieren.

De cluster genetische bronnen van bomen houdt zich bezig met behoud en het stimuleren van duurzaam gebruik van de genetische diversiteit van Nederlandse inheemse boom- en struiksoorten. Deze kunnen het beste evolueren in hun natuurlijke omgeving. Genetische diversiteit is de basis voor deze evolutie. Behoud van onze genetische bronnen van boom- en struiksoorten is van belang aangezien genetische diversiteit bijdraagt aan het aanpassingsvermogen en daarmee aan de overleving van de soort in de toekomst. Bovendien is het de basis voor een duurzame en multifunctionele bosbouw.

MONDIAAL:

In de Kamerbrief 'Nederlandse inzet voor Wereldwijde Voedselzekerheid' wordt de realisatie van ecologisch houdbare voedselsystemen als belangrijk doel benoemd. Daarnaast werd met Nederlandse steun in februari 2016 de eerste Access to Seeds Index gepubliceerd. Deze index meet en vergelijkt de inspanningen van leidende zaaizaadbedrijven om kwaliteitszaad beschikbaar te maken voor kleine boeren.

Ook investeert Nederland in het werk van de Global Crop Diversity Trust die diversiteit van landbouwgewassen voor wereldwijde voedselzekerheid nastreeft.

2.a. Verhogen van de investeringen, door versterkte internationale samenwerking, in landelijke infrastructuur, landbouwkundig onderzoek en uitgebreide diensten, technologische ontwikkeling en genetische databanken voor planten en vee om de landbouwkundige productiecapaciteit in ontwikkelingslanden, in het bijzonder in de minst ontwikkelde landen, te versterken.

NATIONAAL:

Alle collecties zaden van (voedsel)gewassen bevinden zich in het Centrum voor Genetische Bronnen Nederland (CGN) en zijn beschikbaar voor gebruikers onder de voorwaarden van ITPGRFA. Ook stimuleert de Nederlandse overheid de beschikbaarheid van privécollecties voor

derden. Toegang tot en de eerlijke en rechtvaardige verdeling van de voordelen (access and benefit sharing) die voortvloeien uit het gebruik van genetische hulpbronnen is afgesproken in het Nagoya Protocol (CBD 2011) en bekrachtigd door Aichi-doelstelling 16 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie 14.1).

Inmiddels is het Nagoya Protocol door de EU en door Nederland (22 april 2016) geratificeerd en heeft Nederland de noodzakelijke wet- en regelgeving geïmplementeerd. CGN is aangewezen als Nationaal Informatiepunt (National Focal Point) voor toegang en verdeling van voordelen met betrekking tot genetische bronnen. De website van CGN ABS-loket Nederland biedt belangrijke informatie voor alle overheidsinstellingen, bedrijven en personen die genetische bronnen gebruiken voor onderzoek en ontwikkeling. Aldaar zijn te vinden de (inter)nationale richtlijnen voor het verkrijgen en gebruiken van genetische bronnen in Nederland en in het buitenland, achtergrondinformatie over de relevante internationale verdragen, alsmede veelgebruikte termen.¹⁴

De Nederlandse Voedsel en Warenautoriteit is aangewezen als toezichthouder.¹⁵ *Access and Benefit Sharing* wordt overigens ook geadresseerd in subdoel 15.6, zodat daar wordt terugverwezen.

MONDIAAL:

Binnen de International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture (ITPGRFA; FAO 2009) zijn doelstellingen vastgesteld over het behoud van genetische diversiteit van zaden, cultuurgewassen en landbouwhuisdieren. Dit wordt ook geadresseerd door Aichi-doelstelling 13 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie 14.1). Verder zijn er op nationaal en internationaal niveau 'seed and plant banks' voor de opslag van zaden van zo veel mogelijk rassen van (voedsel)gewassen.

Nederland investeert in kennisoverdracht en kennisinfrastructuur ten behoeve van voedselzekerheid. Zo werden in 2015 twee miljoen boeren getraind en/of voorzien van verbeterde technologie. De benadering is maatwerk, aansluitend bij de vraag en de mogelijkheden van de betreffende boer. Een voorbeeld is het programma Plantwise van onderzoeksorganisatie CABI. Plantwise traint zogenaamde 'plant doctors' die spreekuur houden voor boeren. Met een juiste diagnose kan de oorzaak van problemen worden aangepakt. In Oeganda bracht een nieuwe pootmethode voor peulvruchten bijvoorbeeld uitkomst voor een grote groep boeren en boerinnen die kampten met een plantenziekte die niet op toediening van (dure) bestrijdingsmiddelen reageerde.

Dit soort kennis en innovatie komt niet vanzelf, maar vereist capaciteit. Het agrarisch beroepsonderwijs heeft daarin een sleutelrol en wordt ondersteund via onder meer het NICHE en het Learn4Work programma. Zoals verzocht door de Tweede Kamer¹⁶ is de verbetering van het aanbod en de kwaliteit van agrarisch beroepsonderwijs voor jonge boeren gericht op een verbeterde aansluiting op de arbeidsmarkt. Tevens vormt dit een onderdeel van de beleidsdialoog voor voedselzekerheid die de Nederlandse ambassades in de partnerlanden voeren met de relevante vakministeries en met bedrijven en NGO's.

Landbouwonwikkeling vraagt om lokaal toepasbare kennis. Met dat doel wordt geïnvesteerd in vraaggestuurd internationaal landbouwkundig onderzoek via samenwerking met de Consultative Group on International Agricultural Research (CGIAR), de Global Research Alliance on Agricultural Greenhouse Gases (GRA) en via Europese onderzoekssamenwerking, zoals het Joint

¹⁴ <https://www.wageningenur.nl/nl/Expertises-Dienstverlening/Wettelijke-Onderzoekstaken/Centrum-voor-Genetische-Bronnen-Nederland-1/ABS-loket-Nederland.htm>

¹⁵ <https://www.nvwa.nl/onderwerpen/planten-plantaardige-producten/dossier/nagoya-protocol>

¹⁶ Moties Van der Staaij, Tweede Kamer 33 625, nr. 27, en Mulder/Van der Staaij, Tweede Kamer 34 000 XVII, nr. 19.

Programming Initiative on Agriculture, Food Security and Climate Change (JPI FACCE). Ook nationaal streven we naar effectieve samenwerking in kennisprogramma's via het Food & Business Knowledge Platform en via de ondersteuning van de internationalisering van het groene (beroeps)onderwijs. De gehele kenniskolom is hierbij betrokken via het zogenaamde 'Borderless Network', bestaande uit Wageningen UR, HBO's en Agrarische Opleidingscentra. Ook het bedrijfsleven participeert in dit netwerk.

2.b. Corrigeren en voorkomen van handelsbeperkingen en scheefgegroeide situaties op de wereldlandbouwmarkten, door onder andere tegelijk alle vormen van landbouwexportsubsidies en alle exportmaatregelen met een gelijkaardig effect af te schaffen, in overeenstemming met het mandaat van de Ontwikkelingsronde in Doha.

NATIONAAL:

Nederland is meteen begonnen met de afbouw van exportsubsidies. Zij mogen alleen worden ingezet voor sectoren die ook de laatste jaren zijn ondersteund. In de laatste hervorming van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (2007) is al besloten tot de uitfasering van deze vorm van landbouwsteun. In 2013 zijn exportsubsidies in de EU voor het laatst gebruikt.

MONDIAAL:

Op de Ministeriële Conferentie WTO in Nairobi in december 2015 is een akkoord bereikt over exportcompetitie en drie landbouwafspraken gemaakt ten gunste van ontwikkelingslanden. Ontwikkelingslanden houden de mogelijkheid tot exportsubsidie tot 2018 en marketing- en transportkosten voor uitvoer van landbouwproducten tot aan het einde van 2023 financieel te ondersteunen. De armste landen krijgen extra tijd om de exportsubsidies af te bouwen.

Deze onderwerpen zijn belangrijke onderdelen in de onderhandelingen van de Doha Ontwikkelingsagenda (DDA). Het akkoord inzake exportcompetitie bevat afspraken over alle vier de vormen van exportcompetitie die de WTO onderscheidt (exportsubsidies, exportkredieten, staatshandelsbedrijven en voedselhulp in natura voedselhulp). Ten aanzien van exportkredieten is besloten de maximale terugbetaaltermijn te verkorten naar 18 maanden. Aangaande staatshandelsbedrijven is besloten om een werkprogramma te starten met als uiteindelijk doel de handelsverstoring die optreedt door dit soort constructies in te perken. Ten aanzien van voedselhulp in natura is een tekst overeengekomen die WTO-leden oproept om te zorgen dat deze hulp zo min mogelijk markt- en handel verstoring is. Dit gebeurt door voedselhulp meer via financiële middelen beschikbaar te stellen, zodat voedsel lokaal kan worden aangeschaft. Op deze manier wordt lokale voedselproductie niet ondermijnd door gratis invoer van grote hoeveelheden voedsel vanuit de landen die de voedselhulp leveren. Van de instrumenten die vallen onder exportcompetitie, heeft de EU alleen exportsubsidies gebruikt.

2.c. Maatregelen aannemen die de correcte werking moeten garanderen van de voedselgrondstoffenmarkten en hun afgeleiden en een snelle toegang tot marktinformatie bevorderen, met inbegrip van informatie over voedselreserves, om de extreme volatiliteit van de voedselprijzen te helpen beperken.

De regels voor handel in grondstoffen derivaten is een EU-verantwoordelijkheid. De herziening van de MiFID (Markets in Financial Instruments Directive) en de nieuwe Mifir (Markets in Financial Instruments Regulation) moet deze goede werking borgen. Via het Agricultural Market and Information

System (AMIS)¹⁷, wordt internationaal zorg gedragen voor snelle informatie beschikbaarheid, inclusief informatie over voorraden (de EU rapporteert hiervoor).

---

¹⁷ www.amis-outlook.org

SDG 3. Verzeker een goede gezondheid en promoot welvaart voor alle leeftijden.

3.1. Tegen 2030 de globale moedersterfte terugdringen tot minder dan 70 per 100.000 levendgeborenen.

NATIONAAL

In 2015 zijn in Nederland 8 vrouwen overleden tijdens en vanwege zwangerschap/bevalling. Op een totaal van 166.733 bevallen vrouwen. Dat is vele factoren onder het doel voor 2030.

De Nederlandse vereniging voor obstetrie en gynaecologie (NVOG) heeft in 2003 de kwaliteitsnorm preventie maternale sterfte en morbiditeit aangenomen. Deze is gebaseerd op de 'Confidential Enquiries into Maternal Death' van het Verenigd Koninkrijk. Het Nederlandse beleid inzake zwangerschap en geboorte is gericht op het uitvoeren van de adviezen van de stuurgroep zwangerschap en geboorte.

MONDIAAL

Het ontwikkelingsbeleid op het gebied van gezondheid staat onder andere vervat in de Kamerbrief 'Beleidsinzet gezondheidssystemen'¹⁸ en 'Beleidskader voor SRGR voor de periode 2016-2020'¹⁹.

Het ontwikkelingsbeleid wordt gericht op seksuele en reproductieve gezondheid en rechten. Bijgedragen wordt via het SRGR en HIV/AIDS-beleid, dat gericht is op verbeterde toegang tot seksuele en reproductieve gezondheidsdiensten en –informatie, en het bevorderen van seksuele en reproductieve rechten. Moedersterfte wordt aangejaagd door tienerzwangerschappen, onveilige bevallingen, hiv/aids en onveilige abortussen. Nederland zet zich specifiek op deze terreinen in door onder andere op te komen voor seksuele rechten. En omdat voortgang op seksuele en reproductieve gezondheid en rechten goed functionerende en toegankelijke gezondheidszorg vergt, wordt binnen deze Nederlandse inzet ook veel aandacht besteed aan versterking van gezondheidssystemen. De Nederlandse inzet krijgt vorm in acht decentrale SRGR-programma's, twee regionale programma's, evenals via het multilaterale kanaal en door middel van bijdragen aan grote fondsen, in partnerschappen met NGO's (Samenspraak en Tegenspraak, SRGR partnerschappen en samenwerking met internationale NGO's) en via SRGR diplomatie. Nederland ondersteunt de organisatie IPAS bij de bestrijding van moedersterfte als gevolg van onveilige abortus. IPAS denkt mee over (inter)nationale richtlijnen op dit terrein en versterkt de capaciteit van gezondheidsinstellingen om abortus- en post-abortuszorg te verlenen.

3.2. Tegen 2030 een einde maken aan vermijdbare overlijdens van pasgeborenen en kinderen onder de 5 jaar, waarbij alle landen er moeten naar streven om het sterftecijfer van baby's minstens tot 12 per 1000 levendgeborenen te beperken alsook het sterftecijfer van kinderen jonger dan 5 jaar eveneens in te perken tot maximum 25 per 1000 levendgeborenen.

NATIONAAL

Het doel van reduceren van vermijdbare neonatale geboorten tot 12 per 1.000 geboorten is in Nederland gerealiseerd. In 2015 was de neonatale sterfte in NL 3,0 per 1.000 baby's.

Het doel om vermijdbare kindersterfte tot 5 jaar tot 25 per 1.000 te reduceren is in Nederland ook gerealiseerd.

¹⁸ <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-buitenlandse-zaken/documenten/kamerstukken/2016/06/06/kamerbrief-over-nederlandse-inzet-op-gezondheidssystemen>

¹⁹ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/subsidies-voor-ontwikkelingssamenwerking-en-europa/documenten/regelingen/2015/03/27/beleidskader-voor-srgr-voor-de-periode-2016-2020>

Het Rijksbeleid is er op gericht om de perinatale sterfte terug te dringen. Begin 2010 is het advies van de stuurgroep Zwangerschap en Geboorte verschenen. Kern van dit advies is dat de kwaliteit van de geboortezorg moet verbeteren door een hechtere samenwerking en betere communicatie tussen alle betrokken professionals onderling, maar ook met de zwangere en haar naasten. Sinds 2010 wordt onder leiding van het College Perinatale Zorg (CPZ) door landelijke en regionale partijen gewerkt aan de uitvoering van dit advies. De afgelopen jaren zijn de nodige stappen gezet om te komen tot verbetering van de kwaliteit van de geboortezorg en is er een daling van babysterfte zichtbaar geworden. In veel regio's is de verbeterde samenwerking goed op gang gekomen, maar nog niet in alle regio's. Dit blijkt uit de onderzoeken van de Inspectie voor de Gezondheidszorg.

MONDIAAL

De inzet op SRGR inclusief HIV/AIDS heeft positieve gevolgen voor overlevingskansen van pasgeborenen en jonge kinderen onder vijf jaar. Dit is het geval door de focus, via de SRGR-agenda, op systeemversterking en het bieden van prenatale en neonatale zorg (zie 3.1). Ook de Nederlandse bijdrage uit SRGR-middelen aan GAVI, the vaccine alliance, draagt direct bij aan dit doel.

3.3. Tegen 2030 een einde maken aan epidemieën zoals aids, tuberculose, malaria en verwaarloosde tropische ziekten, alsook hepatitis, door water overgebrachte ziekten en andere overdraagbare ziekten bestrijden.

NATIONAAL

Nederland investeert veel in het RIVM/Centrum Infectieziektebestrijding (CIb) en genoemde infectieziekten zijn in Nederland onder controle.

Het RIVM/CIb monitort alle infectieziekten waaronder hiv, hepatitis, tuberculose en wateroverdraagbare aandoeningen. Nederland heeft allerlei systemen om infectieziekten zoveel mogelijk te voorkomen en zo efficiënt mogelijk te bestrijden (bijvoorbeeld meldingsplicht, signaleringsoverleggen, outbreak management structuren). Het monitoren van malaria en *neglected tropical diseases* (NTD) is niet zo relevant voor Nederland. Malaria is meldingsplichtig, het RIVM/CIb kan over de incidentie getallen leveren. Nederland doet veel op het gebied van antibioticaresistentie.

- HIV: De HIV-epidemie wordt van alle kanten, door meerdere partijen aangepakt. NL volgt hierbij de internationale WHO-targets: 90-90-90 (90% gediagnosticeerd, 90% daarvan in zorg, waarvan weer 90% viraal onderdrukt) in 2020. De laatste twee stappen zijn goed te meten. De verwachting is dat de 90-90-90 haalbaar is in 2020, daarom zullen we er naar streven het percentage gediagnosticeerde, in zorg en viraal onderdrukt in de jaren tot 2030 nog verder te verlagen. Hiv-bestrijding maakt deel uit van het Nationaal plan soa/hiv 2012-2016, waarvan in 2017 een update zal verschijnen.
- Tuberculose (TB): er is een Nationaal Plan Tuberculose 2016-2020. In lijn met de End TB strategy van de WHO en het TB Actieplan 2016-2020 van de WHO/Europe streeft Nederland ernaar om in 2019 een 25% lagere TB-incidentie te hebben dan in 2014, en in 2035 het pre-eliminatieniveau van minder dan 1 nieuw geval/100.000 te halen. Het RIVM monitort de voortgang op deze indicatoren en brengt jaarlijks een 'Tuberculose in Nederland' surveillancerapport uit met relevante cijfers en ontwikkelingen.
- Hepatitis: Voor hepatitis B en C ligt een actieplan voor. Dit plan richt zich vooral op de verbetering van opsporing van hepatitis B en C en een verbeterde organisatie van de hepatitiszorg. In dit plan volgt het RIVM de internationale WHO-targets 90-90-90 in 2030 (net als hiv, zie hierboven).
- Water-borne diseases and other communicable diseases: Surveillant van water-borne diseases (net als alle andere infectieziekten) behoort tot de standaardtaken van het RIVM. Deze worden ook bij doel 6 genoemd. Hier wordt o.a. jaarlijks over gerapporteerd in de verschillende surveillance jaarverslagen en de Staat van infectieziekten in Nederland. Verder wordt er o.a. een jaarlijkse enquête

zwemwaterklachten gehouden onder Provincies en GGD'en en vindt jaarlijks een inventarisatie plaats van normoverschrijdingen in drinkwater.

MONDIAAL

Het Nederlandse SRGR en HIV/AIDS-beleid komt tot stand in het programma 'Samenspraak en Tegenspraak'. Binnen het SRGR inclusief HIV/AIDS-beleid zet Nederland zich in om een einde te maken aan de AIDS-epidemie via preventie, het creëren van toegang tot condooms, door HIV-behandelingen en door op te komen voor de meest getroffen, gediscrimineerde en gecriminaliseerde groepen (sekswerkers, injecterende druggebruikers en LGBT). Deze groepen worden onder andere bereikt door maatschappelijke organisaties die deel uitmaken van de SRGR-partnerschappen en het programma Samenspraak en Tegenspraak. Daarnaast neemt Nederland (BZ en posten) deel aan de tripartite samenwerking met UNAIDS en maatschappelijke organisaties in Indonesië, Kenia en Oekraïne. Nederland ondersteunt tevens het *Global Fund to fight AIDS, TB and Malaria*. In Zuidelijk Afrika heeft Nederland een regionaal 'SRGR en HIV/AIDS-programma'. Verder wordt er via diplomatieke pleitbezorging aandacht gevraagd voor een inclusieve benadering, het opschalen van bewezen effectieve preventie methoden en het respecteren van de mensenrechten van met name vrouwen, meisjes, jongeren en *key populations*. In 2018 wordt de Internationale AIDS Conferentie in Amsterdam gehouden. Daarnaast financiert Nederland 6 partnerschappen tussen 2015-2020. Deze partnerschappen ontwikkelen effectieve en betaalbare producten (medicijnen, diagnostica, preventie). Daarnaast proberen ze medicijnen te ontwikkelen en beschikbaar te maken zoals medicijnen tegen malaria voor kinderen, medicijnen voor resistente TB, een HIV-vaccin, een vaginale ring die beschermt tegen HIV en zwangerschap, medicijnen tegen slaapziekten, en diagnostica ten behoeve van allerlei verwaarloosde ziekten en epidemieën zoals ebola en zika. Deze partnerschappen verbinden publieke, private en onderzoeksinstellingen met elkaar. Daarnaast steunt Nederland het European Developing Countries Clinical Trial Partnership, dat zich specifiek inzet voor het versterken van onderzoekscapaciteit in ontwikkelingslanden om een einde te maken aan bovengenoemde aandoeningen en ziekten.

3.4. Tegen 2030 de vroegtijdige sterfte gelinkt aan niet-overdraagbare ziekten met een derde inperken via preventie en behandeling, en mentale gezondheid en welzijn bevorderen.

NATIONAAL:

De komende jaren blijft het kabinet onverminderd inzetten op het bevorderen van gezondheid van mensen waarbij preventie, gezondheidsbescherming, het verminderen van gezondheidsverschillen en een integrale aanpak centraal staan. Een integrale aanpak in de omgeving waarin mensen wonen, werken, leren en leven.

Het Nationaal Programma Preventie²⁰ streeft naar een vitaler en gezonder Nederland waarin iedereen naar vermogen mee kan doen. Hiervoor zijn twee langjarige doelstellingen geformuleerd: het afremmen van de sterke toename van het aantal chronische ziekten en het stabiliseren of terugbrengen van gezondheidsverschillen tussen laag- en hoogopgeleiden. De kern van het programma zijn de vijf domeinen onderwijs, werk, zorg, wijk en gezondheidsbescherming, waar wordt gezocht naar verbinding van gezondheid en andere maatschappelijke doelen zoals duurzame inzetbaarheid, zelfredzaamheid en participatie. Het programma richt zich op de zes speerpunten die leiden tot de grootste ziektelast in Nederland: roken, overgewicht, overmatig alcoholgebruik, te weinig bewegen, diabetes en depressie. De ambitie is om voor elk van deze speerpunten in 2030 een substantiële verbetering te realiseren ten

²⁰ www.allesisgezondheid.nl

opzichte van de trends zoals die in de Volksgezondheid Toekomst Verkenning (VTV) 2014 van het RIVM zijn gerapporteerd.

Om het hoge aantal suïcides in Nederland terug te dringen, heeft de Rijksoverheid een groot aantal partijen, zowel binnen als buiten de gezondheidszorg bijeengebracht en gezamenlijk een meerjarige Landelijke agenda Suïcidepreventie opgesteld. Alle betrokken partijen hebben zich aan de acties gecommitteerd die hierin staan opgenomen. De acties zijn gericht op een aantal domeinen, de zorg, het onderwijs, de financieel economische sector, spoorsector en de media. Binnen al deze domeinen vinden acties plaats die moeten leiden tot het terugdringen van het hoge aantal suïcides. Deze meerjarige agenda is in 2014 toegestuurd aan de Tweede Kamer. Jaarlijks vindt een rapportage over de voortgang van de uitvoering van deze agenda plaats. Op dit moment wordt een nieuwe meerjarige agenda suïcidepreventie voorbereid. Sinds 2016 financieert de overheid ook een zevental regionale aanpakken om suïcidepreventie lokaal / regionaal vorm te geven (Supranet Community). Daarnaast financiert de Rijksoverheid een meerjarige Onderzoeksagenda suïcidepreventie. Deze onderzoeksagenda is met inbreng van experts en beroepsgroepen opgesteld en zal door ZonMw worden uitgevoerd. Dit wordt gedurende vier jaren uitgevoerd.

Tenslotte financiert de rijksoverheid de Stichting 113Online. Deze stichting verleent op anonieme wijze via het internet of telefonisch hulp aan mensen die kampen met suïcidale gedachten. Deze hulp is 24/7 kosteloos beschikbaar. Deze stichting heeft zich ten doel gesteld om in 2030 het aantal suïcides met 30% te hebben teruggebracht en heeft zich daarvoor een substantieel aantal taken gesteld. Op basis van dit doel verleent de rijksoverheid deze stichting een instellingssubsidie.

In Nederland zijn een aantal lopende programma's die de komende decennia moeten gaan bijdragen aan het verder terugdringen van "*premature mortality*", gericht op de preconceptie, pre-, post- en perinatale fase. Ten aanzien van het bevorderen van *mental health* bij jonge moeders wordt onder aanvoering van het Trimbos instituut gewerkt aan een 10 jaren plan, waarbij deze doelgroep expliciet in wordt meegenomen en tot doel heeft de incidentie substantieel te verlagen.

Met de landelijke nota gezondheidsbeleid wordt landelijk beleid doorvertaald in lokaal beleid. Op grond van de Wet publieke gezondheid brengen gemeenten vierjaarlijks hun lokale nota volksgezondheidsbeleid uit. Gemeenten hebben de taak om de gezonde leefstijl van hun bevolking te bevorderen. Via programma's als het Nationaal Programma Preventie, Gezond in, Jongeren Op Gezond Gewicht, Sport en Bewegen in de Buurt, Grenzeloos Actief, Veilig sportklimaat en Sportblessurepreventie, ondersteunt de rijksoverheid gemeenten hierbij.

MONDIAAL:

Nederland financiert GAVI, de vaccinatie alliantie. Deze zet zich in om in 2020 30 miljoen meisjes te vaccineren tegen HPV, het virus dat baarmoederhalskanker kan veroorzaken.

3.5. De preventie en behandeling versterken van misbruik van verslavende middelen, met inbegrip van druggebruik en het schadelijk gebruik van alcohol.

NATIONAAL:

Voor Nederland zijn preventie en behandeling zeer belangrijke onderdelen van het beleid om misbruik van verslavende middelen tegen te gaan. De preventieprogramma's zijn gedifferentieerd naar verschillende doelgroepen, middelen en contexten. De verslavingszorg in Nederland is breed toegankelijk en voor eenieder betaalbaar, want het valt onder de basisverzekering. De behandelvormen zijn zeer divers en variëren van laagdrempelige E-health interventies tot langdurige opname in verslavingszorg tot behandeling met medicinale heroïne. Naast beleid op rijksniveau zijn er ook vele vormen van opvang op decentraal niveau. Denk hierbij aan dagactiviteiten en huisvesting.

MONDIAAL:

Nederland heeft geen specifieke activiteiten op dit terrein. Binnen het Nederlandse beleid op SRGR inclusief HIV/AIDS wordt ingezet op effectieve HIV-preventie en zorg voor mensen met HIV, onder meer voor injecterende drugsgebruikers. Een effectief *harm reduction* beleid helpt mogelijke schadelijke gevolgen van drugsgebruik op individueel en op maatschappelijk niveau te minimaliseren.

3.6. Tegen 2020 het aantal doden en gewonden in het verkeer wereldwijd halveren.

NATIONAAL:

Nederland heeft een eigen verkeersveiligheidsbeleid, dat is verwoordt in het Strategisch Plan Verkeersveiligheid. Dit is in lijn met de Europese verkeersveiligheid ambities. De VN ambities sluiten daar weer op aan. Het huidige strategisch plan loopt af in 2020. Momenteel wordt een nieuw Strategisch Plan Verkeersveiligheid 2030 vormgegeven, dat in 2018 gereed zal zijn.

3.7. Tegen 2030 universele toegang tot seksuele en reproductieve gezondheidszorgdiensten garanderen, met inbegrip van diensten voor gezinsplanning, informatie en opvoeding, en voor de integratie van reproductieve gezondheid in nationale strategieën en programma's.

NATIONAAL:

Het doel om onbelemmerd toegang te hebben tot reproductieve gezondheidszorg in Nederland is gehaald, maar vraagt in de uitvoering om aandacht. Eenieder kan in de eerstelijnszorg terecht. Verloskundige zorg valt in Nederland buiten het eigen risico en binnen het Zorgverzekeringspakket. Anticonceptie wordt tot 21 jaar vergoed, vanaf 21 jaar is anticonceptie eigen verantwoordelijkheid en kunnen vrouwen dit aanvullend verzekeren. De meeste vrouwen in Nederland (59,6 %) in de leeftijd 15-49 jaar gebruiken anticonceptie. Zie ook 5.6.

Initiatieven in Nederland:

- Subsidie voor centra seksuele gezondheid bij GGD'en voor specifieke risicogroepen aanvullend op de eerstelijnszorg en voor de vergroting van onder meer seksuele weerbaarheid bij jongeren ;
- Subsidies thema-instituten voor programma's over onder meer reproductive health issues (Rutgers, Soa Aids NL, Fiom, Siriz).
- Beleidsbrief Bussemaker 2009 over de aanpak van seksuele gezondheid in de brede zin, zoals aangaan van relaties, seksuele voorlichting en vorming, het voorkomen van ongewenste zwangerschap, abortuswetgeving, voorkomen van seksuele dwang en bescherming.
- Beleidsbrief 2011 update en bevestiging over de aanpak van soa en HIV.

De jure is toegang tot seksuele en reproductieve gezondheidsdiensten vastgelegd, *de facto* lijkt universele toegang voor bepaalde groepen een aandachtspunt, ook het vergroten van de handelingsbekwaamheid van hulpverleners en leerkrachten.

MONDIAAL:

Zie 3.1 en 3.6. Binnen het SRGR en HIV/AIDS-beleid wordt gewerkt op twee resultaatgebieden die seksuele en reproductieve gezondheidsdiensten versterken en toegang verbeteren tot (informatie over) anticonceptie, medicijnen en vaccinaties.

Nederland werkt op twee manieren op deze resultaatgebieden. Aan de ene kant als een financierder van fondsen (zoals GFATM en UNFPA), internationale en Nederlandse NGO's en kennisinstellingen. Nederland draagt bij aan verschillende programma's: het SRHR fund, Key Populations Fund, Child Marriages Fund, SRHR Civil Society Advocacy Fund, UAFC (vrouwencondooms), en het UNFPA Global Programme to Enhance Reproductive Health Commodity Security. Aan de andere kant werkt

Nederland als beïnvloeder, diplomaat en tussenpersoon om de internationale consensus te versterken op het onderwerp in ontwikkelingslanden.

Nederland werkt aan geïntegreerde SRG-diensten zoals omschreven in de International Conference on Population and Development (ICPD) agenda: moederzorg en veilige bevalling, toegang tot anticonceptie, HIV-tests en behandelingen en toegang tot veilige abortussen. Ook werkt Nederland aan toegang tot informatie, o.a. via het bevorderen van seksuele voorlichting voor jongeren, en aan integratie van SRGR in nationale programma's. Ook via waterprogramma's draagt Nederland bij via verbeterde toegang tot drinkwater, sanitaire voorzieningen en hygiëne. Dit draagt bij aan waardigheid, gezondheid en veiligheid van vrouwen en meisjes met name als menstruele hygiëne aandacht krijgt in deze programma's. Zo kregen in 2015 20.000 meisjes een aparte meisjeslatrine op school, via Nederlandse inspanningen.

3.8. Zorgen voor een universele ziekteverzekering, met inbegrip van de bescherming tegen financiële risico's, toegang tot kwaliteitsvolle essentiële gezondheidszorgdiensten en toegang tot de veilige, doeltreffende, kwaliteitsvolle en betaalbare essentiële geneesmiddelen en vaccins voor iedereen.

NATIONAAL:

Nederland heeft *universal health coverage* door middel van de Zorgverzekeringswet (curatieve zorg), de Wet langdurige zorg (langdurige zorg), de Wet publieke gezondheid, de Jeugdwet en de Wet maatschappelijke ondersteuning. Binnen deze wettelijke kaders is ook de toegang tot medicijnen voor iedereen in Nederland geregeld. Ten aanzien van de toegankelijkheid tot vaccinaties voor iedereen kent Nederland nationale vaccinatieprogramma's voor specifieke doelcategorieën (RVP en Griepvaccinatie).

MONDIAAL:

Nederland financiert het Health Insurance Fund om met behulp van een basisverzekering voor lage inkomens groepen de toegang tot goede kwaliteit zorg mogelijk te maken voor lage inkomensgroepen. Dit vergt interventies op verschillende niveaus's, versterking van de verzekeringsbranche om producten te ontwikkelen voor lage inkomens groepen, beïnvloeding van het overheidsbeleid om private sector, inclusief private financieringssystemen in het beleid te integreren. Ontwikkeling toezicht en regelgeving, zowel financieel als ook op kwaliteit van zorg. Nederland financiert tussen 2015-2020 6 partnerschappen die effectieve en betaalbare producten (medicijnen, diagnostica, preventie) ontwikkelen en beschikbaar maken. Daarnaast steunt Nederland het European Developing Countries Clinical Trial Partnership, dat zich specifiek inzet om deze producten klinisch te kunnen testen in de landen waar ze toegepast worden. Gavi, de vaccinatie alliantie draagt bij aan het ontwikkelen van een gezonde vaccinmarkt en betaalbare vaccins voor ontwikkelingslanden. Nederland zet zich ook, samen met VWS in om in internationale onderhandelingen (TRIPS) en fora zoals bij de WHO te werken aan de beschikbaarheid van goedkopere en kwaliteitsvolle producten.

3.9. Tegen 2030 in aanzienlijke mate het aantal sterfgevallen en ziekten verminderen als gevolg van gevaarlijke chemicaliën en de vervuiling en besmetting van lucht, water en bodem.

NATIONAAL:

Nederland heeft een monitoringprogramma (Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit) dat gericht is op het halen van de Europese norm ten aanzien van luchtkwaliteit. Uit dit monitoringsprogramma blijkt dat de luchtkwaliteit op vele plaatsen in Nederland (behoudens in de vier grote steden) aan de Europese norm voldoet.

Het 7e milieuactieprogramma van de EU stelt een overkoepelend prioritaire doelstelling voor milieu-gerelateerde druk en risico's voor de volksgezondheid, die bestaande Europese beleidsdoelen weerspiegelt (EU 2013b).

De Nederlandse emissieplafonds voor luchtverontreinigende stoffen en luchtkwaliteitsnormen volgen uit de Europese NEC-richtlijn (National Emission Ceilings; EU 2001) en luchtkwaliteitsrichtlijn (EU 2008b) en het Gotenburg-protocol (UNECE 1999), dat valt onder de VN-conventie voor grensoverschrijdende luchtverontreiniging. De EU-plafonds zijn juridisch bindende emissieplafonds voor lidstaten, voor SO₂, NMVOC, NO_x en NH₃, waaraan vanaf 2010 moet worden voldaan. Deze plafonds beogen bij te dragen aan verminderen van gezondheidsschade door luchtverontreiniging en nadelige effecten van luchtverontreiniging op natuur en vegetatie. De herziening van de NEC-richtlijn, met plafonds voor 2020 en 2030, bevindt zich in het politieke besluitvormingsproces. Naast aangescherpte plafonds voor bovengenoemde stoffen wordt in de herziende richtlijn ook een emissieplafond voor PM_{2.5} opgenomen. Voor 2020 zijn deze emissieplafonds ook vastgelegd in het Gotenburg-protocol. De EU-luchtkwaliteitsrichtlijn bevat normen voor concentraties van luchtverontreinigende stoffen in de lucht.

Het vrijkomen van schadelijke asbestvezels in de leefomgeving wordt beëindigd door de laatst overgebleven bron daarvan aan te pakken: het saneren van asbestdaken moet in 2024 voltooid zijn.

De Nederlandse doelstellingen rond bodemkwaliteit en bodemverontreiniging zijn vastgelegd in twee Bodemconvenanten (2016-2020), de ene tussen overheden en de andere tussen rijksoverheid en bedrijfsleven. Met deze convenanten moeten eind 2020 alle verontreinigde locaties met humane speed zijn gesaneerd dan wel beheerst.

Ook voor water zijn diverse SDGs vastgelegd. Zo is in doel 6 neergelegd dat er altijd en voor iedereen toegang tot schoon drinkwater moet zijn.

Voor waterverontreiniging zijn doelstellingen afgesproken in het Nationaal Waterplan 2 en de Kaderrichtlijn Water (zie 6.3) en voor gevaarlijke chemicaliën in het Landelijk afvalbeheerplan, REACH en de Conventies van Basel, Rotterdam en Stockholm (zie 12.4).

MONDIAAL:

Als onderdeel van het klimaatbeleid zet Nederland specifiek in op toegang tot schoon koken. Binnenhuisluchtvervuiling door traditionele kookvuren is een van de allergrootste gezondheidsrisico's voor arme mensen in ontwikkelingslanden, vooral vrouwen en kinderen, en veroorzaakt volgens schattingen van de WHO meer dan 4,3 miljoen doden jaarlijks. Vervuiling van de buitenlucht door het gebruik van fossiele brandstoffen veroorzaakt nog eens 3 miljoen doden per jaar extra. Als onderdeel van het klimaatbeleid bevordert Nederland de toepassing van hernieuwbare energie in lage inkomenslanden. Een van de co-benefits van het vervangen van fossiele brandstoffen door hernieuwbare energie is het verminderen van luchtvervuiling.

Nederland probeert dit onder andere te bereiken via het EnDev programma. Het EnDev programma staat wereldwijd bekend als een van de pioniers op het gebied van toegang tot hernieuwbare energie voor de allerarmsten. Endev investeert in 26 landen in toegang tot verbeterde kooktoestellen en kleinschalige elektriciteitsvoorziening (zoals zonne-energie systemen). In EnDev werkt Nederland samen met Duitsland, Noorwegen, Zwitserland, het VK en Zweden.

Als onderdeel van de Nederlandse inzet op verbeterd water- en rivierbeheer, is er ook aandacht voor de kwaliteit van het water door met bedrijven afspraken te maken over hun afvalwater en via de programma's gericht op sanitaire voorzieningen.

3.a. Waar nodig de implementatie van de kaderovereenkomst van de Wereldgezondheidsorganisatie over tabakscontrole versterken.

NATIONAAL

Nederland heeft de bepalingen uit het verdrag geïmplementeerd en voert een actief tabaksontmoedigingsbeleid gericht op het helpen van rokers die willen stoppen met roken, het voorkomen van gezondheidsschade door tabaksrook bij omstanders en het voorkomen dat jongeren beginnen met roken. Er wordt ingezet op preventie en kennisvoorlichting door middel van websites, folders en campagnes zoals NIX18 en Stoptober.²¹ Ook zijn er wettelijke maatregelen getroffen in de Tabaks- en rookwarenwet, zoals een rookverbod, leeftijdsgrens van 18 jaar en sinds mei 2016 een verbod op kenmerkende smaken in sigaretten en afschrikwekkende afbeeldingen op verpakkingen. Verder wordt er wetgeving voorbeid voor een display ban van tabaksproducten in verkooppunten²², rookvrije schoolterreinen en het voorkomen dat tabaksverpakkingen extra de aandacht trekken van in het bijzonder jongeren²³. Hiermee wil de overheid de volksgezondheid beschermen, in het bijzonder die van jongeren.

MONDIAAL

In 2005 is het WHO-Kaderverdrag inzake tabaksontmoediging (FCTC-verdrag) door Nederland geratificeerd. Doel van dit verdrag is tabaksgebruik te ontmoedigen, in het bijzonder onder jongeren. Hiermee wordt ernstige gezondheidsschade voorkomen. Met de Europese Tabaksproductenrichtlijn zijn in Nederland maatregelen geregeld in lijn met de bepalingen uit het FCTC-verdrag.

3.b. Het onderzoek en de ontwikkeling ondersteunen van vaccins en geneesmiddelen voor overdraagbare en niet-overdraagbare ziekten voor de overdraagbare en de niet-overdraagbare ziekten die in hoofdzaak ontwikkelingslanden treffen, toegang verschaffen tot betaalbare essentiële geneesmiddelen en vaccins, volgens de richtlijnen van de Verklaring van Doha aangaande het TRIPS-akkoord en Volksgezondheid. De Verklaring bevestigt het recht van ontwikkelingslanden om ten volle gebruik te maken van de bepalingen van de Overeenkomst aangaande de Handelsaspecten van de Intellectuele Eigendom (TRAIPR) die ruimte laat voor de bescherming van de volksgezondheid; en, in het bijzonder, het verschaffen van toegang tot geneesmiddelen voor iedereen.

MONDIAAL

Zie 3.3 en 3.8.

In totaal is tussen 2006 en 2015 door de rijksoverheid € 150 mln bijgedragen aan publiek-private samenwerkingsverbanden voor de ontwikkeling van geneesmiddelen, vaccins en diagnostica tegen armoede gerelateerde ziekten, de zogenaamde Product Development Partnerships (PDPs). De resultaten van de PDPs hebben in grote mate bijgedragen aan het behalen van hun doelstellingen:

- Nieuwe kandidaat-vaccins, nieuwe diagnostica, behandelmethoden en preventiemethoden zijn geïmplementeerd.
- Het toegankelijk en betaalbaar maken van producten, bijvoorbeeld door onderhandelen van licentieovereenkomsten met industriepartners, opnemen van producten in de WHO Essential Medicine List en ontplooiën van advocacy en bewustwordings-activiteiten.
- Het opbouwen van onderzoeks- en ontwikkelingscapaciteit en infrastructuur in landen waar zij onderzoek en tests uitvoeren.

In het kader van beleidscoherentie voor ontwikkeling zet Nederland zich actief in voor toegang tot betaalbare medicijnen zowel in Nederland als in ontwikkelingslanden. De rijksoverheid doet dit door in

²¹ Brief aan de Tweede Kamer van 23 december 2015, kenmerk 878241-144830-VGP

²² Brief aan de Tweede Kamer van 23 december 2016, kenmerk 1070616159607-VGP.

²³ Brief aan de Tweede Kamer van 12 december 2016, kenmerk 1051498-158523-WJZ

de WHO, de WTO en de VN te pleiten voor instrumenten om de prijzen van gepatenteerde medicijnen omlaag te krijgen en voor alternatieve businessmodellen waarin de kosten van ontwikkeling en op de markt brengen van nieuwe medicijnen worden losgekoppeld van de uiteindelijke prijs.

Daarnaast zet Nederland zich er binnen de EU voor in dat ontwikkelingslanden ten volle gebruik kunnen maken van de flexibiliteiten in het TRIPS-akkoord in het belang van de volksgezondheid. Zo steunde Nederland de verlenging per 1 januari 2016 van de ontheffing voor de Minst Ontwikkelde Landen van de verplichtingen in het TRIPS-akkoord voor farmaceutische producten.

3.c. De financiering van de gezondheidszorg aanzienlijk opvoeren, net als de aanwerving, de ontwikkeling, de opleiding en het lange tijd in dienst houden van gezondheidswerkers in ontwikkelingslanden, in het bijzonder in de minst ontwikkelde landen en de kleine eilandstaten.

MONDIAAL

Vanuit Nederland worden artsen en overige zorgverleners door de ngo's uitgezonden. Door wie en wanneer in ontwikkelingslanden zorg en hulpverleners worden uitgezonden is primair een zaak voor de internationale NGO-gemeenschap. De nationale NGO's ontvangen in de regel wel een algemene dan wel doelsubsidie, meestal vanuit de rijksoverheid. Bij grootschalige rampen c.q. gezondheidsincidenten (Ebola) wordt vanuit de overheid in gezamenlijkheid met de samenwerkende hulporganisatie hulp geboden, zowel in de regio als in Nederland.

Nederland werft geen zorgpersoneel in ontwikkelingslanden en onderschrijft de WHO-code ethisch werven van personeel in de zorg in ontwikkelingslanden.

In het kader van algemene inzet op het gebied van innovatieve financieringsvormen en versteviging van *domestic financing* in ontwikkelingslanden, draagt Nederland bij aan het verstevigen van de basis voor gezonde financieringsstrategieën voor de gezondheidssector. Via Raden van Bestuur van organisaties als het *Global Fund to fight against AIDS, TB and Malaria* en Gavi, dringt Nederland erop aan dat zij zorg dragen voor een zorgvuldige en verantwoorde transitie van landen die promoveren van LIC naar LMIC status, met voldoende debat over, en begeleiding bij de strategische planning voor eigen financiering van integrale gezondheidszorg. In het financieringsmodel van het Global Fund wordt meer dan één derde van alle investeringen besteed aan capaciteitsversterking van nationale gezondheidssystemen. In de nieuwe strategie (2017-2022) van het Global Fund wordt de focus op systemen alleen nog maar versterkt.

Daarnaast financiert Nederland middels samenwerking met bijvoorbeeld Nuffic en PSI de opleiding van vroedvrouwen en family planning specialisten in ontwikkelingslanden.

3.d. De capaciteit van alle landen versterken, in het bijzonder die van de ontwikkelingslanden, met betrekking tot systemen voor vroegtijdige waarschuwing, risicovermindering en het beheer van nationale en globale gezondheidsrisico's.

NATIONAAL

International Health Regulations (IHR) is vrijwel volledig geïmplementeerd en aan de laatste onderdelen op de BES-eilanden wordt gewerkt.

Op dit vlak heeft Nederland allerlei verplichtingen in het kader van de IHR en EU Decision 1082. Er lopen al verschillende initiatieven om de voortgang op deze onderwerpen te monitoren. Zo heeft de WHO een *monitoring & evaluation* systeem om de prestaties op de IHR *core capacities* te toetsen, werkt het ECDC aan een lijst met items om de *preparedness* van landen te toetsen en heeft de Global Health Security Agenda (GHSa) een *self-assessment* tool ontwikkeld.

MONDIAAL

Het subdoel richt zich met name op ontwikkelingslanden. Het RIVM heeft ook initiatieven om de World Health Organization (WHO) te ondersteunen bij de implementatie, monitoring en evaluatie van de IHR. Indirect helpt NL hiermee ook ontwikkelingslanden, die ook door de WHO getoetst worden. Daarnaast heeft Nederland verschillende activiteiten om de infectieziektebestrijding te ondersteunen in ontwikkelingslanden (zoals Gambia, Ethiopië en Indonesië). Ook werken we in verschillende internationale samenwerkingsverbanden samen aan capacity building, bijvoorbeeld via het CAESAR-netwerk (Central Asian and Eastern European Surveillance of Antimicrobial Resistance) waarin het RIVM (als WHO Collaborative Centre) een van de drie partners is.

SDG 4. Verzeker gelijke toegang tot kwaliteitsvol onderwijs en bevorder levenslang leren voor iedereen.

4.1. Er tegen 2030 voor zorgen dat alle meisjes en jongens op een vrije, billijke en kwalitatief hoogstaande manier lager en middelbaar onderwijs kunnen afwerken, wat moet kunnen leiden tot relevante en doeltreffende leerresultaten.

NATIONAAL:

Aan dit doel wordt gewerkt. Alle leerlingen hebben nu al recht op gratis, onbevooroordeeld en kwalitatief goed onderwijs. Kinderen van 5 tot 16 jaar zijn leerplichtig. Zij moeten naar school. Jongeren die na hun 16^e nog geen sterkwalificatie hebben, moeten tot hun 18^e onderwijs volgen. Eind 2014 is, met de brief 'Toekomstgericht funderend onderwijs', onder de noemer Onderwijs2032, het startsein gegeven voor een publieke discussie over de onderwijsinhoud in het primair en voortgezet onderwijs. In het voorjaar van 2015 is het Platform Onderwijs 2032 ingesteld om op basis van een breed maatschappelijk debat tot een gedragen visie op een toekomstgericht curriculum voor het primair- en voortgezet onderwijs te komen: Wat moeten onze kinderen leren aan kennis en vaardigheden om in de toekomst mee te kunnen doen op de arbeidsmarkt en in de samenleving? Doel is om te komen tot een breed gedragen visie over een toekomstig curriculum, die als basis dient voor een herziening van het curriculum (de kerndoelen en eindtermen).

MONDIAAL:

Onderwijs is geen prioriteit binnen het huidige buitenlandse handel en ontwikkelingssamenwerking beleid.

De Nederlandse inzet is op onderwijs in noodsituaties en conflict, waarbij zowel meisjes als jongens de kans krijgen onderwijs te volgen en zo hun mogelijkheden in de toekomst om deel te nemen aan de samenleving en de arbeidsmarkt te verbeteren.

Schooldeelname van meisjes gaat omhoog als er aparte meisjeslatrines zijn. Zo kregen in 2015 20.000 meisjes een aparte meisjeslatrine op school, via Nederlandse inspanningen. In de komende 15 jaren zal Nederland blijven inzetten op drinkwataansluitingen en meisjeslatrines op scholen, als onderdeel van de WASH-doelstellingen (zie 6.1 en 6.3).

4.2. Er tegen 2030 voor zorgen dat alle meisjes en jongens in hun vroege kindertijd toegang hebben tot een kwalitatieve ontwikkeling, zorg en opvoeding voorafgaand aan de lagere school zodat ze klaar zijn voor het basisonderwijs.

NATIONAAL

Aan dit subdoel wordt reeds gewerkt. In Nederland wordt gewerkt vanuit een vraag gestuurd systeem voor voorschoolse Educatie, waarbij er toeslagen worden toegekend en een speciaal aanbod is voor doelgroepen.

4.3. Tegen 2030 gelijke toegang garanderen voor alle vrouwen en mannen tot betaalbaar en kwaliteitsvol technisch, beroeps- en hoger onderwijs, met inbegrip van de universiteit.

NATIONAAL:

Aan dit doel wordt reeds gewerkt. Er is gelijke toegang voor alle kinderen tot onderwijs en het studievoorschot in het hoger onderwijs.. Daarnaast wordt er specifiek op de deelname van vrouwen aan technische opleidingen ingezet via het techniekpact.

MONDIAAL:

In de Kamerbrief ‘Wat de Wereld Verdient’ wordt aangegeven dat Nederland onderwijs biedt aan studenten uit lage- en middeninkomenslanden. Nederlandse kennisinstellingen spelen hier een sleutelrol in. Via verschillende kennisinstellingen worden tekorten aan geschoold personeel in lage- en middeninkomenslanden weggewerkt. Met de steun van het Netherlands Fellowship Programme en het Mena Scholarship Programme worden professionals uit verschillende landen in Nederland opgeleid. Het hoger onderwijs beleid biedt studenten uit lage en lage midden inkomenslanden de mogelijkheid een universitaire studie te volgen in Nederland. Dit is gericht op mid-career professionals, die na afronding van de studie de opgedane kennis kunnen toepassen in het land van herkomst. Door het aanbieden van digitaal onderwijs wordt de toegang tot onderwijs voor (Syrische) vluchtelingen vergroot.

4.4. Tegen 2030 het aantal jongeren en volwassenen met relevante vaardigheden, met inbegrip van technische en beroepsvaardigheden, voor tewerkstelling, degelijke jobs en ondernemerschap aanzienlijk opdrijven.

NATIONAAL:

Aan dit doel wordt reeds gewerkt. Dit wordt verder uitgewerkt in beleidsinitiatief Onderwijs 2032. Zie ook 4.1. Vanuit het traject Onderwijs 2032 zijn drie kernvragen gesteld in een publieke discussie. Het antwoord op deze vragen leiden tot een koersbepaling – een integrale visie op het curriculum van het funderend onderwijs – die de basis vormt voor een herijking van met name de kerndoelen. Een van deze kernvragen is: Welke kennis en vaardigheden moeten een plek krijgen in het curriculum zodat leerlingen optimaal worden voorbereid op het vervolgonderwijs en de toekomstige arbeidsmarkt? MBO: Om te borgen dat de beroepsopleidingen in het mbo voldoen aan de eisen van de arbeidsmarkt, worden de kwalificatie-eisen van elke opleiding bepaald door het bedrijfsleven en het onderwijs gezamenlijk. Met de herziening van de kwalificatiestructuur is vanaf 2016-2017 de inhoud van de beroepsopleidingen herijkt. Elke beroepsopleiding kent vanaf dit jaar een of meer keuzedelen, waardoor sneller kan worden ingespeeld op innovaties op de arbeidsmarkt. Ook is in veel opleidingen meer aandacht voor ondernemendheid en ondernemersvaardigheden. Ook is er in het MBO nadrukkelijke aandacht voor Loopbaanoriëntatie- en begeleiding en er wordt werk gemaakt van een sector-overstijgende aanpak/kennisstructuur. In de beleidsvorming voor het hoger onderwijs staan vragen die de veranderende arbeidsmarkt stelt aan de bekwaamheden die moeten worden opgedaan in het hoger onderwijs centraal. Dit is vervat in de strategische agenda hoger onderwijs ‘De waarde(n) van weten’.

MONDIAAL:

Via de strategische partnerschappen van ‘Samenspraak en Tegenspraak’ wordt er aandacht besteed aan capaciteitsversterking op verschillende terreinen. Dit is echter geen onderdeel van het reguliere onderwijs. Via strategische partnerschappen van de wederopbouw tender wordt door middel van technische, ondernemerschap en beroepsvaardigheden trainingen de toegang tot de arbeidsmarkt en het opzetten van een bedrijf verbeterd.

Het programma *Local employment in Africa for Development* (LEAD) richt zich op het vergroten van de inzetbaarheid op de arbeidsmarkt van jongeren via samenwerking met universiteiten, instellingen van hoger onderwijs, centra van beroepsopleidingen en jongerenorganisaties gericht op o.m. curriculum ontwikkeling, specifieke trainingsprogramma’s en introductie van ondernemerschapsonderwijs. Het doel van LEAD is overigens het creëren van banen, niet strategische steun voor beroepsonderwijs.

Nederland steunt verschillende programma’s waarbij technische en beroepsvaardigheden voor met de name de jeugd onderdeel van uitmaken, o.a. via wederopbouw tender, strategische partnerschappen in

crisisgebieden en Conflict Affected States in Africa II programma van IFC. In de addressing root causes fond zullen naar verwachting in verschillende programma's zullen activiteiten worden opgezet om de toegang tot de arbeidsmarkt te verbeteren door middel van beroeps- en technische training voor de jeugd en vrouwen.

4.5. Tegen 2030 genderongelijkheden wegwerken in het onderwijs en zorgen voor gelijke toegang tot alle niveaus inzake onderwijs en beroepsopleiding voor de kwetsbaren, met inbegrip van mensen met een handicap, inheemse bevolkingen en kinderen in kwetsbare situaties.

NATIONAAL:

Sinds augustus 2014 bestaat het Passend Onderwijs. Vanuit het passend Onderwijs wordt voor elk kind, ongeacht gender, met een leer- en/of ontwikkelachterstand gekeken naar een oplossing binnen het reguliere en/of speciale onderwijs.

4.6. Er tegen 2030 voor zorgen dat alle jongeren en een groot aantal volwassenen, zowel mannen als vrouwen, geletterd en rekenvaardig zijn.

NATIONAAL:

Er is gelijke toegang voor alle kinderen tot onderwijs.

Daarnaast biedt elke gemeente aan haar inwoners met te lage basisvaardigheden gratis cursussen aan om deze te verhogen (volwasseneducatie).

Extra beleidsinitiatieven: strenger toezicht op thuisonderwijs, de recente ontwikkelingen binnen passend onderwijs (zie ook subdoelstelling 4.5). Inzet op laaggeletterdheid: het kabinet zet in op de aanpak van laaggeletterdheid en taalachterstanden bij kinderen en volwassenen door in de periode 2016 – 2018 in elke regio een infrastructuur te helpen opbouwen waarmee meer laaggeletterden gevonden kunnen worden en zij meer vooruitgang boeken wanneer zij aan een cursus deelnemen. Hiervoor wordt de samenwerking tussen gemeenten, bibliotheken, taalaanbieders en maatschappelijke organisaties versterkt en krijgen deze partners bewezen effectieve methodes aangereikt om cursisten en taalvrijwilligers te werven, trainen en toetsen. Ook wordt ingezet op leesbevordering onder kinderen om laaggeletterdheid op latere leeftijd te voorkomen. Taal en rekenonderwijs maken sinds enkele jaren (weer) een verplicht onderdeel uit van elke mbo-opleiding. Ook in het vo wordt er in elke opleiding aandacht besteed aan Nederlands en rekenen. Binnen de lerarenopleidingen is een toegenomen aandacht voor de beheersing van taal en rekenen.

MONDIAAL:

Hare Koninklijke Hoogheid Prinses Laurentien der Nederlanden is Speciaal Gezant voor geletterdheid van UNESCO en neemt in dat kader deel aan de (kernstuurgroep van de) Global Alliance for Literacy (GAL).

4.7. Er tegen 2030 voor zorgen dat alle leerlingen kennis en vaardigheden verwerven die nodig zijn om duurzame ontwikkeling te bevorderen, onder andere via vorming omtrent duurzame ontwikkeling en duurzame levenswijzen, mensenrechten, gendergelijkheid, de bevordering van een cultuur van vrede en geweldloosheid, wereldburgerschap en de waardering van culturele diversiteit en van de bijdrage van de cultuur tot de duurzame ontwikkeling.

NATIONAAL:

Aan dit subdoel wordt op verschillende manieren gewerkt. Zo zijn verschillende aspecten opgenomen in de onderwijs kerndoelen. De doelstelling zal deels verder uitgewerkt kunnen worden op basis van een uitwerking van het beleidsinitiatief Onderwijs 2032. Het advies van het platform #Onderwijs2032 vraagt aandacht voor de balans tussen de drie hoofddoelen van het onderwijs: verwerven van kennis/vaardigheden, persoonsvorming en burgerschapsvorming. Deze doelen moeten evenwichtig onderdeel zijn van de brede opdracht aan het onderwijs. Hier hoort ook het inzetten op vakoverstijgende vaardigheden bij:

- Digitale vaardigheid, incl. mediawijsheid en computational thinking.
- Maatschappelijke en sociale vaardigheid (burgerschap): prikkelen van creativiteit en nieuwsgierigheid, leren omgaan met vrijheid en verantwoordelijkheid, en over grenzen heen kijken.

Het platform Onderwijs2032 stelt een indeling van leerdoelen langs 3 domeinen voor: Natuur & Technologie, Mens & Maatschappij, Taal & Cultuur. De drie domeinen aan essentiële kennis bestaan uit interdisciplinaire thema's die over de grenzen van de bestaande vakken heen gaan. Het platform noemt 'een duurzame wereld' als een van de mogelijke thema's.

De opleidingen in het mbo zijn gericht op een drievoudige kwalificering; voorbereiding op het beroep, voorbereiding op doorstroom naar een vervolgopleiding en burgerschapsvorming. In toenemende mate wordt bij de voorbereiding op het beroep aandacht gegeven aan digitale en sociale vaardigheden. Maar ook is bij de verdere uitwerking van de zgn. Kwalificatiedossiers duurzaamheid een expliciet leerdoel in relatie tot bepaalde beroepsdomeinen. Het doel wordt gehaald op basis van huidige beleidsinitiatieven gericht op versterking van het loopbaanleren, maatregelen voor verbetering van de doorstroom mbo-hbo. De huidige beleidsinitiatieven in mbo leiden ertoe dat een substantieel hoger aantal werkenden en werkzoekenden zich verder ontwikkelen door het volgen van een (hoger) mbo- of ho-opleiding. Binnen het hoger onderwijs heeft 'Bildung' (vorming tot professional én burger van de 21ste eeuw) en de verbinding van hoger onderwijs instellingen met de samenleving (onderwijs, onderzoek en praktijk, zowel regionaal, nationaal als internationaal) in toenemende mate een plaats. Zie ook de Strategische Agenda Hoger Onderwijs.

Ook wordt het doel van duurzame ontwikkeling behaald door het ingezette beleid op het gebied van leven lang leren. Diverse vormen van 'non-formal' en 'informal' educatie en sociale innovatie zorgen voor ontwikkel- en leermogelijkheden om aan de benodigde competenties te kunnen werken.

Er is sterke overlap met 12.8 en 13.3. Er zijn geen beleidsdoelstellingen voor duurzaamheidseducatie. Dit in verband met het algemene karakter waarop in Nederland kerndoelen, exameneisen en kwalificatiestructuren worden geformuleerd. Wel werken verschillende ministeries samen in educatieprogramma's (zoals programma DuurzaamDoor), waarbij de ESD (Education for Sustainable Development) doelen van ENECE (United Nations Economic Commission for Europe) en een voorbeeld kernleerplan duurzaamheid (SLO) een rode draad vormen. Ook gaat één van de vijf 10YFP-programma's over 'sustainable lifestyles and education' (zie 12.1). Het 10YFP is vrijwillig en niet overgenomen in het Nederlandse beleid.

MONDIAAL:

Nederland ondersteunt onderwijsprogramma's in nood- en conflictsituaties. Hierbij is aandacht voor vrede en veiligheid een belangrijk thema. Binnen het SRGR inclusief HIV/AIDS-beleid wordt er seksuele voorlichting aangeboden met aandacht voor mensenrechten, gezondheid en gendergelijkheid.

4.a. Bouwen en verbeteren van onderwijsfaciliteiten die aandacht hebben voor kinderen, mensen met een beperking en gendergelijkheid en die een veilige, geweldloze, inclusieve en doeltreffende leeromgeving bieden voor iedereen.

NATIONAAL:

Aan dit doel wordt reeds gewerkt (Grondwet, Arbowetten). Basisscholen in Nederland zijn volgens de wet Veiligheid op school verplicht om pesten tegen te gaan en te zorgen voor sociale veiligheid. Scholen dienen daartoe sociaal veiligheidsbeleid te voeren, wat inhoudt dat zij een veiligheidsplan maken en verplicht zijn om de beleving van veiligheid en welbevinden van hun leerlingen te monitoren. Daarnaast is in 2014 'Passend onderwijs' ingevoerd. Dit houdt in dat scholen ervoor verantwoordelijk zijn om alle leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben een goede onderwijsplek te bieden. Daarvoor werken reguliere en speciale scholen samen in regionale samenwerkingsverbanden. Om ervoor te zorgen dat alle kinderen een passende plek krijgen, hebben scholen regionale samenwerkingsverbanden gevormd. In het primair en het voortgezet onderwijs zijn in totaal 152 samenwerkingsverbanden opgericht (77 in het po en 75 in het vo). In deze samenwerkingsverbanden werken het regulier en speciaal onderwijs (cluster 3 en 4) samen. De scholen in het samenwerkingsverband maken afspraken over onder andere de begeleiding en ondersteuning die alle scholen in de regio kunnen bieden en over welke leerlingen een plek kunnen krijgen in het speciaal onderwijs. Ook maakt het samenwerkingsverband afspraken met de gemeenten in de regio over de inzet en afstemming met (jeugd)zorg.

MONDIAAL:

Nederland steunt UNICEF voor het geven van onderwijs voor vluchtelingen en gastgemeenschappen waarbij het geven van psychosociale hulp aan kinderen een belangrijke plaats inneemt.

4.b. Tegen 2020 het aantal studiebeurzen wereldwijd en substantieel verhogen dat beschikbaar is voor ontwikkelingslanden, in het bijzonder de minst ontwikkelde landen, de kleine eilandstaten en de Afrikaanse landen, voor toegang tot het hoger onderwijs, met inbegrip van beroepsopleiding en programma's omtrent informatie en communicatietechnologie, techniek, ingenieurswezen en wetenschappen, in ontwikkelde landen en andere ontwikkelingslanden.

NATIONAAL/MONDIAAL:

In het Hoger Onderwijs neemt het Holland Scholarship Programme een centrale plaats in bij de beschikbare beurzenprogramma's voor studenten van buiten Europa. Daarnaast bieden Nederlandse instellingen in toenemende mate ook onlineonderwijs aan, bijvoorbeeld via Massive Open Online Courses (Moocs). Verder wordt er gewerkt aan het onder voorwaarden mogelijk maken van transnationaal Onderwijs, waarmee Nederlandse instellingen voor Hoger Onderwijs een volledige opleiding in het buitenland mogen aanbieden.

4.c. Tegen 2030 op aanzienlijke wijze de toevloed verhogen van gekwalificeerde leraren, ook via internationale samenwerking voor lerarenopleidingen in ontwikkelingslanden, in het bijzonder in de minst ontwikkelde landen en de kleine eilandstaten.

NATIONAAL:

De rijksoverheid werkt intensief aan het verhogen van het aantal gekwalificeerde leraren. In het hoger onderwijs volgen docenten een bekwaamheidstraject of de basis/senior kwalificatie onderwijs. Er zijn afspraken gemaakt met alle hogescholen en universiteiten over het aantal docenten dat deze bekwaamheid of kwalificatie heeft.

Op het gebied van voortgezet onderwijs is op 29 februari 2016 de 'Kamerbrief over plan van aanpak tegengaan onbevoegd lesgeven voortgezet onderwijs' verstuurd.

MONDIAAL:

Het Netherlands Initiative for Capacity Development in Higher Education (NICHE) richt zich op duurzame versterking van onderwijs en trainingscapaciteit in ontwikkelingslanden. Het programma wordt beheerd door EP-Nuffic en gefinancierd vanuit de rijksoverheid. Voor het programma wordt gebruikgemaakt van de expertise van Nederlandse organisaties. Het NICHE-programma wordt uitgevoerd in 15 landen. Binnen het programma is er primair aandacht voor versterking capaciteit onderwijs- en trainingsinstituten, met docenten en onderwijsmanagers als de belangrijkste “beneficiaries” van de projecten.

Het Netherlands Fellowship Programmes (NFP) richt zich op het terugdringen van het tekort aan geschoolde menskracht in ontwikkelingslanden. Het beurzenprogramma wordt uitgevoerd in 50 partnerlanden en wordt beheerd door EP-Nuffic en gefinancierd vanuit de rijksoverheid. Beurzen worden aangeboden voor individuen (Masteropleidingen, PhD studies, korte cursussen), en voor individuen (refresher courses en tailor-made trainingen). Ook docenten van onderwijsinstellingen uit ontwikkelingslanden kunnen een beurs aanvragen onder het NFP.

SDG 5. Bereik gendergelijkheid en empowerment voor alle vrouwen en meisjes.

5.1. Een einde maken aan alle vormen van discriminatie jegens vrouwen en meisjes, overal.

NATIONAAL:

De Jure is in Nederland gendergelijkheid gerealiseerd. *De facto* is er echter nog steeds sprake van o.a. een ongelijke positie op de arbeidsmarkt, geweld tegen vrouwen en discriminatie (bijvoorbeeld ongelijk loon).

Het College voor de Rechten van de Mens beoordeelt individuele klachten over ongelijke behandeling en onderzoekt of er stelselmatig onderscheid wordt gemaakt. Het College noemt als aandachtspunten voor de Nederlandse overheid o.a. de gender sensitieve aanpak van geweld tegen vrouwen, het feit dat de gezondheidszorg onvoldoende is toegespitst op vrouwen, discriminatie op de arbeidsmarkt en stereotypering.

De aanpak van de rijksoverheid om gendergelijkheid te bevorderen is tweërlei: specifiek emancipatiebeleid gericht op het wegnemen van achterstanden van meisjes en vrouwen én het rekening houden met genderaspecten in algemene beleidsdoelstellingen. In de Hoofdpijnenbrief Emancipatiebeleid 2013-2016 staan de beleidsmaatregelen omschreven om de belangrijkste emancipatiedoelen te behalen, zoals het verhogen van de (arbeids)participatie van vrouwen; het vergroten van de veiligheid van vrouwen en het wegnemen van verschillen tussen jongens en meisjes in het onderwijs.

Zie ook de Nederlandse 6de rapportage CEDAW en de Nederlandse Review Beijing+20.

MONDIAAL:

Vrouwenrechten vormt in het mondiale beleid één van de vier speerpunten voor hulp, handel en investeringen in de beleidsnotitie 'Wat de Wereld Verdient'. In de kamerbrief 'Inzet voor Vrouwenrechten en Gendergelijkheid'²⁴ wordt onder andere het Nederlandse buitenlandbeleid op het gebied van vrouwen en gender beschreven. Gender-responsive programming wordt in alle thematische gebieden toegepast. Zie ook 5.2 & 5.5.

Discriminatie ligt ten grondslag aan geweld tegen vrouwen en ongelijke kansen met mannen voor deelname en politiek leiderschap.

Het Nederlandse beleid op het verbeteren van de positie van vrouwen richt zich op vier doelen:

- (1) Het voorkomen en uitroeien van geweld tegen vrouwen en meisjes;
- (2) Het zorgen voor een eerlijk aandeel van vrouwen in politieke en machtige posities;
- (3) De economische empowerment en zelfstandigheid van vrouwen;
- (4) Een eerlijk aandeel in conflictresolutie, vredesopbouw en reconstructie van vrouwen.

Nederland probeert deze doelen te bereiken via drie verschillende takken:

- a. Financiële ondersteuning van vrouwenrechtenorganisaties via verschillende subsidies (FLOW);
- b. ervoor zorgen dat er vanuit gender gekeken wordt naar de verschillende beleidsprioriteiten en speciale maatregelen treffen waardoor vrouwen profiteren van investeringen in handel en ontwikkelingssamenwerking;

²⁴ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2016/09/20/kamerbrief-over-inzet-voor-vrouwenrechten-en-gendergelijkheid>

- c. Via het diplomatennetwerk worden ook vrouwenrechten gepromoot. Als een VN en EU lidstaat, promoot Nederland de consensus op het gebied van verschillende normen om gendergelijkheid te bereiken.

5.2. Alle vormen van geweld tegen vrouwen en meisjes in de openbare en de privésfeer uitroeien, ook inzake vrouwenhandel en seksuele en andere soorten uitbuiting.

NATIONAAL

In de Hoofdlijnenbrief Emancipatiebeleid 2013-2016 staan de beleidsmaatregelen omschreven om de belangrijkste emancipatiedoelen te behalen, zoals het verhogen van de (arbeids)participatie van vrouwen; het vergroten van de veiligheid van vrouwen en het wegnemen van verschillen tussen jongens en meisjes in het onderwijs. Zie ook de Nederlandse 6de rapportage CEDAW en de Nederlandse Review Beijing+20.

MONDIAAL:

Naast het steunen van programma's in het buitenland die de rechten van vrouwen bevorderen, draagt Nederland bij aan de versterking van beleidskaders, wetgeving en uitvoeringsmechanismen voor het voorkomen en beëindigen van geweld tegen vrouwen en meisjes. Nederland speelt hierbij een actieve rol in genderdiplomatie op internationaal, regionaal en nationaal niveau. Dit gebeurt door de aanwezigheid van Nederland in onderhandelingsprocessen, de inzet van middelen en door ondersteuning van het maatschappelijk middenveld.

Nederland dient sinds 2006 samen met Frankrijk iedere twee jaar een resolutie in bij de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties over bestrijding van geweld tegen vrouwen. Hiernaast draagt Nederland financieel bij aan het UN Trust Fund to Eliminate Violence Against Women van UN Women. Via het fonds FLOW (Funding Leadership and Opportunities for Women) steunt Nederland een groot aantal vrouwenorganisaties in het uitbannen van geweld tegen vrouwen. Nederland werkt ook met verschillende organisaties aan het tegengaan van genitale verminking van meisjes, seksueel geweld tegen vrouwen, huiselijk geweld en kind huwelijken.

5.3. Uit de wereld helpen van alle schadelijke praktijken, zoals kind-, vroege en gedwongen huwelijken en vrouwelijke genitale verminking.

NATIONAAL:

In de voortgangsrapportage geweld in afhankelijkheidsrelaties van 4 oktober 2016 werd nader ingegaan op de aanpak van vrouwelijke genitale verminking (zie ook 5.2 samenwerking GGD'en, gemeenten en NGO's). Er is een landelijk netwerk van sleutelfiguren, ondergebracht bij de Federatie Somalische Associaties Nederland, die in eigen kring het onderwerp bespreekbaar maken en de norm stellen dat vrouwelijke genitale verminking niet toelaatbaar is. Daarnaast zijn er spreekuren bij de GGD'en, om vrouwen naar de zorg toe te leiden.

MONDIAAL:

Binnen het SRGR en HIV/AIDS beleid werkt de rijksoverheid aan het tegengaan van kind- en gedwongen huwelijken en vrouwelijke genitale verminking. Het SRGR beleid richt zich op vier resultaatgebieden, waarbij in het eerste resultaatgebied jongeren centraal staan. Nederland zet vooral in op verschillende sub thema's, waaronder het tegengaan van kind huwelijken.

Via de SRGR partnerschappen werkt de rijksoverheid samen met nationale en internationale NGOs op het terrein van bestrijding van kind huwelijken. Ook wordt er op dit thema samengewerkt met UNICEF en

UNFPA, Nederlandse ambassades in een aantal landen en de wereldwijde netwerkorganisatie *Girls not Brides*. BZ is ook een pleitbezorger voor het thema in allerlei internationale fora.

Er wordt ook veel aandacht besteed aan het informeren van vooral jongeren over SRGR in brede zin, en het werken met gemeenschappen met als doel sociale normverandering betreffende SRGR te bewerkstelligen opdat jongeren betere en gezondere keuzes kunnen maken rondom hun seksualiteit, via het stimuleren van opname van ‘*comprehensive sexuality education* (CSE)’ programma’s in curricula van scholen en voorzien in CSE voor jongeren die niet via scholen bereikt kunnen worden.

Bovendien wordt met name via genderdiplomatie ingezet op de preventie en aanpak van vrouwelijke genitale verminking. Daarnaast vindt ook ondersteuning plaats van CSO-initiatieven in prevalentie landen.

5.4. Erkennen en naar waarde schatten van onbetaalde zorg en thuiswerk door het voorzien van openbare diensten, infrastructuur en een sociaal beschermingsbeleid en door de bevordering van gedeelde verantwoordelijkheden binnen het gezin en de familie, zoals dat nationaal van toepassing is.

NATIONAAL:

In de Hoofdlijnenbrief Emancipatiebeleid 2013-2016 staan de beleidsmaatregelen omschreven om de belangrijkste emancipatiedoelen te behalen, zoals het verhogen van de (arbeids)participatie van vrouwen; het vergroten van de veiligheid van vrouwen en het wegnemen van verschillen tussen jongens en meisjes in het onderwijs. Zie ook de Nederlandse 6de rapportage CEDAW en de Nederlandse Review Beijing+20.

MONDIAAL:

Via FLOW is er aandacht voor economische participatie van vrouwen, waarbij ook aandacht is voor de noodzaak onbetaald werk en thuiswerk te waarderen en de taakverdeling binnen het gezin gelijkwaardiger te laten zijn.

5.5. Verzekeren van de volledige en doeltreffende deelname van vrouwen en voor gelijke kansen inzake leiderschap op alle niveaus van de besluitvorming in het politieke, economische en openbare leven.

NATIONAAL:

Nederland kent een algemeen (generiek) werkgelegenheidsbeleid van het Kabinet en de gemeenten zijn verantwoordelijk voor het lokale arbeidsmarktbeleid. Nederland kent een hoge arbeidsparticipatie, in 2014 had 70% van de vrouwen van 20 tot 65 jaar betaald werk. Tegelijkertijd werken Nederlandse vrouwen relatief vaak parttime, waardoor slechts de helft van de vrouwen economisch zelfstandig is. De rijksoverheid heeft een programma Economische Zelfstandigheid om het bewustzijn over het belang van economische zelfstandigheid te vergroten en om vrouwen te stimuleren meer uren te gaan werken. Daarnaast heeft Nederland specifiek beleid gericht op de doorstroom van vrouwen naar besluitvormende posities. Tot 1 januari 2016 gold op basis van de Wet Bestuur en Toezicht een streefcijfer van 30% vrouwen en mannen in Raden van Bestuur en Raden van Commissarissen voor grote vennootschappen. Deze wet wordt verlengd.

Zie ook de beleidsmaatregelen uit de Hoofdlijnenbrief Emancipatiebeleid 2013-2016 en Tweede Kamerbrief ‘Emancipatiebeleid’.²⁵

MONDIAAL:

---

²⁵ Tweede Kamer, 30 420.

Het Nederlandse vrouwen en genderbeleid wordt onder andere uitgewerkt in ‘Meer Actie voor Vrouwen en Gendergelijkheid’. Nederland steunt de wereldwijde vertegenwoordiging en politieke participatie van vrouwen op alle niveaus in haar bilaterale relaties en in de multilaterale arena. Het Funding Leadership and Opportunities for Women (FLOW) fonds richt zich specifiek op de verbetering van politieke participatie van vrouwen. FLOW I (2012-2016) heeft bijgedragen aan de versterking van vrouwenorganisaties op internationaal en lokaal niveau. Er zijn 34 projecten in meer dan 100 landen geïmplementeerd om genderongelijkheid te bestrijden en discriminatie van vrouwen en meisjes tegen te gaan, o.a. in de politieke arena en in besluitvormingsprocessen. Hierbij hebben 22 van de 34 FLOW projecten de politieke participatie van vrouwen wereldwijd verhoogd, door ondersteuning van vrouwen die zich verkiesbaar stellen of al verkozen zijn, het organiseren van trainingen voor vrouwen over leiderschap, beleid maken, vaardigheden voor lobby & advocacy, politiek, gender en mensenrechten. FLOW (2016-2020) financiert 10 programma’s die zich richten op het tegengaan van geweld tegen vrouwen, participatie van vrouwen in politiek en bestuur, en economische participatie en zelfredzaamheid van vrouwen.

In maart 2016 heeft Nederland het derde Nationaal Actieplan (NAP) Vrouwen, vrede en veiligheid gepubliceerd. De doelstelling van dit plan is het stimuleren van structurele verandering van normen, wetten en instituties, zodat vrouwen en mannen gelijke kansen en rechten hebben en volwaardig kunnen deelnemen aan het voorkomen van conflicten, conflictresolutie, vredesopbouw en wederopbouw. De inspanningen dragen bij aan het realiseren van de voorwaarden voor vrouwen in conflictgebieden om zelf hun belangen te behartigen. De strategische samenwerking met het maatschappelijk middenveld staat centraal binnen het NAP. De programma’s die zullen worden gefinancierd binnen NAP III (2016-2019) zijn gericht op de participatie van vrouwen in vrede- en veiligheidsprocessen in acht doellanden; Afghanistan, Colombia, de Democratische Republiek Congo, Zuid-Soedan, Libië, Syrië, Jemen en Irak. Daarnaast financiert Nederland het programma ‘Women on the Frontline’. Dit programma ondersteunt vrouwenorganisaties die zich richten op het ontwikkelen van politieke leiderschapscapaciteiten van vrouwen in het Midden Oosten en Noord Afrika. Het programma heeft onder andere bijgedragen aan de oprichting van de Women’s Advisory Board welke betrokken is bij de Syrische vredesonderhandelingen in Geneve en heeft het mogelijk gemaakt dat twee deelnemers van ‘Women on the Frontline’ aan tafel zaten bij de VN-vredesonderhandelingen over Libië. Met ondersteuning van de Afghaanse politie via het Law and Order Trust Fund steunt NL gender teams van de politie zodat meer vrouwen laagdrempelig en beter kunnen opkomen voor hun rechten. Nederland helpt slachtoffers van seksueel geweld in Zuid Soedan en DRC. Ook steunt Nederland toegang van Palestijnse vrouwen tot rechtsbijstand.

5.6. Verzekeren van universele toegang tot seksuele en reproductieve gezondheidszorg en reproductieve rechten zoals overeengekomen in het kader van het Actieprogramma van de Internationale Conferentie over Bevolking en Ontwikkeling en het Peking-Actieplatform en de slotdocumenten van hun desbetreffende conferenties.

NATIONAAL:

Het kabinet zet in op het realiseren van de mogelijkheid van vrouwen hun eigen keuzes te maken op het gebied van hun seksuele relaties, het gebruik van anticonceptie en toegang tot dienstverlening, al blijven bepaalde groepen meisjes en vrouwen een aandachtspunt. Zie ook 3.7.

MONDIAAL:

Zie ook 3.1, 3.3 en 3.7. In het SRGR-beleidskader worden vier resultaatgebieden beschreven waar Nederland zich op focust. Waaronder ‘meer respect voor seksuele en reproductieve rechten van mensen aan wie deze rechten worden onthouden’. Target 6 richt zich vooral op de rechtenkant van seksuele en reproductieve gezondheid. In het SRGR incl. HIV/AIDS beleid zijn mensenrechten integraal en als een

voorwaarde opgenomen. Uitgangspunt is het mogelijk maken dat vrouwen, mannen en jongeren hun eigen keuzes kunnen maken over hun seksualiteit, hun partner en het krijgen van kinderen. Via SRGR programma's via de bilaterale, multilaterale en NGO kanalen en via SRGR diplomatie streeft BZ er naar wereldwijd positieve wetten- en beleidsverandering te bevorderen die toegang tot SRGR vergroten. Dit is conform de twee indicatoren die onder dit doel horen.

Zie ook de beleidsmaatregelen uit de Hoofdlijnenbrief Emancipatiebeleid 2013-2016 en Tweede Kamerbrief 'Emancipatiebeleid'.

5.a. Hervormingen doorvoeren waarbij vrouwen gelijke rechten krijgen op economische middelen, naast toegang tot eigenaarschap en controle over land en andere vormen van eigendom, financiële diensten, erfenissen en natuurlijke hulpbronnen, in overeenstemming met nationaal recht.

MONDIAAL:

Nederland doet een beroep op overheden en de private sector om rechten van vrouwen te respecteren én ruimte te geven aan de economische rol van vrouwen als werknemer, als ondernemer en als consument. We zien er verder systematisch op toe dat de Nederlandse of door Nederland gesteunde programma's en activiteiten geen schade doen aan de rechten van vrouwen, en waar mogelijk bijdragen aan de versterking van de toepassing en handhaving van deze rechten. Nederland bevordert de identificatie en realisatie van *business cases* die leiden tot versterking van de positie van vrouwen in lage- en middeninkomenslanden. Het gaat erom dat projecten via gerichte maatregelen bijdragen aan versterking van de positie van vrouwen, op een wijze die voor bedrijven en andere stakeholders (commercieel) haalbaar is. Kansen liggen veelal op het terrein van:

- a. vergroten werkgelegenheid voor vrouwen;
- b. verbeteren werkomstandigheden voor vrouwen;
- c. ondersteuning vrouwelijk ondernemerschap;
- d. medezeggenschap van en voor vrouwen en
- e. het inspelen op de wensen van vrouwelijke consumenten.

Binnen alle speerpunten van het Nederlandse beleid voor buitenlandse handel en ontwikkelingssamenwerking zijn genderexperts aanwezig. Al in een vroeg stadium worden genderanalyses gemaakt, zodat gendergelijkheid wordt geïntegreerd. Via het Addressing Root Causes (ARC) programma, zijn ze er zo achter gekomen dat het vergeven van landrechten aan vrouwen leidt tot grotere economische zelfstandigheid.

Nederland zet zich sterk in voor gendergelijkheid bij de multilaterale ontwikkelingsbanken. De ambitieuze genderstrategie van de Wereldbank deelt de uitgangspunten van het Nederlandse genderbeleid. De strategie richt zich op *mainstreaming* van genderanalyses in projectformulering, uitvoering en monitoring en evaluatie.

Eén van de vier doelen van de strategie is het verwijderen van barrières voor vrouwen bij het verkrijgen van eigenaarschap van eigendom, zoals land, gebouwen en technologie (andere doelen zijn onder andere gericht op het verbeteren van de gezondheid van en baankansen voor vrouwen). Het doel is het scheppen van gelijke kansen voor vrouwen. Hierbij is toegang tot financiële diensten cruciaal en dat is dan ook een aandachtspunt van de Wereldbank.

Eigendomsrechten vormen de eerste pijler van de strategie van de Afrikaanse Ontwikkelingsbank op het gebied van gendergelijkheid. De andere belangrijke pijler onder de strategie is *economic empowerment* van vrouwen. De Bank voert het genderbeleid door in alle landenstrategieën en projecten. Bij de Aziatische Ontwikkelingsbank is gendergelijkheid een van de vijf *drivers of change* in de 2020 strategie van de bank.

De European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) richt zich in haar genderstrategie op:

- 1) het vergroten van toegang tot financiering en het bieden van zakelijke ondersteuning voor door vrouwen geleide bedrijven;
- 2) het vergroten van toegang tot de arbeidsmarkt voor vrouwen en
- 3) het verbeteren van toegang tot diensten voor vrouwen.

5.b. Het gebruik doen toenemen van innovatieve technologie, in het bijzonder de informatie- en communicatietechnologie, om te komen tot een grotere zelfredzaamheid van vrouwen.

NATIONAAL:

Het raakt aan Meisjes en Techniek. ‘*Women in coding*’ is tevens een opkomend beleidsthema. Zie ook de beleidsmaatregelen uit de Hoofdlijnenbrief Emancipatiebeleid 2013-2016 waar de beleidsmaatregelen staan om de belangrijkste emancipatiedoelen te behalen. Zie ook het Technieckpack en meisjes en techniek m.b.t. STEM.

MONDIAAL:

Het FLOW-programma richt zich niet alleen op vrouwen en vrouwenorganisaties maar verandert ook de omgevingsfactoren (normen, wetten, instituties) voor vrouwen in positieve zin. Hierbij speelt media ook een rol bij. Onder andere via het “*Women occupy the Media*” programma van het *Panos Institute West Africa* (PIWA). Dit programma steunt vrouwenorganisaties en jonge vrouwen bij het effectiever gebruik maken van media om vrouwenrechten te bevorderen en verdedigen. Ook is het doel om samen met de media, bestuurders en religieuze en lokale leiders een open en constructieve dialoog te voeren over vrouwenrechten, met specifieke aandacht voor politieke participatie en gender gerelateerd geweld.

5.c. Een gezond beleid en afdwingbare wetgeving goedkeuren en versterken voor de bevordering van gendergelijkheid en de zelfredzaamheid van alle vrouwen en meisjes op alle niveaus.

NATIONAAL:

Wetgeving is reeds in plaats: Algemene wet gelijke behandeling.

In de Hoofdlijnenbrief Emancipatiebeleid 2013-2016 staan de beleidsmaatregelen omschreven om de belangrijkste emancipatiedoelen te behalen, zoals het verhogen van de (arbeids)participatie van vrouwen; het vergroten van de veiligheid van vrouwen en het wegnemen van verschillen tussen jongens en meisjes in het onderwijs. Zie ook de Nederlandse 6de rapportage CEDAW en de Nederlandse Review Beijing+20.

MONDIAAL:

Om maatschappelijke transformaties te bereiken werkt FLOW partners samen met verschillende actoren die hier invloed op hebben. Via de verschillende programma’s die op het terrein van gendergelijkheid en vrouwenrechten worden uitgevoerd is het beïnvloeden van overheden op zowel lokaal, als nationaal en regionaal niveau om daarmee wetgeving op het terrein van gendergelijkheid en vrouwenrechten te stimuleren, een integraal onderdeel.

SDG 6. Verzeker toegang tot duurzaam beheer van water en sanitatie voor iedereen

6.1. Tegen 2030 komen tot een universele en gelijke toegang tot veilig en betaalbaar drinkwater voor iedereen.

NATIONAAL:

Dit is geregeld in de Drinkwaterwet. Verder is de EU-drinkwaterrichtlijn van toepassing.

MONDIAAL:

Water vormt één van de vier speerpunten binnen het beleid voor buitenlandse handel en ontwikkelingssamenwerking (Wat de Wereld Verdient). Verder is het beleid op het gebied van water uitgewerkt in de kamerbrief 'Water voor Ontwikkeling'²⁶ en 'Internationale Waterambitie'²⁷. In de laatste brief staan onder andere de ambities voor 2016-2030 beschreven.

Drie doelen en targets zijn geïdentificeerd als onderdeel van het resultatenraamwerk van het Nederlandse waterbeleid. Het doel dat bij 6.1 van toepassing is het creëren van verbeterde toegang tot schoon drink water en basis sanitaire voorzieningen. Nederland wil bijdragen door in 2015-2030 aan 30 miljoen mensen duurzaam toegang te geven tot veilig drinkwater. Daarbij is er speciale aandacht voor vrouwen als *agents-of-change*. De inzet op 6.1 zal met name gericht zijn op alle OS landen met speciale aandacht voor de 11 partnerlanden waar Nederland als één van de programmaspeerpunten in de watersector werken.

Nederland draagt bij aan de verbetering van waterbronnen via programma's van UNICEF en Water Operator Partnerships en aan sanitatie via programma's van de Water Supply en Sanitation, Sanitation Collaborative Council en de NGO BRAC.

Nederland draagt bij aan grensoverschrijdend waterbeheer in zeven internationale stroomgebieden in Afrika, het Midden-Oosten en Afrika. Nederland wil daar, samen met internationale financiële instellingen zoals de Wereldbank, de werldsamenwerking tussen boven- en benedenstroomse landen bevorderen.

Op dit prioriteitsthema werkt de rijksoverheid samen met drinkwaterbedrijven, waterautoriteiten, kennisinstellingen, NGO's en de private sector. Samen met het Fonds Duurzaam Water (FDW) heeft de rijksoverheid een belangrijk publiek-privaat partnerschap. Op multilateraal niveau werkt Nederland samen met de Wereld Bank, de Aziatische ontwikkelingsbank, de Europese investeringsbank, UNICEF en FAO. Nederland werkt ook samen met BRAC, de IUCN en de CGIAR.

Over de periode 2011-2015 heeft Nederland 13,9 miljoen mensen in OS-landen geholpen om toegang tot veilig en betaalbaar drinkwater te krijgen. Daarbij was er speciale aandacht voor vrouwen en meisjes, om de werklast van het waterhalen te verminderen, drempel om naar school te gaan te verlagen, en hun gezondheid te verbeteren. Uniek in de drinkwater- (en sanitatie) activiteiten is de duurzaamheidsclausule die Nederland de laatste jaren toepast: in het contract zegt de leverancier toe dat de waterleverantie tien jaar na oplevering nog functioneel zal zijn. Jaarlijks verplicht de leverancier zich tot een duurzaamheidscheck door een onafhankelijke derde partij, en is er een boete bij in gebreke blijven. Verder wordt meer en meer via publiek-private consortia gewerkt, zoals met geprivatiseerde water-nutsbedrijven en met lokale MKBers.

²⁶ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2012/01/09/kamerbrief-water-voor-ontwikkeling>

²⁷ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2016/02/03/aanbieding-convergerende-stromen-internationale-waterambitie>

6.2. Tegen 2030 komen tot toegang tot gepaste en degelijke sanitaire voorzieningen en hygiëne voor iedereen en een einde maken aan openbare ontlasting, waarbij speciale aandacht wordt besteed aan de behoeften van vrouwen en meisjes en mensen in kwetsbare situaties.

NATIONAAL:

De Waterwet regelt het beheer van oppervlaktewater en grondwater, en verbetert ook de samenhang tussen waterbeleid en ruimtelijke ordening. Totdat de Omgevingswet in werking treedt- voorzien voor 2018 - blijft de Waterwet van kracht. Verder geeft het Nationaal Waterplan 2 (NWP2) de benodigde richting. Het NWP2 is een visiedocument en geeft de hoofdlijnen, principes en richting van het nationale waterbeleid weer in de periode 2016-2021, met een vooruitblik richting 2050.

MONDIAAL:

Het doel is om ervoor te zorgen dat 50 miljoen mensen toegang krijgen tot sanitair voor de periode 2016-2030. Net als onder 6.1 is er speciale aandacht voor vrouwen als agents-of-change en is de geografisch focus dezelfde. Hygiëne is een integraal onderdeel van de programma's gericht op sanitaire voorzieningen. In de periode 2010 tot 2015 heeft Nederland met enkele sterke uitvoerende partners (zoals de WASH alliantie, de Bengaalse NGO BRAC, PLAN, Simavi, het Global Sanitation Fund en UNICEF), bijgedragen aan goede sanitaire voorzieningen voor 24,3 miljoen mensen. Het doel voor deze periode, 25 miljoen mensen, is daarmee bijna behaald. In duizenden gemeenten en op duizenden scholen in de Nederlandse partnerlanden is het sociaal taboe geworden om openbaar te ontlasten (*open defecation*) via de Community Led Total Sanitation (CLTS) benadering. Nederland bevordert ook het ontwikkelen van verdienmodellen voor sanitair om afhankelijkheid van subsidies in te perken en om lokale bedrijvigheid en fondsen te stimuleren.

6.3. Tegen 2030 de waterkwaliteit verbeteren door verontreiniging te beperken, de lozing van gevaarlijke chemicaliën en materialen een halt toe te roepen en de uitstoot ervan tot een minimum te beperken waarbij ook het aandeel van onbehandeld afvalwater wordt gehalveerd en recyclage en veilige hergebruik wereldwijd aanzienlijk worden verhoogd.

NATIONAAL:

Het Nationaal Waterplan 2 is een visiedocument en geeft de hoofdlijnen, principes en richting van het nationale waterbeleid in de periode 2016-2021, met een vooruitblik richting 2050 (IenM en EZ 2014b). Thema's zijn waterveiligheid, zoetwater, waterkwaliteit, gebiedsgerichte uitwerkingen en 'water en omgeving'. Het kabinet speelt, om overstromingen te voorkomen, in op de verwachte klimaatveranderingen op lange termijn. Hierbij wordt aangesloten bij de resultaten van het Deltaprogramma, dat is gericht op de bescherming van Nederland tegen hoogwater en tegelijkertijd te zorgen voor voldoende zoetwater (IenM en EZ 2014a). Zo zijn strategische doelen voor de beschikbaarheid van zoetwater vastgesteld in het Deltaprogramma overgenomen in het Nationaal Waterplan 2. Ook voldoet Nederland met dit plan aan de Europese eisen om actuele plannen en maatregelenprogramma's op te stellen volgens de Kaderrichtlijn Water, de Richtlijn Overstromingsrisico's (11.5) en de Kaderrichtlijn Mariene Strategie (14.1).

Wat betreft waterkwaliteit is Nederland op Europees niveau verplicht aan de Kaderrichtlijn Water (EU 2000). De Kaderrichtlijn Water richt zich op de bescherming van water in alle wateren en stelt zich ten doel dat alle Europese wateren in het jaar 2015 een 'goede toestand' hebben bereikt en dat er binnen heel Europa duurzaam wordt omgegaan met water. Dit gaat dus om zowel waterkwaliteit als waterschaarste. De bescherming van alle wateren heeft zowel betrekking op rivieren, meren, kustwateren als op grondwater.

MONDIAAL:

Zie 6.1. Nederland ondersteunt in 11 partnerlanden en voor diverse grensoverschrijdende rivieren het integraal waterbeheer van stroomgebieden. Een onderdeel daarvan is de ontwikkeling en handhaving van wetgeving omtrent afvallozingen en of waterhergebruik. Via zijn bedrijfsleveninstrumentarium, ondersteunt Nederland in diverse landen de installatie van waterzuiveringsinstallaties. Via de landschapsbenadering zet Nederland de komende jaren in op het terugdringen van watervervuiling in diverse sectoren, zoals de mijnbouw en de landbouw.

6.4. Tegen 2030 in aanzienlijke mate de efficiëntie van het watergebruik verhogen in alle sectoren en het duurzaam winnen en verschaffen van zoetwater garanderen om een antwoord te bieden op de waterschaarste en om het aantal mensen dat af te rekenen heeft met waterschaarste, aanzienlijk te verminderen.

NATIONAAL:

Omtrent efficiënt watergebruik en waterschaarste zijn op Europees niveau doelstellingen afgesproken in de Kaderrichtlijn Water en op nationaal niveau in het Deltaprogramma. Beiden zijn opgenomen in het Nationaal Waterplan 2 (zie 6.3).

MONDIAAL:

Een verbeterde water productiviteit, vooral hogere landbouwoutput per hectare, door een efficiënter watergebruik en –management vormt één van de drie hoofddoelen.

Nederland heeft als doel dat in 2019 ten opzichte van 2009 de waterproductiviteit met minimaal 25% zal zijn verbeterd, met name in de landbouw. Landbouw is namelijk wereldwijd de grootste watergebruiker (70%), en met een groeiende wereldbevolking en veranderende consumptiepatronen zal de vraag naar water voor landbouw exponentieel stijgen. Uitgangspunt is de positieverbetering van kleine boeren, arbeiders, veehouders en vissers, met speciale aandacht voor vrouwen.

Nederland beoogt voedselproductie in regen- en overstromingsafhankelijke landbouw met verbeterd watergebruik en bodembescherming in de opbrengst te verbeteren. In de geïrrigeerde landbouw beoogt Nederland water te besparen bij gelijke of verhoogde productie.

Ten eerste gaat de aandacht uit naar het opbouwen van voldoende kennis en vergaren van betrouwbare data op dit vlak. Sinds 2014 heeft Nederland de FAO ondersteund om een op satellietgegevens gebaseerde interactieve database te maken. Overheden worden ondersteund om met deze data de ruimtelijke planningscapaciteit te versterken en zich gericht in te kunnen zetten voor het verduurzamen van de landbouwketens.

Nederland draagt daarnaast bij aan verbeterde irrigatie- en drainagesystemen, het tegengaan van verzilting en erosie, aan het mogelijk maken van zilt-water-landbouw, aan de opvang van water op boerderijniveau, en aan het creëren van duurzame waterbuffers op landschapsniveau als bodemvocht, grondwater of in spaarbekkens. De Asian Development Bank is de komende jaren een belangrijke partner op dit gebied. Verder zijn initiatieven in gang gezet om de marketing van water-efficiëntie innovaties te stimuleren, zodat deze op een grotere schaal afname vinden.

6.5. Tegen 2030 het geïntegreerde beheer van de waterhulpbronnen implementeren op alle niveaus, ook via gerichte grensoverschrijdende samenwerking

NATIONAAL:

Integraal waterbeheer is één van de principes in het Nationaal Waterplan 2 (zie 6.3), waarin de opgaven op het gebied van waterkwantiteit (waterveiligheid en wateroverlast), waterkwaliteit en gebruik van (zoet)water in natte en droge situaties in samenhang worden beschouwd.

MONDIAAL:

Nederland zet zich ervoor in dat partnerlanden hun stroomgebieden zodanig beheren dat er voor alle watergebruikersgroepen (huishoudens, landbouw, industrie, waterkracht en natuur) genoeg water is dat aan specifieke kwaliteitseisen voldoet. Dit betekent bijvoorbeeld dat er bovenstrooms voor moet worden gezorgd dat er voldoende water in de bodem infiltreert, dat er niet te veel water aan de rivier wordt onttrokken door de landbouw en dat het water niet zodanig wordt vervuild dat het ten koste gaat van het gebruik benedenstrooms. Nederland richt zich als onderdeel van goed stroomgebied beheer ook op het creëren van een veilige leefomgeving door het voorkomen van rampen als grote overstromingen. Het maakt het mogelijk de gevolgen van klimaatverandering op te vangen en in goede banen te leiden. Speciale aandacht gaat daarbij uit naar het betrekken van vrouwen in het besluitvormingsproces, o.a. via deelname aan waterbeheercomités, en naar transparantie, zodat rekenschap kan worden afgelegd.

Veel stroomgebieden en grondwatersystemen zijn grensoverschrijdend. Nederland ondersteunt regionaal stroomgebied beheer en politieke samenwerking tussen landen, via internationale (VN-)programma's en enkele riviercommissies. Dit wordt gekoppeld onze bilaterale programma's en aan regionale initiatieven op het gebied van waterdiplomatie. Daarnaast wordt ondersteuning gegeven aan regionale en internationale organisaties die een bijdrage leveren aan een gebiedsgerichte benadering waarin duurzaam water- en ecosysteembeheer en verduurzaming van productieketens integraal worden aangepakt.

Nederland zal in het kader van de 'International Delta Coalition' samen met tien andere landen in de komende jaren de problematiek van stedelijke, laaggelegen delta's internationaal agenderen. Deze Coalitie zet zich ook in voor kennisuitwisseling en zal elkaar ondersteunen om hun delta's beter te beschermen tegen overstromingen.

In het kader van de 'Internationale Waterambitie' ondersteunt Nederland in de periode 2016-2021 een achttal deltalanden om de uitvoering van deltabeheersprojecten te bespoedigen. Deze inzet is gericht op het voorkomen van overstromingen en het verduurzamen van de watertoeleveringssystemen. Onderdeel van dit programma is ook het versterken en ontsluiten van Nederlandse deltaexpertise.

Nederland werkte de afgelopen jaren in 38 stroomgebieden met water managers en watergebruikers ter plaatse om watervraag en aanbod goed af te helpen stemmen. Nederland ondersteunde hen om tot een optimale afweging te komen van het gebruik van het water, de water-gerelateerde risico's te beheersen en efficiëntie van watergebruik te verbeteren. Deze steun was op het niveau van planvorming, uitwerking van strategieën, en uitvoering van infrastructurele werken of bescherming van waterbronnen. Zo werkte Nederland met een aantal landen samen om deltaplannen te ontwikkelen, infrastructuur en maatregelen tegen overstromingen te treffen, of watervergunningsstelsels op te zetten. Inspraak van lokale watergebruikers was daarbij een belangrijk uitgangspunt.

6.6. Tegen 2020 de op water gebaseerde ecosystemen beschermen en herstellen, met inbegrip van bergen, bossen, moerassen, rivieren, grondwaterlagen en meren.

NATIONAAL:

Dit is geregeld in de EU Kaderrichtlijn Water (KRW) en de hieruit voortvloeiende stroomgebiedbeheersplannen.

MONDIAAL:

De bescherming en het herstel van op water gebaseerde ecosystemen is een onderdeel van de Nederlandse beleidsdoelen met betrekking tot geïntegreerd waterbeheer. Dat wil zeggen dat Nederland samenwerkt met enkele landen en rivierautoriteiten om bovenstrooms bossen te herstellen, moerassen en meren te beschermen, en erosie tegen te gaan in het kader van het stroomgebiedbeheer.

6.a. Tegen 2030 de internationale samenwerking en de capaciteitsopbouwende ondersteuning uitbreiden voor de ontwikkelingslanden voor activiteiten die betrekking hebben op water en sanitaire voorzieningen en programma's, met inbegrip van technologieën voor waterwinning, ontzilting, waterefficiëntie, afvalwaterzuivering, recyclage en hergebruik.

MONDIAAL:

Gezien de kennis en ervaring die Nederland heeft op het gebied van water is het voor Nederland een kans en onze taak om aan waterbeheer, watervoorziening en sanitair een fundamentele bijdrage te leveren.

Nederland investeert aanzienlijk in kennisoverdracht en kennisinfrastructuur ten behoeve van waterbeheer, drinkwater en sanitaire voorzieningen. Nederland zet in op capaciteitsopbouw in de watersector in ontwikkelingslanden via UNESCO-IHE: dit instituut verzorgt onderwijs op diverse niveaus, organiseert trainingen en werkt samen met lokale onderzoekers aan toegepast, wetenschappelijk en participatief onderzoek. Via NICHE ondersteunt Nederland waterbeheer-gerelateerd beroeps- of hoger onderwijs.

Daarnaast is training, coaching en institutionele versterking een kernelement van bijna alle Nederlandse inspanningen in de watersector. Zo werden de afgelopen jaren bijvoorbeeld gebruikers van nieuw aangelegde sanitaire voorzieningen getraind in onderhoud, overheidsfunctionarissen in partnerlanden gecoached in integrale waterbeheer planning en het managen van de financiering en administratie. De benadering is maatwerk, aansluitend bij de vraag en de mogelijkheden van het land, de watergebruikers, de waterondernemers. Daarbij kan gebruik gemaakt worden van de Nederlandse expertise. Illustratief is de steun aan de installatie van de waterzuiveringsinstallaties met Nederlandse experts; verder werkt AKVO met overheden voor het opzetten van een online volgsysteem voor goed beheer van drinkwater- en sanitaire voorzieningen.

Via het kennisplatform VIA-WATER, het Fonds Duurzaam Water, en samenwerking met landen de VS, Zweden en Zuid-Afrika, stimuleert Nederland het ondernemerschap en de uitrol van innovaties in ontwikkelingslanden.

In Nederland krijgt de internationalisering van het water-gerelateerde onderwijs en onderzoek veel aandacht, in het kader van de 'Internationale Waterambitie'.

6.b. De deelname versterken en ondersteunen van plaatselijke gemeenschappen bij de verbetering van het waterbeheer en van de sanitaire voorzieningen.

MONDIAAL:

Het versterken van de deelname van plaatselijke gemeenschappen staat centraal in de visie van Nederland op goed waterbeheer en goed management van sanitaire voorzieningen. Bij alle Nederlandse inspanningen wordt veel aandacht besteed aan participatie van alle watergebruikers inclusief de plaatselijke gemeenschappen bij besluitvorming en uitvoering. Dit gebeurt bijvoorbeeld door te insisteren op toepassing van de milieueffectrapportagewetgeving waarin inspraak wettelijk is vastgelegd, de vorming van watergebruikerscomités te stimuleren en lokaal ondernemerschap te bevorderen. In enkele programma's bevordert Nederland ook de vorming van lokale multi-stakeholder platforms en partnerschappen, bijvoorbeeld rondom het waterbeheer in een bepaald landschap.

Gebrek aan toegang tot water kan een bron van conflict zijn. Nederland steunt in fragiele staten via Strategisch Partnerschappen in Crisisgebieden de verbetering van de toegang van schoon water in onder andere de Hoorn van Afrika, Grote Meren regio en Afghanistan.

SDG 7. Verzeker toegang tot betaalbare, betrouwbare, duurzame en moderne energie voor iedereen.

7.1. Tegen 2030 universele toegang tot betaalbare, betrouwbare en moderne energiediensten garanderen.

NATIONAAL:

Nederland heeft toegang tot betaalbare, betrouwbare en moderne energiediensten. Het is van belang om deze toegang ook in de toekomst te garanderen.

Een betaalbare energievoorziening is een energievoorziening die economisch efficiënt is. Het gaat erom dat de energierekening voor zowel burgers en bedrijven betaalbaar is. Betaalbaarheid heeft ook betrekking op het concurrentievermogen van bedrijven; het internationale speelveld waarop bedrijven met elkaar concurreren moet zoveel mogelijk gelijk zijn voor alle partijen. Het kabinet borgt de betaalbaarheid door in te zetten op concurrerende en internationale energiemarkten waar de afnemer kan kiezen en door efficiëntie benutting van energie door industrie en consument. Het op Europees en met name Noordwest-Europees niveau integreren van de energiemarkt zorgt voor schaalvergroting en concurrentie en voor een verbetering van de betaalbaarheid. Door marktintegratie kan ook beter gebruik gemaakt worden van comparatieve voordelen van landen (zoals de opwekking van zonne-energie in warme landen). Ook dit verbetert de efficiëntie en daarmee de betaalbaarheid van het systeem.

Voor betrouwbaarheid gaat het om zekerheid van de energievoorziening op zowel de korte als lange termijn. Dit omvat verschillende aspecten zoals voorzieningszekerheid, leveringszekerheid en crisisbestendigheid. De betrouwbaarheid van de Nederlandse energievoorziening is mede afhankelijk van goede verbindingen met landen om ons heen. Goed functionerende markten en de beschikbaarheid van meerder aanvoerroutes zorgen ervoor dat Nederland niet afhankelijk wordt van een beperkt aantal leveranciers in landen en regio's die politiek en economisch soms instabiel zijn. Energiebesparing en duurzame energie zorgen ervoor dat de afhankelijkheid van fossiele energiedragers op termijn afneemt. Aandachtspunt is dat hernieuwbare energie niet op elk moment beschikbaar is of juist op een bepaald moment voor een te groot aanbod zorgt. Deze inpassing van hernieuwbare energie is daarom efficiënter in een geïntegreerde energiemarkt. Speerpunt van voorzieningszekerheid is daarom inzetten op verdere integratie van de energiemarkt in Europees en regionaal (Noordwest-Europees) verband.

MONDIAAL:

In 'Wat de Wereld Verdient' wordt de ambitie gesteld voor duurzame en inclusieve groei overal ter wereld.

Nederland heeft zich ten doel gesteld om in 2030 minimaal 50 miljoen mensen toegang te geven tot hernieuwbare energie (zie: Beleidsreactie op IOB-evaluatie)²⁸. Het gaat hierbij nadrukkelijk zowel om toegang tot elektriciteit als om toegang tot schoon koken. De Nederlandse inzet loopt volgens de volgende lijnen:

- (1) Investeren in toegang tot hernieuwbare energie voor de allerarmsten, en specifiek voor vrouwen (gemeten in aantal mensen (m/v) dat toegang krijgt tot hernieuwbare energie);
- (2) Bevorderen van grootschalige investeringen in hernieuwbare energie in ontwikkelingslanden;
- (3) (3) Samenwerking met de private sector, opdat Nederlandse innovatieve bedrijven en investeerders zich kunnen positioneren in de snelgroeiende New Climate Economy in

²⁸ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2015/11/23/beleidsreactie-op-iob-evaluatie-met-hernieuwde-energie-beleidsdoorlichting-van-de-nederlandse-bijdrage-aan-hernieuwbare-energie-en-ontwikkeling-2004-2014>

ontwikkelingslanden. (4) versterking van de kennis over de relatie tussen klimaat, energie en ontwikkeling. Dit gebeurt door actieve betrokkenheid bij Sustainable Energy for All (SE4ALL) en de International Renewable Energy Agency (IRENA) en door het aangaan van allianties met gerenommeerde kennisinstellingen, zoals het World Resources Institute (WRI).

Het EnDev programma staat wereldwijd bekend als een van de pioniers op het gebied van toegang tot hernieuwbare energie voor de allerarmsten. Endev investeert in 26 landen in toegang tot verbeterde kooktoestellen en kleinschalige elektriciteitsvoorziening (zoals zonne-energie systemen). In EnDev werkt Nederland samen met Duitsland, Noorwegen, Zwitserland, het VK en Zweden.

7.2. Tegen 2030 in aanzienlijke mate het aandeel hernieuwbare energie in de globale energiemix verhogen.

NATIONAAL:

Voor hernieuwbare energie geldt er een Europees doel dat vertaald is naar doelen voor de afzonderlijke lidstaten in de Richtlijn Hernieuwbare Energie. Het Europese doel is om in 2020 20 procent van het finale energieverbruik op te wekken met hernieuwbare energie. De Nederlandse doelstelling is 14 procent hernieuwbare energie in 2020. Dit doel is bindend op nationaal niveau. In het Energieakkoord is daarbovenop het doel geformuleerd om in 2023 16 procent van het finale energieverbruik op te wekken met hernieuwbare energie. Naast het algemene doel voor het aandeel hernieuwbare energie, bevat de Richtlijn Hernieuwbare Energie ook het doel om minstens 10 procent hernieuwbare energie te realiseren in het wegverkeer. In oktober 2014 heeft de Europese raad ingestemd met het EU-beleidskader klimaat en energie voor 2030. Hierin zijn onder andere EU-brede doelstellingen opgenomen voor het jaar 2030, met betrekking tot het reduceren van broeikasgasemissies (ten minste 40 procent reductie ten opzichte van 1990), het aandeel hernieuwbare energie (ten minste 27 procent), verbetering van energie-efficiency (ten minste 27 procent). Het beleidsproces om deze doelen op te nemen in wetgeving is gaande.

MONDIAAL:

In de context van het klimaatbeleid streeft het kabinet naar een wereldwijd volledig duurzame energievoorziening in 2050. Als onderdeel van het klimaatbeleid stimuleert Nederland multilaterale en private investeringen in hernieuwbare energie in ontwikkelingslanden.

Nederland stimuleert publieke investeringen in hernieuwbare energie vooral via de Wereldbankgroep en de regionale multilaterale ontwikkelingsbanken. Private hernieuwbare energieprojecten worden vooral gestimuleerd via FMO. Het gaat om o.a. windparken, zonne-energie centrales en vulkaanstroom. Het "scaling solar" programma van de Wereldbankgroep slaagt erin om ook in sub Sahara Afrika zeer competitieve zonne-stroom te ontwikkelen (in 2016 in Zambia 6 USct/kWh).

7.3. Tegen 2030 de globale snelheid van verbetering in energie-efficiëntie verdubbelen.

NATIONAAL:

Wat betreft energie-efficiëntie heeft Nederland een nationale en een Europese doelstelling. In het Energieakkoord is een (nationale) doelstelling geformuleerd om 100 petajoule extra energiebesparing te realiseren in 2020 en zijn maatregelen omschreven die bijdragen aan dit doel. Dit betreft nationale of Europese beleidsmaatregelen, zoals aanscherping van de CO2-normen voor nieuwe personen- en bestelauto's. Artikel 7 van de Richtlijn Energie-efficiëntie verplicht Nederland tot het realiseren van een

efficiëntieverbetering van 1,5 procent per jaar in de periode 2014-2020, als cumulatieve doelstelling. Voor Nederland betekent dit – rekening houdend met de vrijheidsgraden van de Richtlijn Energie-efficiëntie – een doelstelling van minimaal 480 petajoule besparing op het finaal energiegebruik.

MONDIAAL:

Met de klimaatfinanciering via multilaterale klimaatfondsen en ontwikkelingsbanken draagt Nederland bij aan versnelling van de investeringen in energie-efficiëntie. Nederland draagt bij aan het ESMAP programma van de Wereldbank dat zich als een van de drie hoofdlijnen richt op versnelling van energie-efficiëntie in de stedelijke ontwikkeling in ontwikkelingslanden.

7.a. Tegen 2030 de internationale samenwerking verhogen om toegang te vergemakkelijken tot onderzoek en technologie inzake schone energie, met inbegrip van de hernieuwbare energie, de energiedoeltreffendheid en de geavanceerde en schonere fossiele brandstoffentechnologie, en de investering promoten in energie-infrastructuur en schone energietechnologie.

NATIONAAL:

Op Europees niveau wordt in het kader van de Energie Unie versterkt ingezet op onderzoek en innovatie en de Europese samenwerking hierop op het gebied van energie en klimaat mede ter bevordering van groene groei. De uitwerking hiervan vindt plaats vanuit het Strategic Energy & Technology plan van de Europese commissie en de lidstaten en partnerlanden. Tien prioritaire thema's worden nu opgepakt en samen met kennisinstellingen en het bedrijfsleven op EU-niveau gewerkt aan het formuleren van gezamenlijke doelstellingen en vervolgens implementatieplannen.

De prioritaire onderwerpen in deze Europese samenwerking zijn veelal in lijn met de onderwerpen die vanuit het Nederlandse beleid zijn verwoord in het Energieakkoord, Energierapport en Topsector Energie. De Topsector Energie werkt zelf ook een internationale kennisagenda, met als doel versterkt in te zetten op strategische samenwerking met andere EU-lidstaten.

MONDIAAL:

Als onderdeel van het klimaatbeleid stimuleert Nederland multilaterale en private investeringen in hernieuwbare energie in ontwikkelingslanden.

7.b. Tegen 2030 de infrastructuur uitbreiden en de technologie upgraden om moderne en duurzame energiediensten te kunnen aanbieden aan alle ontwikkelingslanden, in het bijzonder de minst ontwikkelde landen, de kleine eilandstaten en door land ingesloten ontwikkelingslanden, in overeenstemming met hun respectieve steunprogramma's.

NATIONAAL:

De rijksoverheid heeft onlangs een beleidsdoorlichting op dit onderwerp gepubliceerd.

SDG 8. Bevorder aanhoudende, inclusieve en duurzame economische groei, volledige en productieve tewerkstelling en waardig werk voor iedereen.

8.1. De economische groei per capita in stand houden in overeenstemming met de nationale omstandigheden en, in het bijzonder, minstens 7% aangroei van het bruto binnenlands product per jaar in de minst ontwikkelde landen.

NATIONAAL:

De rijksoverheid draagt bij aan een aanhoudende economische groei van Nederland op een inclusieve en duurzame manier, zowel nationaal als internationaal. Er wordt met de agenda voor hulp, handel en investeringen direct bijgedragen aan de groei van het BBP in (enkele) van de minst ontwikkelde landen en doet dat op een indirecte manier door op te komen voor de belangen van de minst ontwikkelde landen in de gremia die van invloed zijn op multilaterale en bilaterale afspraken over hulp, handel en investeringen.

MONDIAAL:

Hier ligt de verantwoordelijkheid bij landen zelf; deze vormt geen onderdeel van de doelstelling van Nederlandse programma's; met andere woorden: die legt Nederland niet op aan derde landen.

Het IMF stimuleert een stabiele economische ontwikkeling in ontwikkelingslanden. Het IMF voert dit uit door middel van haar kernwerkzaamheden: monitoring van de economische ontwikkelingen, technische assistentie en programma's in combinatie met leningen. Hierbij is het sturen op het voorkomen van economische crises een belangrijk onderdeel.

Het beleid voor privatesectorontwikkeling is onderdeel van de ambities voor hulp, handel en investeringen en heeft als doel om inclusieve economische groei te bevorderen in ontwikkelingslanden. Economische ontwikkeling kan de motor zijn voor de aanpak van armoede in de wereld, als die ontwikkeling inclusief is en dus vooral ten goede komt aan degenen die betere leefomstandigheden het hardst nodig hebben. Nederland richt zich op het verbeteren van het lokale bedrijfsklimaat en het versterken van ondernemerschap. Daarnaast richt Nederland zich ook op het creëren van de juiste voorwaarden door wetgeving te verbeteren en degelijk werk te creëren.

Nederland ondersteunt ook door lage- en middeninkomenslanden te helpen om meer productief en innovatief te worden en door deze landen te proberen te integreren in de mondiale waardeketen.

Met onze bijdragen wordt in ontwikkelingslanden economische groei gegenereerd die er toe doet en waar iedereen van kan profiteren. Het resultaat is meer werkgelegenheid, meer en duurzame(re) productie en structurele overdracht van kennis en vaardigheden. We bieden dus een concrete bijdrage aan de weg uit armoede, die uiteindelijk ook leidt naar samenwerking als gelijkwaardige economische partners. Hulp, handel en investeringen gaan zo hand in hand.

Bedrijven worden financieel gesteund bij het verwezenlijken van hun ambities in lage- en middeninkomenslanden. Dit geschiedt via verschillende bedrijfsleveninstrumenten zoals het Dutch Good Growth Fund (DGGF).

8.2. Tot meer economische productiviteit komen door diversificatie, technologische modernisatie en innovatie, ook door de klemtoon te leggen op sectoren met hoge toegevoegde waarde en arbeidsintensieve sectoren.

NATIONAAL:

Uit de meest recente Rapportage Bedrijvenbeleid (2015) en Monitor Bedrijvenbeleid blijkt dat Nederland goed scoort op het gebied van productiviteit (6^e plaats worldwide, Conference Board) en innovatie (5^e

plaats, European Innovation Scoreboard). De R&D-uitgaven in Nederland laten de laatste jaren een lichte stijging zien.

Overkoepelend beleid gericht op ondernemerschap en innovatie is vastgelegd in het bedrijven- en topsectorenbeleid. Dit beleid is gericht op de lange termijn. Wel wordt regelmatig (jaarlijks) de balans opgemaakt waar we staan en of bijstelling van het beleid nodig is.

MONDIAAL:

De inzet op duurzame ontwikkeling omvat ondermeer een inzet gericht op structurele economische ontwikkeling als noodzakelijke voorwaarde voor armoedebestrijding, met een lang termijn perspectief, breed en vanuit meerdere sectoren, waar nodig met structurele economische transformatie en diversificatie, en met gelijke kansen voor burgers en bedrijven qua markttoegang, hulpbronnen, wet- en regelgeving. De focus ligt op productieve werkgelegenheid: banen én productiviteitsgroei.

8.3. Bevorderen van op ontwikkeling toegespitste beleidslijnen die productieve activiteiten ondersteunen, alsook de creatie van waardige jobs, ondernemerschap, creativiteit en innovatie, en de formalisering en de groei aanmoedigen van micro-, kleine en middelgrote ondernemingen, ook via toegang tot financiële diensten.

NATIONAAL:

Op basis van de beleidsbrief Ondernemen voor Ontwikkeling wordt door Nederland integraal uitvoering gegeven aan dit doel; zie hiervoor ook de inzet met betrekking tot 17.5. Punt van aandacht voor de komende jaren is om te bezien of de bestaande programma's en instrumenten ook voldoende aandacht bieden voor innovatie. Mogelijk dat op dat punt een intensivering nodig kan zijn. Deze afweging zal worden meegenomen in de reactie op het AIV-advies 'Ondernemen in het licht van de nieuwe duurzame ontwikkelingsdoelen'.

Het Nederlandse cultuurbeleid is mede gericht op het stimuleren van creativiteit als bron van innovatie. Door hun creativiteit zijn kunstenaars en ontwerpers bij uitstek in staat om met vernieuwende oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen te komen. Zij worden daarom ondersteund op het gebied van experiment, onderzoek, talentontwikkeling en ondernemerschap middels subsidies en andere stimuleringsmaatregelen.

MONDIAAL:

Op basis van de beleidsbrief Ondernemen voor Ontwikkeling²⁹ wordt door Nederland integraal uitvoering gegeven aan dit doel; zie hiervoor ook de inzet met betrekking tot 17.5. Punt van aandacht voor de komende jaren is om te bezien of de bestaande programma's en instrumenten ook voldoende aandacht bieden voor innovatie. Mogelijk dat op dat punt een intensivering nodig kan zijn. Deze afweging zal worden meegenomen in de reactie op het AIV-advies 'Ondernemen in het licht van de nieuwe duurzame ontwikkelingsdoelen'.

Middels het DGGF zetten we in op verbetering van de toegang tot financiering voor midden- en kleine bedrijven in ontwikkelingslanden. In het bijzonder wordt ingezet op toegang tot financiering voor vrouwelijke en jonge ondernemers en ondernemers in fragiele staten, omdat deze ondernemers extra knelpunten ervaren om een lening te krijgen. Door te investeren in het MKB beogen we innovatie en werkgelegenheid te bevorderen.

²⁹ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/brieven/2013/09/30/ondernemen-voor-ontwikkeling-investeren-in-duurzame-en-inclusieve-groei>

8.4. Tegen 2030 geleidelijk aan de wereldwijde efficiëntie, productie en consumptie van hulpbronnen verbeteren en streven naar de ontkoppeling van economische groei en achteruitgang van het milieu, volgens het 10-jarig Programmakader voor Duurzame Consumptie en Productie, waarbij de ontwikkelde landen de leiding nemen.

NATIONAAL:

Dit subdoel kan gezien worden als overkoepelend voor 2.4, 6.3, 6.4, 7.3, 9.4, 11.6, 12.4 en 12.5).

Efficiënt omgaan met natuurlijke hulpbronnen is één van de vlaggenschip-projecten van de Europa 2020-strategie (EC 2011a, d) en is verder uitgewerkt in de Roadmap to a Resource Efficient Europe (EC 2011c). De roadmap beschrijft een visie voor de structurele en technologische veranderingen die nodig zijn tot 2050, met mijlpalen voor 2020. De nationale ambities omtrent efficiënt omgaan met natuurlijke hulpbronnen, en ontkoppeling zijn vastgelegd in de Groene Groei-brief van het kabinet (EZ en IenM 2013). Hiermee wil het kabinet het concurrentievermogen van Nederland versterken en tegelijkertijd de belasting van het milieu en de afhankelijkheid van fossiele energie terugdringen. Een ander nationaal spoor dat relevant is voor het efficiënt omgaan met grondstoffen en sluiten van ketens is het programma Van Afval Naar Grondstof (VANG), dat als hoofddoel heeft het bevorderen van de transitie naar een circulaire economie (IenM 2014a, b). VANG heeft drie belangrijke subdoelen: 1) duurzamer consumeren; 2) meer duurzame producten op de markt brengen; en 3) meer en beter recyclen. Voor meer en beter recyclen van afval zijn in VANG kwantitatieve doelen geformuleerd (zie 12.4). Voor het op de markt brengen van meer duurzame producten en duurzamer consumeren zijn geen kwantitatieve doelen geformuleerd. Internationaal geeft het 10-year framework of programmes on sustainable consumption and production (10YFP) een mondiaal actiekader voor duurzame consumptie en productie (zie 12.1). Het 10YFP is vrijwillig en niet overgenomen in het Nederlandse beleid.

8.5. Tegen 2030 komen tot een volledige en productieve tewerkstelling en waardig werk voor alle vrouwen en mannen, ook voor jonge mensen en personen met een handicap, alsook een gelijk loon voor werk van gelijke waarde.

NATIONAAL:

In algemene zin streeft Nederland een brede arbeidsparticipatie van alle burgers na, en kan in dit verband wijzen op een in de laatste decennia zeer sterk gegroeide algemene arbeidsmarktparticipatie. Op dit moment behoort Nederland in Europa met Scandinavië en Duitsland tot de koplopers op dit gebied. De arbeidsomstandigheden in Nederland worden effectief gehandhaafd, hetgeen ook geldt voor het minimumloon en de Cao-lonen. Problemen (met name onderbetaling) bestaan nog bij de handhaving van de minimum arbeidsvoorwaarden in enkele sectoren van het bedrijfsleven, waar het gaat om de tewerkstelling van uit het buitenland gedetacheerde werknemers. Nederland heeft met een aantal wettelijke maatregelen ter uitvoering van de Handhavingsrichtlijn een adequaat kader geschapen om non-decent werk effectief te kunnen bestrijden. In Europees verband wordt verder gestreefd naar een versterking van de decent work agenda Europabreed.

MONDIAAL:

Vrouwenrechten en gendergelijkheid vormen een prioritair thema binnen het beleid voor hulp, handel en investeringen, en aandacht voor vrouwenrechten is expliciet onderdeel van IMVO. In de

‘Tussenrapportage IMVO-convenanten’³⁰ wordt onder andere ingegaan op de convenanten die met verschillende stakeholders worden gesloten om het betreffende doel te bereiken. We doen als Nederland een beroep op overheden en de private sector om rechten van vrouwen te respecteren én ruimte te geven aan de economische rol van vrouwen als werknemer, als ondernemer en als consument. We zien er verder systematisch op toe dat onze/ door ons gesteunde programma’s en activiteiten geen schade doen aan de rechten van vrouwen, en waar mogelijk bijdragen aan de versterking van de toepassing en handhaving van deze rechten. We bevorderen de identificatie en realisatie van *business cases* die leiden tot versterking van de positie van vrouwen in lage- en middeninkomenslanden. Het gaat erom dat projecten via gerichte maatregelen bijdragen aan versterking van de positie van vrouwen, op een wijze die voor bedrijven en andere stakeholders (commercieel) haalbaar is. Kansen liggen veelal op het terrein van (a) vergroten werkgelegenheid voor vrouwen; (b) verbeteren werkomstandigheden voor vrouwen; (c) ondersteuning vrouwelijk ondernemerschap; (d) medezeggenschap van en voor vrouwen; en (e) het inspelen op de wensen van vrouwelijke consumenten.

Nederland heeft diverse initiatieven genomen in de textielsector, eerst in Bangladesh en vervolgens in andere textiel producerende landen. Er zijn programma’s ondersteund van de ILO voor betere arbeidsomstandigheden en versterking van arbeidsinspecties. Er zijn acties ondernomen voor bevordering van leefbaar loon, zowel in de textielsector als ook in andere sectoren door berekening van benchmarks voor leefbaar loon per land. Via het partnerschap met FWF worden acties ondersteund voor vakbondsvrijheid, leefbaar loon en bestrijding van geweld tegen vrouwen in de textielsector. Grote conferenties over leefbaar loon en duurzaam inkopen door de kledingbranche vonden plaats.

Via het Vakbondsmedefinancieringsprogramma ondersteunt Nederland versterking van vakbonden, sociale dialoog en decent work in een groot aantal ontwikkelingslanden.

8.6. Tegen 2020 het aandeel aanzienlijk terugschroeven van jongeren die niet aan het werk zijn, geen onderwijs volgen en niet met een opleiding bezig zijn.

NATIONAAL:

Nederland telt een groep van in totaal 134 duizend jongeren (tussen de 15 en 27 jaar) die geen door de overheid bekostigd onderwijs volgt, niet werkt en niet in beeld is bij UWV en gemeenten voor ondersteuning naar werk. Van ongeveer 66 duizend van deze jongeren, kan niet achterhaald worden wat de reden hiervan is. Dit betreft cijfers uit 2013. Het kabinet maakt bestuurlijke afspraken met wethouders om deze jongeren in beeld te brengen, terug te leiden naar het onderwijs, dan wel toe te leiden naar werk of een combinatie van beiden. Ook verkent het Kabinet samen met gemeenten, onderwijs en sociale partners welke beleidsaanpassingen wenselijk zijn om voor de langere termijn te komen tot een sluitend vangnet voor deze groep jongeren.

MONDIAAL:

De Nederlandse inzet op het creëren van werkgelegenheid voor jongeren wordt onder ander beschreven in de kamerbrief ‘Actuele Stand van Zaken met betrekking tot het Bedrijfsleveninstrumentarium’³¹. Om de komende vijftien jaar nog een keer één miljard mensen uit de extreme armoede te helpen, moet de

³⁰ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2015/07/10/kamerbrief-met-tussenrapportage-imvo-convenanten>

³¹ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2016/05/23/kamerbrief-over-actuele-stand-van-zaken-bedrijfsleveninstrumentarium>

economische ontwikkeling inclusief zijn. Ofwel, er is economische groei nodig waarbij de armste groepen meedoen en meeprofiteren en waarbij uitsluiting wordt tegengegaan.

In Afrika wordt 50 miljoen euro extra geïnvesteerd voor het creëren van werkgelegenheid. Van de 50 miljoen euro extra inzet, wordt 25 miljoen euro via het Dutch Good Growth Fund besteed. Van deze inzet komt 20 miljoen euro ten goede aan lokale MKB-bedrijven in lage- en middeninkomenslanden (onderdeel 2) en 5 miljoen euro aan Nederlandse MKB-bedrijven met investeringsplannen in of exportplannen naar lage- en middeninkomenslanden (onderdeel 2). Naast de 25 miljoen euro via het DGGF, wordt 25 miljoen euro besteed aan projecten die door maatschappelijke organisaties en sociale ondernemers zijn ingediend via de subsidietender Local Employment in Africa for Development (LEAD). LEAD is begin 2016 van start gegaan en wordt uitgevoerd in 7 Afrikaanse landen. Het programma richt zich op het promoten van ondernemerschap, het ondersteunen van jong ondernemers en het vergroten van de inzetbaarheid op de arbeidsmarkt van jongeren via samenwerking met universiteiten, instellingen van hoger onderwijs, centra van beroepsopleidingen en jongerenorganisaties.

Nederland steunt via CASAI van IFC, strategisch partnerschappen in crisisgebieden en wederopbouwprojecten de werkgelegenheid in conflict affected states. De focus ligt op conflict sensitive strategie om op duurzame wijze banen te creëren en bij te dragen aan stabiliteit van het land. Naar schatting zijn in 2015 direct of op indirecte wijze 65.000 banen geschapen.

Nederland ondersteunt het agrarisch beroepsonderwijs via onder meer het NICHE en het Learn4Work programma. De verbetering van het aanbod en de kwaliteit van agrarisch beroepsonderwijs voor jonge boer(inn)en is vooral gericht op een verbeterde aansluiting op de arbeidsmarkt en onderdeel van de beleidsdialoog voor voedselzekerheid die de Nederlandse ambassades in de partnerlanden voeren met de relevante vakministeries en met bedrijven en ngo's. Ook nationaal streven we naar effectieve samenwerking in kennisprogramma's via het Food & Business Knowledge Platform en via de ondersteuning van de internationalisering van het groene (beroeps)onderwijs, dat wil zeggen de gehele kenniskolom, middels het zg. 'Borderless Network' bestaande uit Wageningen UR, HBO's en Agrarische Opleidingscentra. In 2015 werden 2 miljoen boer(inn)en getraind en werden circa honderd kennisinstituten versterkt.

Daarnaast draagt Nederland in enkele landen bij aan de uitvoering van arbeidsintensieve grote waterwerken, zoals aanleg van kustverdediging, havenuitbreiding, of dijkonderhoud, via speciale werkgelegenheidsprogramma's gericht op vrouwen en armen om hen in staat te stellen een basisinkomen te vergaren, zoals in Bangladesh.

8.7 Onmiddellijke en effectieve maatregelen nemen om gedwongen arbeid uit de wereld te helpen, een einde te maken aan moderne slavernij en mensensmokkel en het verbod en de afschaffing van de ergste vormen van kinderarbeid veiligstellen, met inbegrip van het rekruteren en inzetten van kindsoldaten, en tegen 2025 een einde stellen aan kinderarbeid in al haar vormen

NATIONAAL:

Kinderen jonger dan 13 jaar mogen niet werken in Nederland; dit is gebaseerd op een verbodsbepaling, te weten hoofdstuk 3 van de Arbeidstijdenwet. Er bestaan echter specifieke uitzonderingen: a) 12-jarigen of ouder met een taakstraf buiten schooltijd en b) kinderen waarvoor een individuele ontheffing is verkregen voor het doen van artistiek werk in de kunstsector.

Voor de groep kinderen van 13, 14 en 15 jaar geldt de EU-richtlijn 94/33. Zij mogen niet alle soorten werk doen, maar alleen klusjes. Ook mogen ze helpen bij licht, niet-industrieel werk. Hierbij kan gedacht worden aan het vakken vullen in een winkel en klusjes rond het huis en in de buurt (bijvoorbeeld oppassen bij familie of kennissen of auto's wassen). Kinderen van 13 en 14 jaar mogen echter niet werken in een fabriek, bij machines, achter de kassa en in de horeca als daar alcohol wordt geserveerd.

Kinderen van 15 jaar mogen zelfstandig licht industrieel werk doen, zoals vakkenvullen in een supermarkt of reclamedrukwerk bezorgen. Er zijn ook werkzaamheden die 15-jarigen niet mogen doen, zoals achter de kassa werken. Ook het hebben van parttime werk of vakantiewerk is voor kinderen van deze leeftijd een sociaal geaccepteerd fenomeen in Nederland.

Momenteel worden goedkeuringsstukken voorbereid voor de ratificatie van het Protocol bij IAO-verdrag 29 over gedwongen arbeid.

MONDIAAL:

Nederland voert al jaren een actief internationaal beleid tegen kinderarbeid. Hierover wordt onder andere verder toegelicht in de Kamerbrief over ‘Verbieden Producten Gerelateerd aan Kinderarbeid’³². NL heeft ook het EU-voorzitterschap ingezet om kinderarbeid hoger op de agenda te krijgen, en onder meer te wijzen op de kansen die EU-handels- en ontwikkelingsbeleid bieden in de strijd tegen kinderarbeid³³.

Vanuit het Mensenrechtenfonds wordt een programma van de Coalitie Stop Kinderarbeid (olv HIVOS; € 5 mln 2014–2017) voor ‘Child Labour Free Zones’ in zes landen wereldwijd. Dit behelst een aanpak in een afgebakend gebied, waarin de gehele gemeenschap (ouders, werkgevers, autoriteiten, scholen) wordt gemobiliseerd om te zorgen dat kinderen naar school gaan in plaats van aan het werk. De afgelopen jaren werd ook een groot programma olv ECPAT/Defence for Children ondersteund, gericht tegen (seksueel) geweld tegen kinderen in 23 landen wereldwijd.

Via een amendement op de BHOS-begroting 2016 is eenmalig € 5 mln extra uitgetrokken voor multistakeholderinitiatieven tegen kinderarbeid. Dit krijgt zijn beslag in het Kinderarbeidfonds, uitgevoerd door RVO. De subsidies hieruit worden uiterlijk in voorjaar 2017 beschikt.

8.8. De arbeidsrechten beschermen en veilige en gezonde werkomgevingen bevorderen voor alle werknemers, met inbegrip van migrantenarbeiders, in het bijzonder vrouwelijke migranten, en zij die zich in preciaire werkomstandigheden bevinden.

NATIONAAL:

In de beleidsagenda 2015 is goed werk gespecificeerd: werk onder eerlijke voorwaarden, werk met perspectief en werk dat veilig en gezond is. Het kabinet heeft de ambitie werkenden perspectief te bieden op werk met de betaling waar ze recht op hebben, een vast contract als ze structureel werk verrichten en op een gezonde en veilige werksituatie zodat werkenden volledig tot hun recht komen. Het beleid richt zich dus op alle werkenden in alle sectoren, ongeacht hun achtergrond, geslacht of andere status. Het wettelijke kader daarvoor op het gebied van gezond en veilig werken is de Arbeidsomstandigheden-regelgeving. In het recente verleden is, onder meer naar aanleiding van discussies over taal en onveiligheid, geconcludeerd dat de Arbeidsomstandighedenwet alle elementen bevat om ook werkenden van diverse afkomst te beschermen. Er is onderzoek verricht naar arbeidsrisico's van anderstaligen en er zijn nuttige instrumenten ontwikkeld, onder meer door de Stichting van de Arbeid. Recentelijk is het tweede Taalakkoord door belangenorganisaties, branches en nieuwe bedrijven ondertekend. Via dit akkoord wordt het gebruik van Nederlands op de werkvloer gestimuleerd. Immers, goede taalvaardigheid is van belang voor de veiligheid en productiviteit op de werkvloer.

³² <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2015/01/20/kamerbrief-over-verbieden-producten-gerelateerd-aan-kinderarbeid>

³³ EU-Raadsconclusies

MONDIAAL:

Nederland zet zich in voor versterking van arbeidsinspecties in verschillende landen, zoals Bangladesh, Vietnam en Pakistan. In Bangladesh werd samengewerkt met internationale modemerken en de ILO, zodat alle export textielfabrieken geïnspecteerd werden en verbeterprogramma's tot stand kwamen. Nederland steunt het ILO Better Work programma in de textielsector. Het impact rapport van 2016 laat belangrijke verbeteringen zien, met speciale aandacht voor versterking van de positie van vrouwen. Zonder fatsoenlijke lonen komen arbeiders in ontwikkelingslanden niet uit de armoede. Wettelijke minimumlonen zijn vaak niet toereikend. Nederland investeert in onderzoek naar benchmarks voor leefbaar loon in een groot aantal landen. Keurmerken zoals Utz en Fair Trade nemen deze benchmarks op in hun inspectie van arbeidsomstandigheden, bijvoorbeeld op koffie- en cacao plantages. Ook in de textielsector onderneemt Nederland diverse acties voor leefbare lonen, zoals conferenties en een partnerschap met Fair Wear Foundation (2016 – 2020). Leefbaar loon is een van de ambities in het IMVO convenant voor de kleding en textielsector. Binnen dit programma is ook aandacht voor bestrijding van geweld tegen vrouwen in de textielfabrieken, omdat seksuele intimidatie een groot probleem is. Het Vakbondsmedefinancieringsprogramma (VMP) versterkt vakbonden en sociale dialoog in ontwikkelingslanden. Het nieuwe VMP (2017 – 2020) beoogt aan te sluiten bij de afspraken over verbetering van arbeidsrechten in de IMVO convenanten. Ondernemerschap en mensenrechten is een belangrijk thema binnen de Nederlandse agenda van hulp, handel en investeringen. Nederlandse overheid promoot respect voor mensenrechten binnen de bedrijfssfeer en volgt de UN Guiding Principles on Business and Human Rights. Nederland was een van de eerste landen om een Nationaal Actie Plan (NAP) op deze principes op te richten. Het doel van het document is om mensenrechtenschendingen te voorkomen binnen bedrijven. Het Nederlandse Mensenrechtenfonds ondersteunt verschillende projecten die ook aan deze principes bijdragen.

8.9. Tegen 2030 beleidslijnen uitwerken en implementeren ter ondersteuning van het duurzaam toerisme dat jobs creëert en plaatselijke cultuur en producten bevordert.

NATIONAAL:

Het toeristisch beleid maakt onderdeel uit van het bedrijvenbeleid van het kabinet dat erop gericht is goede randvoorwaarden voor ondernemerschap en innovatie te creëren. De rijksoverheid stimuleert duurzaam inkomend toerisme via NBTC Holland Marketing. Het beleid is erop gericht om de groei van het inkomend toerisme naar Nederland in toenemende mate te realiseren in andere seizoenen en op andere plekken in Nederland. Zo kunnen ook andere delen van Nederland de kansen benutten die de bezoekers bieden en wordt voorkomen dat sommige plaatsen in Nederland te druk worden.

MONDIAAL:

Duurzaam toerisme krijgt als sector geen specifieke aandacht in het Nederlandse buitenlandbeleid en programma's voor privatesectorontwikkeling, maar tegelijk geldt dat veel programma's open staan voor voorstellen. Duurzaam toerisme maakt als zodanig bijvoorbeeld onderdeel uit van het Netherlands International Trade Centre Trust Fund, van waaruit onder andere de ontwikkeling van toerisme in arme gebieden in Myanmar wordt ondersteund.

8.10. Versterken van de mogelijkheden van de plaatselijke financiële instellingen om toegang tot het bankwezen, de verzekeringen en financiële diensten voor allen aan te moedigen.

NATIONAAL:

Op basis van de reguliere financieringsmonitor die in opdracht van de rijksoverheid wordt gemaakt, is de verwachting dat de kredietverlening aan het bedrijfsleven weer zal toenemen. Enkele indicatoren wijzen al op verbetering. Zo is het percentage volledige afwijzingen van kredietaanvragen gedaald, van 38% vorig jaar naar 22% in de eerste Financieringsmonitor van dit jaar. De volledige afwijzingen in het kleinbedrijf blijven met 44% wel hoog.

Financiering voor bedrijven is een belangrijk onderdeel van het bedrijven- en topsectorenbeleid van het Kabinet.

MONDIAAL: Nederland vergroot de toegang tot en beschikbaarheid van krediet voor het MKB door programma's als het Dutch Good Growth Fund (DGGF). Ruimte wordt geboden aan het lokale MKB en Nederlandse MKB-ers worden gestimuleerd en gesteund om in ontwikkelingslanden actief te zijn. Door middel van fondsen zoals MASSIF (belegd bij FMO) en de PPP met de Rabobank voor de ontwikkeling van rurale banken worden plaatselijke financiële instellingen aangemoedigd om inclusieve toegang te bieden. Nederland ondersteunt de ontwikkeling voor lage-inkomensgroepen van innovatieve verzekeringen, zoals via het Health Insurance Funds, en pensioen.

8.a. Verhogen van de Aid for Trade voor ontwikkelingslanden, in het bijzonder de minst ontwikkelde landen, ook via het verbeterde geïntegreerde kader voor handelsgerelateerde bijstand aan de minst ontwikkelde landen.

MONDIAAL:

Nederland behoort tot de top 20 van Aid for Trade donoren (Aid for Trade at a Glance, 2015, Table A.5; USD 764 mln commitment in 2013). Waar het gaat om de direct aan het handelspolitieke afspraken gerelateerde steun is Nederland een van de grootste donoren.

Het voornemen is de steun voor Aid for Trade op een vergelijkbaar niveau te continueren, onder voorwaarde dat de budget ruimte daarvoor beschikbaar blijft in het kader van de agenda voor hulp, handel en investeringen.

In 2015 is Nederland toegetreden tot de donorgroep die genoemd Enhanced Integrated Framework steunt

Via TradeMark East-Africa en het in ontwikkeling zijnde Accelerating Trade in West-Africa ondersteunen we de ontwikkeling van grensoverschrijdende wegen, one-stop-border posts en havens gericht op het vergroten van intraregionale en mondiale handel en economische samenwerking.

8.b. Tegen 2020 een globale strategie voor jongerentewerkstelling ontwikkelen en die operationeel maken en het Globale Jobs Pact van de Internationale Arbeidsorganisatie implementeren.

NATIONAAL:

Nederland is actief om de jeugdwerkloosheid te bestrijden en te voorkomen. Sinds 2013 zet Nederland zich extra in met de Aanpak jeugdwerkloosheid om deze te bestrijden samen met haar partners, zoals gemeenten, UWV en werkgevers. Eind 2013 bereikte de jeugdwerkloosheid een recordhoogte voor Nederlandse begrippen. De afgelopen twee jaar is de jeugdwerkloosheid sterk gedaald. In februari 2016 lag de jeugdwerkloosheid (15-24 jaar) in Nederland op 11,3%. Internationaal gezien is de jeugdwerkloosheid in Nederland laag. In Europa hebben alleen Oostenrijk, Denemarken en Duitsland iets lagere percentages. Desondanks houdt Nederland de aanpak jeugdwerkloosheid hoog op de agenda. Immers ondanks het aantrekken van de economie, is een deel van de jongeren onnodig (lang) werkloos. Dit zijn met name jongeren met een uitkering, jongeren zonder startkwalificatie en jongeren van

migranten afkomst. Dat deze jongeren onnodig lang werkloos blijven kan het gevolg zijn van een verkeerde studiekeuze, matig ontwikkelde werknemersvaardigheden, weinig effectief zoekgedrag, het ontbreken van een startkwalificatie en/of van discriminatie. Nederland is dus actief op het thema jeugdwerkloosheid.

MONDIAAL:

Het Global Jobs Pact van de ILO, dat in 2009 tot stand is gekomen in antwoord op de wereldwijde economische crisis, omvat een aantal maatregelen om de Decent Work Agenda van de ILO verder te brengen op de gebieden van fundamentele arbeidsnormen, sociale bescherming, werkgelegenheidsbevordering en sociale dialoog om daarmee bij te dragen aan een *“fair globalization”*. Verdere uitwerking hiervan wordt gegeven in concrete instrumenten van de ILO. Nederland zet zich actief in om de naleving van ILO-verdragen wereldwijd te verbeteren.

Na de totstandkoming van instrumenten in ILO-verband, zoals bijvoorbeeld het in 2014 tot stand gekomen protocol bij het Verdrag betreffende de gedwongen of verplichte arbeid en de in 2015 aangenomen aanbeveling over de overgang van de informele naar de formele economie, wordt bezien of voor nationale implementatie beleids- en/of wetswijzigingen noodzakelijk zijn, in het geval van een protocol of een verdrag ten gevolge van ratificatie van het desbetreffende instrument. Over de implementatie van de Decent Work Agenda in meer algemene zin overlegt de Nederlandse overheid regelmatig met de Nederlandse sociale partners.

SDG 9. Bouw veerkrachtige infrastructuur, bevorder inclusieve en duurzame industrialisering en stimuleer innovatie.

9.1. Ontwikkelen van kwalitatieve, betrouwbare, duurzame en veerkrachtige infrastructuur, met inbegrip van regionale en grensoverschrijdende infrastructuur, ter ondersteuning van de economische ontwikkeling en het menselijk welzijn, met klemtoon op een betaalbare en billijke toegang voor iedereen.

NATIONAAL:

Er zijn geen overkoepelende doelstellingen omtrent duurzame infrastructuur. Wel zijn op nationaal niveau in de nationale adaptatiestrategie (zie 13.1) en het Deltaprogramma (zie 6.3) doelen gesteld omtrent vitale en kwetsbare functies, zoals energie, telecom/ICT en chemische en nucleaire installaties. Op Europees niveau is de doelstelling afgesproken dat in 2020 de capaciteit van grensoverschrijdende hoogspanningsleidingen (interconnectielijnen) minimaal 10 procent is van de capaciteit van het binnenlands opgestelde elektriciteitsproductiepark en 15 procent in 2030 (European Council 2014). Dit is een indicatieve, niet bindende doelstelling. Voor gas is zo'n doelstelling er niet, maar zijn lidstaten op grond van voorzieningszekerheidsregels verplicht om voorbereid te zijn op de situatie dat de gastoevoer via de belangrijkste gasleiding wegvalt.

MONDIAAL:

Nederland biedt lage- en middeninkomenslanden financiële ondersteuning om infrastructuur projecten te ontwikkelen, de begroting rond te krijgen en projecten met succes uit te voeren, waarbij ook Nederlandse bedrijven in staat worden gesteld hun kennis en ondernemerschap in te brengen. Daarvoor zijn de programma's DRIVE en Develop2Build opengesteld, in aanvulling op en opvolging van ORET en ORIO. Verder draagt Nederland met andere landen bij aan internationale fondsen voor infrastructurele ontwikkeling (PIDG en IDF).

Het bevorderen van kwalitatieve, duurzame en veerkrachtige infrastructuur is ook één uitgangspunt in het Nederlandse waterbeleid. Voor alle projecten gericht op drinkwater en sanitaire voorzieningen, werkt Nederland met een zogenaamde duurzaamheidsclausule: leveranciers worden contractueel verantwoordelijk gehouden dat de aangelegde infrastructuur na 10 jaar nog goed functioneert.

Ook vanuit de multilaterale ontwikkelingsbanken waar Nederland zijn bijdrage aan levert, is het financieren van infrastructuur één van de kernactiviteiten.³⁴

³⁴ De International Finance Corporation (IFC), onderdeel van de Wereldbankgroep, verstrekt onder andere leningen aan de particuliere sector in ontwikkelingslanden. De financiering van infrastructuur in ontwikkelingslanden is één van de gebieden waaraan IFC een belangrijke bijdrage levert. Naast het leveren van financiering aan private partijen steunt IFC ook overheden bij het opzetten van partnerschappen. De Global Infrastructure Facility van de Wereldbank faciliteert de voorbereiding en structurering van complexe infrastructuur publiek-private partnerschappen. Het doel is om zoveel mogelijk private investeerders te betrekken om infrastructuurprojecten te kunnen financieren. De Aziatische Ontwikkelingsbank richt zich op het gebied van infrastructuur op transport, communicatie, energie en water. Daarnaast werkt de bank aan versterking van capaciteit van klantlanden op het gebied van infrastructuurmanagement en beleidshervormingen ten behoeve van meer duurzaamheid bij infrastructuurprojecten. De Afrikaanse Ontwikkelingsbank levert een brede bijdrage aan de relatief grote behoefte in Afrika aan financiering voor infrastructuur. Hierbij ligt de focus van de bank op het versterken van duurzaamheid. De EBRD zet zich in op het ontwikkelen van efficiënte transportsystemen en gemeentelijke infrastructurele diensten door middel van commercialisatie, privatisatie of een mix van publieke en private deelname. De Aziatische Infrastructuur Investeringsbank bevindt zich nog in de opstartfase met haar activiteiten. Wel heeft de bank aangekondigd dat de focus van de bank op het versterken van infrastructuur ligt. De strategie van de Inter-

Daarnaast bevordert Nederland de duurzaamheid van zijn (financiële) bijdragen aan infrastructurele werken, door toepassing van goede kwaliteit milieueffectrapportages. Via diplomatie zet Nederland in op gedegen safe guard policies, met oog voor potentiële sociale en milieueffecten, en met goede inspraakprocedures.

Op het gebied van waterveiligheid ondersteunt Nederland ontwikkelingslanden om gebruik te maken van het concept “building with nature”, het toepassen van ecologische principes in de ontwikkeling en bouw van infrastructuur om deze financieel en milieu-technisch duurzaam en veerkrachtig te maken, mede met het oog op klimaatverandering.

9.2. Bevorderen van inclusieve en duurzame industrialisering en, tegen 2030, het aandeel in de werkgelegenheid en het bruto binnenlands product van de industrie aanzienlijk doen toenemen, in overeenstemming met de nationale omstandigheden, en dat aandeel verdubbelen in de minst ontwikkelde landen.

NATIONAAL:

Overkoepelend beleid gericht op ondernemerschap en innovatie is vastgelegd in het bedrijven- en topsectorenbeleid. Het overkoepelende beleid gericht op de duurzame en inclusieve groei is vastgelegd in het groene groei beleid van het kabinet. Zowel BLB/topsectoren als de SDGs zijn gericht op de lange termijn. Wel wordt regelmatig (jaarlijks) de balans opgemaakt waar we staan en of bijstelling van het beleid nodig is.

9.3. De toegang vergroten van kleinschalige industriële en andere ondernemingen, in het bijzonder in de ontwikkelingslanden, tot financiële diensten, inclusief betaalbare kredietverlening, alsook hun integratie in waardeketens en markten.

NATIONAAL:

Op basis van de reguliere financieringsmonitor die in opdracht van de rijksoverheid wordt gemaakt, is de verwachting dat de kredietverlening aan het bedrijfsleven weer zal toenemen. Enkele indicatoren wijzen al op verbetering. Zo is het percentage volledige afwijzingen van kredietaanvragen gedaald, van 38% vorig jaar naar 22% in de eerste Financieringsmonitor van dit jaar. De volledige afwijzingen in het kleinbedrijf blijven met 44% wel hoog. Financiering voor bedrijven is een belangrijk onderdeel van het bedrijven- en topsectorenbeleid van het kabinet.

MONDIAAL:

Zie 8.10

9.4. Tegen 2030 de infrastructuur moderniseren en industrieën aanpassen om hen duurzaam te maken, waarbij de focus ligt op een grotere doeltreffendheid bij het gebruik van hulpbronnen en van schonere en milieuvriendelijke technologieën en industriële processen, waarbij alle landen de nodige actie ondernemen volgens hun eigen respectieve mogelijkheden.

NATIONAAL:

Groene Groei Beleid (overkoepelend), met o.a. domeinen als biobased economy & van afval naar grondstof en circulaire economie.

Amerikaanse Ontwikkelingsbank heeft als doel om landen te steunen in de verdere ontwikkeling van een infrastructuur gericht op duurzame en inclusieve groei.

Er zijn geen overkoepelende doelstellingen omtrent duurzame industrie. Wel wordt vergroening van de industrie geadresseerd in verschillende beleidsprogramma's, zoals op nationaal niveau in de Groene Groei-brief en VANG (zie 8.4), op Europees niveau in de Roadmap to a Resource Efficient Europe (zie 8.4) en mondiaal in het 10YFP (zie 12.1). Ook de Europese NEC-richtlijn en luchtkwaliteitsrichtlijn en het Gotenburg-protocol (zie 3.9) en de Basel-, Rotterdam- en Stockholm-conventies (zie 12.4) hebben betrekking op de industrie.

MONDIAAL:

Nederland biedt lage- en middeninkomenslanden financiële ondersteuning om infrastructuur projecten te ontwikkelen, de begroting rond te krijgen en projecten met succes uit te voeren, waarbij ook Nederlandse bedrijven in staat worden gesteld hun kennis en ondernemerschap in te brengen. Daarvoor zijn de programma's DRIVE en Develop2Build opengesteld, in aanvulling op en opvolging van ORET en ORIO. Verder dragen we met andere landen bij aan internationale fondsen voor infrastructurele ontwikkeling (PIDG en IDF).

Twee van de onderwerpen waar Nederland zich de komende jaren hard voor zal maken zijn de herwinning van nutriënten uit waterzuiveringsinstallaties, en het toepassen van schonere technologieën in de mijnbouw zodat het afvalwater minder vervuild is.

9.5. Verbeteren van het wetenschappelijk onderzoek, moderniseren van de technologische capaciteiten van industriesectoren in alle landen, in het bijzonder in ontwikkelingslanden, waarbij ook tegen 2030 innovatie wordt aangemoedigd en op aanzienlijke wijze het aantal onderzoeks- en ontwikkelingswerkers per miljoen inwoners wordt verhoogd en waarbij ook meer wordt uitgegeven aan publiek en privaat onderzoek en ontwikkeling.

NATIONAAL:

Uit de Rapportage Bedrijvenbeleid (2015) en Monitor Bedrijvenbeleid blijkt dat Nederland goed scoort op het gebied van innovatie (5^e plaats, European Innovation Scoreboard). De R&D-uitgaven in Nederland laten de laatste jaren een lichte stijging zien. Overkoepelend beleid gericht op innovatie is vastgelegd in het bedrijven- en topsectorenbeleid. Dit beleid is gericht op de lange termijn. Wel wordt regelmatig (jaarlijks) de balans opgemaakt waar we staan en of bijstelling van het beleid nodig is.

9.a. De duurzame en veerkrachtige ontwikkeling van infrastructuur mogelijk maken in ontwikkelingslanden aan de hand van extra financiële, technologische en technische steun aan Afrikaanse landen, de minst ontwikkelde landen, de door land ingesloten ontwikkelingslanden en de kleine eilandstaten.

Momenteel is er geen relevant Nederlands beleid.

9.b. Ondersteunen van de binnenlandse technologische ontwikkeling, onderzoek en innovatie in ontwikkelingslanden, ook door een gunstig beleidsklimaat te garanderen voor, onder andere, industriële diversificatie en waardetoevoeging aan handelsproducten.

Zie 9.2 en 9.5.

9.c. In aanzienlijke mate de toegang verhogen tot informatie- en communicatietechnologie en streven naar het verschaffen van universele en betaalbare toegang tot internet in de minst ontwikkelde landen tegen 2020.

Duurzame en inclusieve groei overal ter wereld vormt één van de drie doelstellingen in de beleidsnotitie 'Wat de Wereld Verdient'. De Nederlandse inzet wordt uitgewerkt in de beleidsnotitie 'Ondernemen voor Ontwikkeling: Investeren in Duurzame en Inclusieve Groei.

Negenenvijftig WTO-leden, waaronder zowel ontwikkelingslanden als ontwikkelde landen, hebben in december 2015 hun handtekening gezet onder de uitbreiding van het verdrag inzake informatietechnologie (ITA). Dit betekent dat alle 163 WTO-leden, waaronder de minst ontwikkelde landen, kunnen profiteren van een verlaging van de importtarieven op de overeengekomen IT-producten. Dit akkoord maakt IT-producten en halffabricaten voordeliger, wat de handel in deze producten stimuleert.

Nederland ondersteunt een haalbaarheidsstudie naar het ontwikkelen van een index die in kaart brengt hoe mobiele telecom bedrijven bijdragen aan het vergroten van de toegang en het nuttig gebruik van het internet in het bijzonder ook voor lage-inkomensgroepen in ontwikkelingslanden.

SDG 10. Dring ongelijkheid in en tussen landen terug

10.1. Tegen 2030 geleidelijk tot een inkomenstoename van de onderste 40% van de bevolking komen tegen een ritme dat hoger ligt dan het nationale gemiddelde, en die toename ook in stand houden.

NATIONAAL:

Nederland kent een uitgebreid socialezekerheidsstelsel in combinatie met een progressieve inkomstenbelasting. Jaarlijks wordt de inkomensontwikkeling van verschillende groepen bezien en desgewenst wordt beleidsmatig bijgestuurd. Naast een evenwichtige inkomensverdeling speelt hierbij ook het principe dat ‘werk moet lonen’ een belangrijke rol.

Er is beleid om werkenden met laag inkomen vooruit te laten komen en we zien ook dat dat helpt. Het kabinet vindt het van groot belang dat mensen die willen werken ook aan de slag kunnen in kwalitatief goede banen.

MONDIAAL:

In de Nederlandse agenda van handel, hulp en investeringen (Wat de Wereld Verdient) zijn ambities gesteld om: extreme armoede in één generatie uit te bannen en duurzame en inclusieve groei overal ter wereld te creëren.

In de Kamerbrief Inclusieve Ontwikkeling zijn, naast reeds bestaande programma's, verschillende acties opgenomen die gericht zijn op armoedebestrijding en bevorderen van de inclusiviteit van gemarginaliseerde, gediscrimineerde en uitgesloten groepen. Bij deze activiteiten wordt gericht op: het creëren van werkgelegenheid, het creëren van gelijke kansen door ontwikkeling van menselijk en fysiek kapitaal, het tegengaan van discriminatie en uitsluiting, herverdeling door belasting en overdrachten en ontwikkeling van inclusief bestuur en instituties. Nederland biedt hier een substantiële bijdrage aan met haar actieplan van 20 punten voor inclusieve ontwikkeling en groei.

Bijvoorbeeld de lopende programma's met het maatschappelijk middenveld, zoals de strategische partnerschappen onder Samenspraak en Tegenspraak, Wederopbouw en Strategische Partnerschappen in Crisisgebieden en SRGR en de programma's binnen FLOW, hebben een component dat gericht is op het bevorderen van werkgelegenheid en/of verbeteren van de arbeidsomstandigheden van achter gebleven groepen.

10.2. Tegen 2030 de sociale, economische en politieke inclusie van iedereen mogelijk maken en bevorderen, ongeacht leeftijd, geslacht, handicap, ras, etniciteit, herkomst, godsdienst of economische of andere status.

NATIONAAL:

Inkomensongelijkheid is in Nederland laag, omdat een sterke mate van herverdeling plaatsvindt via sociale zekerheid en belastingen. Daarbovenop bestaat ook een uitgebreid netwerk van sociale voorzieningen/ sociale overdrachten in natura, zoals een goed en toegankelijk stelsel van onderwijs en zorg, wat kansen biedt voor iedereen. Wanneer deze voorzieningen worden meegerekend in de ongelijkheidsmaatstaf (internationaal gezien biedt dit de beste vergelijking), dan is het inkomen van de rijkste 20% huishoudens 2,5 keer zo hoog als dat van de armste 20%. Nederland heeft daarnaast beleid op tal van vlakken om de emancipatie en participatie van groepen met een achterstandspositie te verbeteren.

MONDIAAL:

Zie 10.1. Duurzame en inclusieve groei vormt één van de drie doelstellingen binnen de Nederlandse agenda van buitenlandse handel, hulp en investeringen ('Wat de wereld Verdient').

Het programma Voice dat onderdeel uitmaakt van Samenspraak en Tegenspraak is specifiek gericht op de meest gemarginaliseerde en gediscrimineerde groepen en heeft als doel deze groepen te versterken, zodat zij hun stem kunnen laten horen en zo voor hun behoeften en belangen te kunnen opkomen.

SRGR partnerschappen richten zich op de inclusie van jongeren en key populations.

FLOW richt zich op het versterken van de participatie van vrouwen op economisch, politiek en sociaal terrein en op een transformatie van bestaande machtsrelaties om deze participatie te bevorderen.

Nederland steunt verschillende programma's om de politieke participatie van jongeren en vrouwen te bevorderen in fragiele staten.

10.3. Gelijke kansen verzekeren en ongelijkheden wegwerken, ook door het afvoeren van discriminerende wetten, beleidslijnen en praktijken en door het bevorderen van de geschikte wetgeving, beleidslijnen en acties in dit opzicht.

NATIONAAL:

In de Hoofdpijnenbrief Emancipatiebeleid 2013-2016 staan de beleidsmaatregelen omschreven om de belangrijkste emancipatiedoelen te behalen, zoals het verhogen van de (arbeids)participatie van vrouwen; het vergroten van de veiligheid van vrouwen en het wegnemen van verschillen tussen jongens en meisjes in het onderwijs. Zie ook de NL 6e Rapportage CEDAW en de NL Review Beijing+20. Daarnaast draagt ook het Nationaal Actieprogramma tegen discriminatie en de Brief inzake seksregistratie bij aan het behalen dit subdoel.

MONDIAAL:

Zie 10.1. In de kamerbrief 'Inclusieve Ontwikkeling' wordt ingegaan op programma's die bijdragen aan duurzame en inclusieve groei. Met een 20 punten actieplan probeert Nederland meer werk voor vrouwen en jongeren te creëren en een dialoog voor verandering op te zetten.

De sleutel tot inclusieve en duurzame ontwikkeling ligt in verandering in ongelijke samenlevingen zelf. Nederland wil die verandering stimuleren. Dit kan bereikt worden met de bredere gecombineerde agenda van hulp, handel en investeringen. Het kabinet wil de dialoog met regeringen van ontwikkelingslanden versterken. Daarbij zal Nederland meer aandacht vragen voor belangrijke elementen van inclusieve ontwikkeling en inclusief bestuur en waar mogelijk in samenwerking met overheden aan oplossingen werken.

Het nieuwe inclusiviteitsfonds Voice (€ 50 mln) versterkt de capaciteit van gemarginaliseerde groepen om meer aandacht voor inclusieve ontwikkeling te vragen bij regeringen. Het fonds richt zich op alle meest gemarginaliseerde en gediscrimineerde groepen.

Verschiedende programma's dragen bij aan het verminderen van discriminatie van vrouwen, HIV geïnfecteerden, sekswerkers en het bieden van kansen aan die groepen die uitgesloten zijn. Er worden programma's uitgevoerd die het verkleinen van ongelijkheid als specifiek doel hebben. De uiteindelijke verantwoordelijkheid ligt bij de overheden, die worden ondersteund in het ontwikkelen en uitvoeren van beleid dat kansen biedt voor uitgesloten groepen en de allerarmsten, waarmee hun levensomstandigheden kunnen verbeteren. Dit wordt gedaan in coördinatie met lokale overheden, maatschappelijk middenveld, kennisinstellingen (via kennisplatforms), multilaterale organisaties en bedrijfsleven.

10.4. Beleid voeren dat geleidelijk tot een grotere gelijkheid leidt, in het bijzonder inzake fiscaliteit, lonen en sociale bescherming.

NATIONAAL:

Zie 10.1 en 10.2.

MONDIAAL:

In de kamerbrief 'Inclusieve Ontwikkeling' wordt ingegaan op programma's die bijdragen aan inclusieve ontwikkeling en groei. Dit beleid richt zich ook op het bewerkstelligen van grotere gelijkheid in de wereld. Hier wordt op verschillende manieren aan bijgedragen met: het creëren van werkgelegenheid, het creëren van gelijke kansen door ontwikkeling van menselijk en fysiek kapitaal, het tegengaan van discriminatie en uitsluiting, herverdeling door belasting en overdrachten en ontwikkeling van inclusief bestuur en instituties.

Nederland heeft zich tijdens de *Financing for Development* (FfD) conferentie sterk gemaakt voor het *Addis Tax Initiative* (ATI), waar inmiddels 19 donoren, 14 partnerlanden, 9 internationale instellingen en de *Gates Foundation* bij zijn aangesloten. Bij dit initiatief zegden donoren toe om de beschikbare middelen voor technische assistentie ter versterking van belastingbeleid en belastingdiensten uiterlijk in 2020 gezamenlijk te hebben verdubbeld. Nederland is in 10 ontwikkelingslanden bilateraal actief met onder meer *on-the-job* training in behandeling van belastingaangiften, trainingen om belastingplanning door multinationals te kunnen doorgronden en trainingen om belastingverdragen actueel te houden. Nederland volgt de oproep aan donorlanden van de FfD conferentie inzake vrijstelling van invoerrechten en BTW voor projecten die vallen onder ontwikkelingssamenwerking van overheid tot overheid. Dit draagt bij aan meer overheidsinkomsten voor de partnerlanden.

Nederland loopt ook voorop met implementatie van de oproep van de FfD conferentie om in alle belastingverdragen antimisbruikbepalingen op te nemen. Nederland heeft aan 23 ontwikkelingslanden aangeboden om antimisbruikbepalingen in de bilaterale verdragen op te nemen waardoor hen inkomstenverlies wordt bespaard. Tot nu toe is hierover met 4 ontwikkelingslanden overeenstemming bereikt. Met 15 andere ontwikkelingslanden is Nederland in gesprek.

Het kabinet heeft zich er met succes voor ingezet dat de OESO de deelname aan het overleg over de aanpak van belastingontwijking - het OESO/G20 *Base Erosion and Profit Shifting* (BEPS) project tegen belastingontwijking van het OESO *Committee on Fiscal Affairs* (CFA) - uitbreidt met alle daarin geïnteresseerde landen. Tot nu toe waren 14 ontwikkelingslanden toegelaten tot het overleg maar heeft de OESO de directe deelname opengesteld voor alle landen die het BEPS-project tegen belastingontwijking steunen. Daarmee zal sprake zijn van een toenemende diversiteit aan belangen in het comité. Problemen waarmee ontwikkelingslanden te maken hebben, krijgen zo meer aandacht. Bijvoorbeeld de beperking van excessieve renteaftrek op het belastbare bedrijfsresultaat. Door de openstelling van het CFA kunnen in principe ook alle ontwikkelingslanden deelnemen aan de monitoring van de implementatie van het BEPS-pakket.

Tijdens het EU-voorzitterschap maakte Nederland zich sterk voor een politiek akkoord over een voorstel van de Europese Commissie voor een antibelastingontwikkingsrichtlijn.

Ontwikkelingslanden zijn ook betrokken bij de ontwikkeling en implementatie van internationale afspraken over grotere transparantie, zoals de automatische uitwisseling van bankgegevens tussen belastingdiensten. Op dit moment hebben 101 landen toegezegd hieraan mee te doen. Een aantal landen, waaronder Nederland, start in 2017, andere volgen in 2018.

10.5. De regulering en monitoring verbeteren van de globale financiële markten en instellingen en de implementatie versterken van dergelijke reguleringen.

MONDIAAL:

In 'Wat de Wereld Verdient' wordt de Nederlandse agenda op het gebied van hulp, handel en investeringen uitgewerkt. Hierbij richt Nederland zich op handelsrelaties die tot wederzijdse voordelen werken. Pas als de randvoorwaarden voor investeren en ondernemen op orde zijn wordt handel drijven mogelijk. Nederland draagt dan ook bij aan het verbeteren van de markttoegang van landen.

Met behulp van andere donoren biedt Nederland via Wereldbank en IMF snelle, vraag gestuurde technische assistentie aan autoriteiten ter verbetering van hun financiële sector (wet- en regelgeving, beleid, regulering en supervisie, capaciteitsopbouw). Het voldoen aan de Basel akkoorden speelt een belangrijke rol. Rwanda is er in geslaagd zijn financiële sector de afgelopen tien jaar sterker, stabiel, inclusiever en meer divers te maken, en speelde daarbij goed in op de mogelijkheden die WB en IMF boden.

10.6. Een verbeterde vertegenwoordiging verzekeren en een beter gehoor geven aan de ontwikkelingslanden bij de besluitvorming in mondiale, internationale economische en financiële instellingen om te komen tot meer doeltreffende, geloofwaardige, verantwoordelijke en legitieme instellingen.

MONDIAAL:

Nederland stelt zich constructief op in de *voice*-discussie bij de Bretton Woods-instellingen (Wereldbank en IMF). Hierbij gaat het om het versterken van de stem van ontwikkelingslanden in deze instellingen. Dit is breder dan alleen stemgewicht en omvat bijvoorbeeld ook de responsiviteit van de Banken naar de wensen van klantlanden.

Bij de regionale ontwikkelingsbanken speelt deze discussie niet, aangezien de ontwikkelingslanden al een meerderheid hebben in de aandeelhoudersverhouding.

10.7. Een ordelijke, veilige, regelmatige en verantwoordelijke migratie en mobiliteit van mensen mogelijk maken, ook via de implementatie van geplande en degelijk beheerde migratiebeleidslijnen.

MONDIAAL:

In 'Wat de Wereld verdient' wordt aangegeven dat Nederland een bijdrage levert aan verschillende Internationale Publieke Goederen (IPG's) waaronder migratie. Nederland heeft in september 2015 de Taskforce migratie opgericht

De migratiecrisis in Syrië is van invloed geweest op de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking. Het Dutch Relief Fund is opgezet om humanitaire assistentie te kunnen bieden. Naast humanitaire hulp wordt er ingezet op het verbeteren van vluchtelingen in de regio door de infrastructuur te verbeteren, banen te creëren en basisvoorzieningen te bieden. In 2016 heeft de overheid 260 miljoen vrij gesteld voor de Syrische regio voor ondersteuning.

Verder probeert Nederland een actieve rol te spelen om migratiepartnerschappen te vormen met specifieke Afrikaanse landen. Op hetzelfde moment worden bilaterale initiatieven opgezet om redenen van migratie aan te pakken. Bijvoorbeeld via LEAD een fonds dat werk creëert voor jonge vrouwen en mannen in acht Afrikaanse landen en het Addressing Root Causes of Conflict (ARC) fonds. Het Nederlandse beleid steunt een verbeter migratiemanagement, inclusief een grotere focus op het tegengaan van smokkelen

Nederland blijft allereerst inzetten op bescherming en opvang van vluchtelingen in de regio, daarom steunen we de UNHCR. Nederland streeft bilateraal en in EU-verband naar een grotere bijdragen van migratie op ontwikkeling. Het kabinet financiert daarom projecten die bijdragen aan capaciteitsversterking van migratiemanagement.

Nederland steunt in Nigeria een herziening van de wetgeving op het gebied van mensensmokkel. In het werk van partnerorganisaties op het gebied van bevordering van de rechtsstaat, zoals HiiL, krijgt de rechtspositie van vluchtelingen meer aandacht.

10.a. Het beginsel implementeren van speciale en gedifferentieerde behandeling voor ontwikkelingslanden, in het bijzonder de minst ontwikkelde landen, in overeenstemming met de overeenkomsten van de Wereldhandelsorganisatie.

MONDIAAL:

Nederland is voorstander van het herzien van de provisies op het gebied van speciale en gedifferentieerde behandeling en heeft zich hier tijdens WTO-top in Nairobi (MC10) voor ingezet. Wel moet de realiteit van de huidige WTO-samenstelling hierbij in het achterhoofd worden gehouden. Er zijn inmiddels ‘ontwikkelingslanden’ met een hoger BNP dan bepaalde EU-lidstaten (denk aan China) voor wie ook verregaande uitzonderingen ook zouden gelden. Er zal dus vooral gekeken moeten worden naar de samenstelling van de groep ontwikkelingslanden, en mogelijk is differentie binnen deze groep toe gaan passen om de effectieve herziening en implementatie van deze provisies mogelijk te maken.

10.b. Officiële ontwikkelingsbijstand en financiële stromen aanmoedigen, met inbegrip van directe buitenlandse investeringen, voor staten waar de behoefte het grootst is, in het bijzonder in de minst ontwikkelde landen, de Afrikaanse landen, de kleine eilandstaten en de door land ingesloten ontwikkelingslanden, in overeenstemming met hun nationale plannen en programma's.

MONDIAAL:

Zie 17.2. In navolging op motie-Jan Vos/Teeven³⁵ steunt het kabinet de ambitie van FMO om door middel van projectontwikkeling en het structureren van financiering duurzame handel en investeringen van het Nederlandse bedrijfsleven in ontwikkelingslanden te ondersteunen. Dit doet het kabinet onder andere door tot 2021 € 17,5 mln beschikbaar te stellen aan FMO ten behoeve van de zogeheten Flying Swans-aanpak. De Flying Swans-aanpak van FMO zet in op een gezamenlijke benadering van projectontwikkeling, -uitvoering en -beheer. Zo worden projecten vroegtijdig gestructureerd, en wordt de kennis en kunde van het Nederlandse bedrijfsleven effectief ingezet in alle fases van de projectcyclus. FMO vervult hiermee een regierol tussen partijen uit verschillende sectoren. De projectontwikkeling en – financiering wordt daardoor kansrijker en minder risicovol.

Een voorbeeld van de Flying Swans-aanpak is de ontwikkeling van een agro-logistiek investeringsvoorstel voor Ethiopië en Djibouti. Hieraan is in de afgelopen twee jaar in een consortium van partijen in de sectoren logistiek, waterbouw, landbouw en de financiële sector succesvol samengewerkt. Het voorstel betreft de ontwikkeling van een integrale koelketen voor groente, fruit en bloemen in Ethiopië en Djibouti. Hiervoor moet ook een aantal concrete projecten worden uitgevoerd zoals de ontwikkeling van agri-parken, railterminals, koelhuizen en een havenuitbreiding. Deze investering zal de concurrentiepositie van deze landen versterken en exportinkomsten, belastinginkomsten, werkgelegenheid en voedselzekerheid opleveren. In februari van dit jaar heeft dit projectvoorstel geleid tot een inkomende handelsmissie uit deze landen. Tijdens deze missie is een geïntegreerd Nederlands voorstel gepresenteerd met projecten die een hoge ontwikkelingsimpact hebben. In dit project speelt FMO de rol van initiator, makelaar en projectbureau. De ontwikkelingsbank streeft ernaar om deze rol in samenwerking met

³⁵ Kamerstuk 34 300 XVII, nr. 39, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-34300-XVII-39>

publieke en private partijen vaker uit te voeren. Samen met andere partijen zijn er al vier vergelijkbare programma's opgestart. Dat aantal zal in de komende jaren verder toenemen.

Ook bij het combineren van financieringsstromen is een belangrijke rol weggelegd voor FMO. De financiering van complexe en grote transacties van consortia vraagt om een goed financieel ontwerp van projecten en vereist zeer specifieke kennis. FMO heeft een sterk internationaal netwerk, een breed palet aan instrumenten en expertise in internationaal ondernemen. FMO vervult in combinatie met de inzet op projectontwikkeling een begeleidende rol voor het bedrijfsleven bij ontwikkelingsrelevante investeringen. Door nieuwe financieringsconstructies te ontwikkelen (zie 1.a) en toe te passen kan de rijksoverheid beter aansluiten bij de belevingswereld van opkomende donoren en financiële stromen die vanuit de private sector beschikbaar komen voor ontwikkelingssamenwerking. Onderdeel hiervan is het optimaal benutten van de terugverdien capaciteit van ontwikkelingssamenwerking transacties, door bijvoorbeeld het creëren van nieuwe markten, en door het verschuiven van de aandacht op beschikbare input voor ontwikkelingssamenwerking activiteiten naar gerealiseerde impact van ontwikkelingssamenwerking activiteiten.

10.c Tegen 2030 de transactiekosten van overschrijvingen van migranten reduceren tot minder dan 3% en transfer vanuit landen met kosten hoger dan 5% elimineren

Momenteel is er geen relevant Nederlands beleid.

SDG 11. Maak steden en menselijke nederzettingen inclusief, veilig, veerkrachtig en duurzaam.

11.1. Tegen 2030 voor iedereen toegang voorzien tot adequate, veilige en betaalbare huisvesting en basisdiensten, en sloppenwijken verbeteren.

NATIONAAL:

In 2013 is het Woonakkoord gesloten met daarin afspraken om de werking van de woningmarkt te verbeteren, waarbij zorg voor de beschikbaarheid van voldoende betaalbare woningen voor lagere inkomens een belangrijk thema is. Met de Wet Doorstroming huurmarkt zijn de afspraken uit het Woonakkoord vertaald in concrete maatregelen.

Nederland verleent aan alle vluchtelingen die asiel indienen opvang. Wanneer zij een verblijfsstatus krijgen, biedt de gemeente waaraan zij gekoppeld worden hen reguliere huisvesting.

Tussen de rijksoverheid en de gemeenten zijn via een bestuursakkoord aanvullende afspraken gemaakt over de opvang van asielzoekers en om extra woonruimte te creëren voor asielzoekers met een verblijfsvergunning.

MONDIAAL:

Via de WASH programma's in urbane gebieden worden met name basisdiensten in sloppenwijken verbeterd. Ook de financiering van de Human City Coalition zal naar verwachting effect hebben op het (basis) voorzieningen niveau in sloppenwijken in de desbetreffende steden waarmee gewerkt wordt.

11.2. Tegen 2030 toegang voorzien tot veilige, betaalbare, toegankelijke en duurzame vervoerssystemen voor iedereen, waarbij de verkeersveiligheid verbeterd wordt, met name door het openbaar vervoer uit te breiden, met aandacht voor de behoeften van mensen in kwetsbare situaties, vrouwen, kinderen, personen met een handicap en ouderen.

NATIONAAL:

Vanaf 2025 zijn alle nieuwe bussen in het openbaar vervoer vrij van schadelijke uitlaatgassen. De Rijksoverheid tekende op 20 juni 2016 een overeenkomst met alle vervoerspartijen waarin is afgesproken dat er snel meer bussen op elektriciteit en waterstof komen in het openbaar vervoer. De provincies Noord-Brabant en Limburg hebben het fundament gelegd voor deze overeenkomst, omdat busmaatschappijen uit deze twee provincies binnen een paar jaar al volledig elektrisch rijden. De landelijke afspraken met alle regio's zijn vastgelegd tijdens de Amsterdamse transport- en milieutop waar de Europese milieuministers werden ontvangen.

Het Interprovinciaal Overleg (IPO) en de metropoolregio's hebben met hun ondertekening vastgelegd dat zij bij het uitschrijven van de zogeheten busvervoerconcessies gaan eisen dat alle bussen uitstootvrij moeten zijn. Een andere eis wordt dat de energie die de bussen voedt uiterlijk 2025 volledig duurzaam wordt opgewekt door zonnepanelen of windmolens uit de regio. Afgelopen jaren hebben meerdere regio's ook proefgedraaid met waterstofbussen. Bij verbranding wordt waterstof omgezet voor de elektrische aandrijving van de bus, waardoor alleen schone waterdamp wordt uitgestoten. Voordeel van het vergroenen van de busmarkt is ook dat door de marktwerking ruimte komt voor innovatie in nieuwe en goedkopere technieken. De Nederlandse bedrijven VDL en Ebusco zijn al een belangrijke producent voor elektrische bussen en verkopen deze in zowel binnen- als buitenland. Het Chinese bedrijf BYD die ook elektrische vervoersmiddelen maakt, heeft sinds kort ook een vestiging in Nederland. Dit bedrijf leverde onder meer voor Schiphol al 35 elektrische bussen die passagiers van en naar de terminal vervoeren.

Nederland werkt systematisch aan de doelstelling om het OV per 2030 voor steeds meer groepen van mensen zelfstandig toegankelijk te maken. Dat betekent concreet dat zowel nationaal, regionaal als door de OV-sector en de aanbieders van reisinformatie, investeringen worden gedaan om de OV-reis voor mensen met een motorische, visuele of auditieve beperking gemakkelijker te maken. In de Wet gelijke behandeling gehandicapten en chronisch zieken is een concreet stappenplan beschreven om dit doel te bereiken en daarmee de rechtspositie van mensen met een beperking voor reizen met het OV te versterken. In het stads –en streekvervoer en in het treinvervoer heeft dit al geleid tot hoge investeringen³⁶ in infrastructuur, zoals stations en haltes, materieel (denk aan lagevloerbussen, lagevloertrams, treinen met gelijkvloerse instap en reisinformatie. Zowel ProRail als NS, resp. de nationale railinfrastructuurbeheerder en treinvervoerder, werken op een programmatische wijze aan verwezenlijking van het doel van zelfstandig reizen voor mensen met een beperking per 2030. Ook het gebruik van de OV-chipkaart (het vervoerbewijs in het OV) werden en worden veranderingen doorgevoerd, die het reisgemak van mensen met een beperking, ouderen en kinderen ten goede komen en tegelijk goed zijn voor alle reizigers.

De rijksoverheid is met decentrale overheden in overleg om te bezien of ook kwetsbare mensen meer gebruik kunnen maken van OV en in hoeverre doelgroepenvervoer en OV kunnen worden geïntegreerd door het wegnemen van belemmeringen daarvoor.

Verder is het rijksbeleid gericht op het optimaliseren van de reis van deur tot deur voor reizigers. Dan gaat het om maatregelen gericht op samenwerking tussen vervoerders gericht op het verbeteren van aansluitingen en de reistijd, voorzieningen op knooppunten, het begeleiden van reizigers en het monitoren van de verbeteringen op dit punt.

Er is een convenant in voorbereiding gericht op fietsparkeervoorzieningen bij stations, als ketenvoorziening. Steeds meer mensen kiezen voor de combinatie fiets-trein om hun bestemming te bereiken. Omdat fietsen gezond is en bijdraagt aan bereikbaarheid van voorzieningen in steden en een schone leefomgeving, wordt deze keuze gefaciliteerd door de uitbreiding van het aantal fietsparkeerplekken.

11.3. Tegen 2030 inclusieve en duurzame stadsontwikkeling en capaciteit opbouwen voor participatieve, geïntegreerde en duurzame planning en beheer van menselijke nederzettingen in alle landen.

NATIONAAL:

Het kabinet wil als onderdeel van de Agenda Stad zogeheten City Deals sluiten met steden en andere belanghebbenden. Deze deals omvatten afspraken tussen publieke en/of private partijen om steden en stedelijke regio's, - zowel bij het oplossen van hun concrete problemen als bij hun ambities -, vooruit te helpen. Het gaat daarbij met name om initiatieven met een sterk innovatief karakter die ook internationaal uitventbaar zijn.

Steden en andere betrokkenen zijn zelf leidend bij het ontwikkelen van de City Deals. De rijksoverheid kan hierbij als partner optreden en behulpzaam zijn, bijvoorbeeld bij het (tijdelijk) aanpassen van wetten en regels om ruimte te maken voor nieuwe ideeën, het leveren van regionaal maatwerk, het koppelen van bestaande geldstromen, het aanpassen van financieringsvoorwaarden en het werken met nieuwe vormen van aanbesteden.

City Deals zijn een belangrijke pijler van de Agenda Stad. De basis voor de Agenda Stad ligt in het gegeven dat Nederlandse steden een belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van de economie en de

³⁶ Naar schatting gaat het om enkele honderden miljoenen euro's in infrastructuur (haltes, stations) in de periode 2006 tot 2016.

groei van werkgelegenheid. De meeste steden hebben een uitstekende uitgangspositie. Die is echter niet vanzelfsprekend en het kabinet is van mening dat het potentieel van "de stad" beter benut kan worden. De Agenda Stad wil daaraan een bijdrage leveren, met name door samenwerking in het stedennetwerk te bevorderen.

Tijdens het EU-voorzitterschap in de eerste helft van 2016 schonk Nederland aandacht aan de stad en de ontwikkeling van een Europese Urban Agenda. Deze ligt in het verlengde van de Nederlandse Agenda Stad en richt zich op het verbeteren van Europese regelgeving om stedelijke ontwikkeling verder te steunen, betere toegankelijkheid en benutting van Europese fondsen en het delen van kennis. Doel is het economisch en maatschappelijk potentieel van Europese stedelijke gebieden beter te benutten.

Ten aanzien van Vitale steden en regio's heeft de laatste twee jaar met name veel onderzoek plaatsgevonden op de thema's gebiedsontwikkeling, duurzame stedelijke ontwikkeling, vestigingsplaatsfactoren, verstedelijking en infrastructuur. Voor de komende periode verschuift het accent naar slimme verstedelijking (Smart Cities), groei stagnatie krimp, en leegstand. De komst van de Agenda Stad en het werken aan de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) versterkt dit jaar de behoefte aan onderzoeken die de integrerende, crosssectorale aanpak kunnen bevorderen. Enerzijds is die behoefte inhoudelijk (tussen mobiliteit en milieukwaliteit, bereikbaarheid en ruimte, concurrerende regio's en circulaire economie), anderzijds is die behoefte instrumenteel (wet- en regelgeving, opendatabeleid, analysetools, ontwerpend onderzoek en co-creatie, etc.). De beleidsverkenningen naar publieke belangen, smart cities en vestigingsklimaat Nederland worden voortgezet en (indien mogelijk) afgerond en een beleidsverkenning naar circulaire economie gestart.

NWO en de Rijksoverheid zijn de initiatiefnemers van het programma 'Smart Urban Regions of the Future' (SURF). Deze partijen hebben een bedrag van € 15 mln vrijgemaakt. Het programma kan van start gaan. Binnen SURF zullen onderzoeksconsortia van wetenschappers en professionals uit stedelijke regio's de komende jaren kennis ontwikkelen op de raakvlakken van ruimte, wonen, bereikbaarheid, economie en bestuur. Het SURF-programma bouwt voort op de programma's Kennis voor Krachtige Steden, Duurzame Bereikbaarheid van de Randstad en Urban Regions in the Delta, alle vallend onder het thema Verbinden van Duurzame Steden (VerDuS).

In SURF staat kennisontwikkeling in "cocreatie" met beleid en praktijk centraal. Het programma zal nieuwe kennis en handelingsperspectief opleveren voor Nederlandse stedelijke regio's. Een schrijfgroep van wetenschappers heeft de inhoudelijke structuur en focus van het programma uitgewerkt, waarna in twee zogenaamde 'carrefour-bijeenkomsten' met experts vanuit beleid, planbureaus en maatschappelijke organisaties en met diverse onderzoekers over de maatschappelijke uitdagingen voor stedelijke regio's is gediscussieerd.

Binnen SURF zullen zowel Nederlandse praktijkprojecten worden ontwikkeld en uitgevoerd als projecten die worden ingebed in JPI Urban Europe. Dit laatste draagt bij aan een sterkere positie van de Nederlandse kennisinfrastructuur in Europees onderzoek.

In 2015 is de call uitgezet voor de grote SURF-projecten. Uit de binnen gekomen projectvoorstellen zijn er eind 2015 5 geselecteerd die zullen worden uitgevoerd met SURF-subsidie:

- 'R-LINK' – gebiedsontwikkeling via kleinschalige initiatieven.
- 'SCRIPTS' – openbaar vervoer van de toekomst.
- 'Smart Cycling Futures' – slimmer op de Fiets.
- 'STAD' – Nederland met zelfrijdende voertuigen.
- 'U-SMILE' – slimme prikkels in stedelijk verkeer.

Deze onderzoeksprojecten worden in 2016 opgestart en zullen 2-4 jaar duren.

In 2015 is in Europees verband ook een keus gemaakt in de middelgrote projecten (1-2 jaar), waarvan de Nederlandse cofinanciering via SURF verloopt. Er zijn 13 projecten geselecteerd met Nederlandse

inbreng (veel meer dan evenredig met het Nederlandse aandeel in het totale programma). Ook deze projecten worden in 2016 opgestart.

Het rijksbeleid voor natuur in de stad voor de komende 10 jaar is geformuleerd in de in 2014 uitgebrachte Rijksnatuurvisie 'Natuurlijk verder'. De Rijksoverheid werkt met provincies, gemeenten en andere maatschappelijke partners aan natuur midden in de samenleving.

De Rijksoverheid doet mee aan het 'Pact van Amsterdam' binnen de Europese Agenda stad, waarmee men probeert klaar te zijn voor de uitdagingen van de toekomst. Door middel van *multilevel governance*, samenwerking van steden, stakeholders, overheden op alle niveaus en de Europese Commissie, krijgen steden een grote stem in het stedelijk beleid en de stedelijke dimensie ervan. Op deze manier wordt getracht om in de toekomst inclusieve, duurzame steden te scheppen, waarin burgers meer participeren en men werkt op basis van een geïntegreerde aanpak.

Er worden ook partnerships gestart door en met steden. De rijksoverheid neemt deel aan een partnership met het onderwerp 'Luchtkwaliteit' in de steden.

MONDIAAL:

Op dit moment wordt gewerkt aan een tweetal project voorstellen die bijdragen aan een meer inclusieve en duurzame stadsontwikkeling. De Human Cities Coalition (HCC) zal als publiek private samenwerking lokale en Nederlandse publieke en private kennis mobiliseren in twee pilots in de delta steden Manilla en Jakarta en hiermee bijdragen aan het ontwikkelen van best practices op het gebied van participatieve, geïntegreerde en duurzame stedelijke planning. Het Ddeal projectvoorstel van VNG zal werken aan capaciteitsversterking in steden in het zuiden.

11.4. De inspanningen verhogen om het culturele en natuurlijke erfgoed van de wereld te beschermen en veilig te stellen.

NATIONAAL:

Nederland heeft actief beleid en wetgeving voor een divers cultuurbeleid en om haar erfgoed te beschermen, te beheren en toegankelijk te maken. In het Nederlandse beleid zijn o.a. de UNESCO-verdragen voor de diversiteit van cultuuruitingen (UNESCO 2005) en de erfgoedverdragen (1972 Werelderfgoed, 1970 invoer en uitvoer van cultuurgoederen, 1954 en Protocolen voor bescherming van erfgoed tijdens gewapend conflict, 2003 immaterieel erfgoed) geïmplementeerd. Nederland voldoet aan de verplichtingen om het eigen Werelderfgoed (cultureel en natuurlijk) te beschermen. Bijvoorbeeld bij ruimtelijke of infrastructurele ontwikkelingen worden alle stakeholders betrokken om de best mogelijke oplossing te zoeken waarbij het werelderfgoed beschermd en behouden blijft. Daarnaast zijn nieuwe voordrachten voor Nederlands Werelderfgoed in voorbereiding. Nederland onderzoekt hoe het erfgoed te beschermen tegen (grootschalige) rampen. Nederland onderschrijft UNESCO's Memory of the World Program en zet zich actief in op bescherming van documentair erfgoed, met name de duurzaamheid en toegankelijkheid van digitaal erfgoed. Het erfgoed onderwater in Nederland (incl. territoriale wateren) wordt ook beschermd via de Erfgoedwet. Het voornemen bestaat het internationale verdrag hiervoor (UNESCO 2001) te ratificeren.

MONDIAAL:

Nederland draagt bij aan het beschermen en het veilig stellen van dit erfgoed op wereldschaal. Dit gebeurt o.a. in het kader van het lidmaatschap van het UNESCO Werelderfgoedverdrag (1972). Naast een verplichte contributie bij dit verdrag, wordt ook met een Netherlands Funds in Trust bijgedragen aan het verder implementeren van het beschermen van het uitzonderlijke erfgoed in de wereld. Ook de internationale uitvoering van de andere hierboven genoemde UNESCO verdragen

wordt met verplichte en vrijwillige bijdrage gesteund. Nederland draagt ook met het Gedeeld Cultureel Erfgoed programma bij aan de bescherming van het erfgoed in landen waar het een historische band mee heeft.

In Afrika wordt in het met Nederlandse steun opgestarte IUCN programma SUSTAIN-Africa, dat zich richt op verduurzaming van economic growth corridors, uitdrukkelijk rekening gehouden met (verbindingen tussen) belangrijke natuurgebieden. Als dit programma succesvol is, zal worden bezien of de Nederlandse bijdrage aan dit programma kan worden verhoogd. Daarnaast ontwerpt IUCN-NL momenteel een programma dat door zal bouwen op al door Nederland gesteunde programma's in delen van Afrika met natuurlijk erfgoed. Het gaat daarbij om activiteiten van ambassades en organisaties als IDH, IUCN, WNF, Wetlands International en Afrikaanse organisaties. Hierbij wordt Nederlandse expertise op het gebied van voedselzekerheid, landgebruik planning, waterbeheer, natuurbeheer en duurzame handelsketen ontwikkeling geïntegreerd ingezet via een gebiedsgerichte benadering. Geografisch zal de nadruk liggen op Key Landscapes for Conservation, zoals die zijn geïdentificeerd in de EU African Wildlife Conservation Support Strategy 'Larger Than Elephants'.

11.5. Tegen 2030 het aantal doden en getroffen en aanzienlijk verminderen en in aanzienlijke mate de rechtstreekse economische impact op het bruto binnenlands product terugschroeven dat veroorzaakt wordt door rampen, met inbegrip van rampen die met water verband houden, waarbij de klemtoon ligt op het beschermen van de armen en van mensen in kwetsbare situaties.

NATIONAAL:

Voor waterveiligheid is het Nederlandse beleid verwoord in het Nationaal Waterplan 2, dat de doelen uit het Deltaprogramma heeft overgenomen (zie 6.3) en de nationale adaptatiestrategie (zie 13.1). Dit beleid is gebaseerd op de risicobenadering (beperken kans op overstroming en beperken gevolgen van overstroming). Doelstelling van het waterveiligheidsbeleid is een beschermingsniveau van 1/100.000 per jaar. Dat wil zeggen dat de kans voor een individu om te overlijden als gevolg van een overstroming niet groter mag zijn dan 0,001 procent per jaar. Daarnaast wordt extra bescherming geboden op plaatsen waar kans is op grote groepen slachtoffers, grote economische schade en/of ernstige schade voor uitval van vitale en kwetsbare infrastructuur van nationaal belang.

MONDIAAL:

Nederland levert DRR (Dutch Risk Reduction) teams aan overheden die hierom verzoeken met de beste NL expertise op het gebied van (stedelijke) water veiligheid.

11.6. Tegen 2030 de nadelige milieu-impact van steden per capita reduceren, ook door bijzondere aandacht te besteden aan de luchtkwaliteit en aan het gemeentelijk en ander afvalbeheer.

NATIONAAL:

De knelpunten voor luchtkwaliteit langs het hoofdwegenet door middel van maatregelen (zowel generiek en locatiespecifiek) moeten worden opgelost in het kader van het Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit (NSL). Monitoring van de luchtkwaliteit vindt plaats in het kader van het NSL, met als doel om alle knelpunten op gebied van fijnstof en Nox weg te werken. Deze monitoring wordt door RWS uitgevoerd samen met het RIVM. Ten aanzien van het beleid richting 2030 is nog geen zekerheid te geven.

Voor lokale luchtkwaliteit geldt dat uiterlijk per 1 januari 2015 op alle locaties langs rijkswegen de grenswaarde voor stikstofdioxide (NO₂) gehaald moet zijn. Tussentijdse waarden zijn niet vastgesteld.

Voor fijnstof (PM₁₀) wordt op alle locaties langs rijkswegen aan de grenswaarde voldaan die geldt vanaf 11 juni 2011. In het najaar van 2016 zal op basis van de jaarlijkse monitoring van het Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit (NSL) vastgesteld kunnen worden of op 1 januari 2015 ook is voldaan aan de grenswaarde voor NO₂.

Om de milieudoelen op het gebied van luchtkwaliteit en geluid te behalen, worden deze met maatschappelijke partners gedeeld. Daarom stimuleert de rijksoverheid aangaan en organiseren van allianties om het NSL tot een succesvolle uitvoering te brengen (zoals schonere, zuiniger en stillere voertuigen met de transportsector en uitvoering van maatregelpakketten door decentrale overheden om daarmee de Europese normen voor luchtkwaliteit (voor fijnstof in 2011 en voor NO₂ in 2015) te halen. Dit is belangrijk voor de gezondheid van burgers en hiermee wordt tevens ruimte geschept voor nieuwe infrastructuur, woningbouw en bedrijvigheid (Kamerstukken II, hoofdstuk XII, art 14, 19).

Op het gebied van afval is het Landelijk Afvalbeheerplan (LAP) 2009–2021 van kracht. In dat plan zijn nieuwe kwantitatieve en kwalitatieve doelen geformuleerd voor afvalpreventie en nuttige toepassing van afval (recycling + inzet als brandstof). Er wordt gestreefd over te stappen van een zo hoogwaardige mogelijke afvalverwerking (zo min mogelijk storten) naar een circulaire economie, door verduurzaming van productie- en consumptie-ketens, waarin wordt vermeden dat eindige grondstoffen en natuurlijk kapitaal worden verbruikt en dat materiaal als afval uit het economisch systeem verdwijnt.

Initiatieven spelen op verschillende ruimtelijke schaalniveaus, van de lokale inzameling en verwerking van (gescheiden, recyclebare) afvalstoffen, tot internationale afspraken over en handhaving van regelgeving. Zo heeft Nederland samen met Duitsland, België en het Verenigd Koninkrijk het initiatief genomen tot een grondstoffenrotonde voor het Noordzeegebied (North Sea Resources Roundabout). Een grotere zekerheid rondom de status van een grondstof en het transport er van, leidt niet alleen tot meer handel, maar ook tot meer bedrijfszekerheid waardoor er meer innovatieve investeringen in de circulaire economie loskomen.

In het najaar van 2016 is een rijksbreed programma Circulaire Economie gelanceerd waarin de verdere aanpak is vastgelegd.³⁷

Vanuit het programma VANG huishoudelijk wordt gewerkt aan het reduceren van de hoeveelheid restafval per huishouden dus ook per capita. Deels moet het percentage gescheiden inzamelen worden verhoogd, waardoor meer en beter gerecycled wordt. Deels wordt gewerkt aan preventie, dus voorkomen dat er afval ontstaat (bijvoorbeeld actie om gratis verstrekken van plastic tasjes te verbieden). Publieksvoorlichting aan de consumenten verloopt via Milieu Centraal. De rijksoverheid en gemeenten werken aan voorlichtingsacties richting de burgers. Vanuit het programma gemeente schoon wordt gewerkt aan het voorkomen van zwerfafval in gemeenten.

Er zijn geen specifieke doelen omtrent het verminderen van de milieu-impact van steden. Wel zijn er tal van deeldoelstellingen die worden geadresseerd door andere SDG-subdoelen, zoals rond luchtverontreiniging (3.9), waterkwaliteit (6.3), duurzame industrie (9.4), het reduceren van afval en chemicaliën (12.4 en 12.5) en klimaatbeleid (13.2).

MONDIAAL;

Naar verwachting zal verbeterde stedelijke planning en beheer en capaciteitsversterking van stedelijk bestuur van de programma's met HCC en VNG een transitie op gang brengen richting meer duurzame inclusieve steden welke de milieu-impact zal verbeteren. Ondersteuning van publiek-private partnerschappen op het gebied van moderne afvalverwerking, zoals in Ghana, kan een bijdrage leveren aan vermindering van afval, alternatieve energieopwekking en verbetering van de luchtkwaliteit.

³⁷ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2016/09/14/rijksbrede-programma-circulaire-economie>

11.7. Tegen 2030 universele toegang voorzien tot veilige, inclusieve en toegankelijke, groene en openbare ruimtes, in het bijzonder voor vrouwen en kinderen, ouderen en personen met een handicap.

NATIONAAL:

De rijksoverheid stimuleert dat gemeenten en provincies, bedrijven en maatschappelijke partners samen werk maken van groen in woon- en werkomgeving. TEEB-Stad (The Economics of Ecosystems and Biodiversity) kan hier een belangrijke rol bij spelen om de financiële baten van groen inzichtelijk te maken en de waarde van groen in de gemeentelijke besluitvorming te integreren.

Er wordt ingezet op het stimuleren van groen en biodiversiteit in de stad door middel van groene daken, stedelijke natuur, stadslandbouw.

MONDIAAL:

In Ethiopië is Nederland instrumenteel geweest bij het zeker stellen dat een oude eucalyptus plantage in Addis Abeba wordt getransformeerd tot een groene publieke ruimte van zo'n 1.000 hectare in de vorm van de Gullele Botanic Garden. Er zal worden gezien of deze groene long een rol kan spelen in de stedelijke vergroening elders in Afrika.

11.a. Positieve economische, sociale en ecologische verbanden ondersteunen tussen stedelijke, voorstedelijke en landelijke gebieden door de nationale en regionale ontwikkelingsplanning te versterken.

NATIONAAL:

Rijksbeleid voor Natuur in de stad voor de komende 10 jaar is geformuleerd in de in 2014 uitgebrachte Rijksnatuurvisie 'Natuurlijk verder'. De rijksoverheid werkt met provincies, gemeenten en andere maatschappelijke partners aan natuur midden in de samenleving.

Agenda Stad is een samenwerking van de rijksoverheid, steden en stakeholders gericht op versterking van groei, innovatie en leefbaarheid in Nederlandse steden. Met deze partijen maakt de rijksoverheid publiek-private afspraken over samenwerking bij innovatieve oplossingen voor een concrete, stedelijke opgave.

MONDIAAL:

Binnen de ondersteuning door HCC en VNG aan steden wordt nadrukkelijk gewerkt aan de urban-rural verbinding om te komen tot een integrale gebiedsontwikkeling.

11.b. Tegen 2020 het aantal steden en menselijke nederzettingen aanzienlijk verhogen die geïntegreerde beleidslijnen en plannen goedkeuren en implementeren inzake inclusie, doeltreffendheid van hulpbronnengebruik, mitigatie en adaptatie aan klimaatverandering, weerbaarheid tegen rampen, en in overeenstemming met het kader van Sendai voor rampenrisicovermindering 2015-2030 een holistisch ramprisicobeheer ontwikkelen en implementeren op alle niveaus.

NATIONAAL:

Nederland kent een Stimuleringsprogramma Ruimtelijke Adaptatie. Dit beoogt het klimaatbestendig inrichten van bebouwd gebied in het binnenland te stimuleren.

MONDIAAL:

Nederland is doende met de oprichting en uitwerking Delta Coalitie welke met 12 landen nu vormgeeft aan Dutch Risk Reduction (DDR) en duurzaam delta beheer in verschillende delta's. DDR-teams stellen Nederlandse top expertise op het gebied van (stedelijke) waterveiligheid ter beschikking aan buitenlandse overheden die hier behoefte aan hebben

Er is samenwerken met acht verschillende delta steden op het gebied van geïntegreerde stedelijke ontwikkeling. Op de korte termijn wordt met 2 pilotsteden aan de slag gegaan.

Via het programma Partners for resilience draagt Nederland bij aan het reduceren van de impact van natuurrampen op de levens van kwetsbare mensen wereldwijd door middel van ecosysteem management.

Via het programma CREWS (Climate Risk Early Warning Systems) draagt Nederland bij aan het ontwikkelen van waarschuwingssystemen voor extreme weersituaties, zoals droogte en overstromingen, als gevolg van klimaatverandering. CREWS richt zich op de minst ontwikkelde landen en kleine eilandstaten.

11.c. De minst ontwikkelde landen steunen, ook via financiële en technische bijstand, in het opbouwen van duurzame en veerkrachtige gebouwen waarbij gebruik wordt gemaakt van lokale materialen.

Momenteel is er geen relevant Nederlands beleid.

SDG 12. Verzeker duurzame consumptie- en productiepatronen.

12.1. Het 10-jarig Programmakader inzake Duurzame Consumptie- en Productiepatronen implementeren, waarbij alle landen actie ondernemen, en waarbij de ontwikkelde landen de leiding nemen, rekening houdend met de ontwikkeling en de mogelijkheden van de ontwikkelingslanden.

NATIONAAL:

De Nederlandse inzet op verduurzaming komt op verschillende beleidsterreinen tot uiting. In het agrovoedselcomplex staat het samengaan van voedselzekerheid en ecologische houdbaarheid centraal. De Meststoffenwet en de programmatische aanpak stikstof (PAS) dragen bij aan een sterkere natuur en geven ruimte aan economische ontwikkelingen, waaronder een duurzame veehouderij. Met oplossingen in het kader van *climate-smart agriculture* kunnen Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen wereldwijd bijdragen aan meer voedselzekerheid en minder uitstoot van broeikasgassen.

De transitie naar een schone, betaalbare en betrouwbare energiehuishouding is essentieel voor duurzame economische groei. De komende jaren zal de mondiale energievraag blijven stijgen terwijl het aanbod zich concentreert in een beperkt aantal landen en regio's die politiek of economisch soms instabiel zijn. Het is belangrijk dat Europa hiervan minder afhankelijk wordt. Daarvoor dient de energie-efficiëntie te worden verbeterd, aan meer hernieuwbare energieproductie te worden gewerkt en te worden ingezet op een concurrerende energiemarkt die zijn grondstoffen betreft uit verschillende bronnen en regio's. De klimaatconferentie van de VN in 2015 in Parijs beoogt met internationaal overeengekomen klimaatdoelen een gemeenschappelijke uitvalsbasis te bieden voor het Europese en nationale beleid gericht op groene groei en (energie)verduurzaming.

MONDIAAL:

In het Rijksbrede Programma Circulaire Economie is een interventie 'Internationale samenwerking' opgenomen. Drie doelen staan centraal: (1) Internationale condities creëren voor circulaire economie. (2) Internationale markt voor Nederlandse koplopers (3) Bijdragen aan internationale circulaire economie zonder afwenteling

Kansen voor en effecten (positief en negatief) op lage inkomenslanden zullen worden meegenomen. Kansen liggen in publiek-private samenwerking met bedrijven vanuit het beleid voor buitenlandse handel en ontwikkelingssamenwerking. Maar ook in de focus op bijvoorbeeld sterk verstedelijkende gebieden in ontwikkelingslanden en daarin kan op termijn de relatie gelegd worden met Habitat-agenda en Urban Delta's. De Clean Urban Delta Rio is een voorbeeld hiervan. Dit is uitdaging voor de komende jaren. Veel is echter onbekend wat circulaire economie gaat betekenen voor ontwikkelingslanden en hoe coherentie in beleid te bewaren, daartoe zal worden bekeken hoe vanuit Nederland met effectenanalyse mogelijk is. Internationale Green Deals worden nagestreefd, met als voorbeeld North Sea Roundabout en samenwerking met grondstoffen exporterende landen. Samenwerking met Marokko op fosfaat. Tot slot bieden IMVO-convenanten voor bijvoorbeeld metalen, elektronica end mogelijkheid om roadmaps voor circulaire economie in op te nemen.

Nederland werkt samen met de Wereldbank en FAO in de Global Alliance for Climate-Smart Agriculture. Ook is er initiatief genomen voor de lancering van een Voluntary Global Network for Action on Blue Growth and Food Security over voedselzekerheid en duurzame productiviteit van oceanen en de potenties van aquacultuur. Met de topsectoren Agro & Food en Tuinbouw & Uitgangsmaterialen zijn programma's en projecten in ontwikkeling, gericht op opbouw van efficiënte voedselketens in ontwikkelingslanden. Het bedrijfsleven is hierbij nadrukkelijk betrokken, ondersteund door personele en financiële inzet van de rijksoverheid. Via economische diplomatie wordt het bedrijfsleven in staat gesteld bij te dragen aan voedselzekerheid in ontwikkelingslanden. Nederland stimuleert innovatie van technologie, zoals *climate-smart agriculture*, om bij te dragen aan verhoging van de landbouwproductie, vergroting van de

weerbaarheid tegen klimaatverandering en beperking van de uitstoot van broeikasgassen. Ook inzet van bilaterale middelen, onderzoeksgelden en de inzet van landbou wattachés.

12.2. Tegen 2030 het duurzame beheer en het efficiënte gebruik van natuurlijke hulpbronnen realiseren.

NATIONAAL:

De inzet voor het duurzame beheer en efficiënt gebruik van natuurlijke hulpbronnen is vastgelegd in de Uitvoeringsagenda Natuurlijk Kapitaal (2013). Het gaat daarin om inzet van hulpbronnen uit Nederland en het buitenland. Vier thema's staan daarin centraal: 1) duurzaam produceren en consumeren (duurzame ketens), 2) duurzame visserij en bescherming van mariene biodiversiteit, 3) duurzame landbouw en bescherming van biodiversiteit en 4) het waarderen van natuurlijk kapitaal.

Het programma Van Afval Naar Grondstof (VANG) heeft als hoofddoel het bevorderen van de transitie naar een circulaire economie. VANG heeft drie belangrijke subdoelen: 1) duurzamer consumeren, 2) meer duurzame producten op de markt brengen en 3) meer en beter recyclen. Voor meer en beter recyclen van afval zijn in VANG kwantitatieve doelen geformuleerd (zie 12.4). Voor het op de markt brengen van meer duurzame producten en duurzamer consumeren zijn geen kwantitatieve doelen geformuleerd.

In de Omgevingswet krijgt Natuurlijk Kapitaal een plek. Bijvoorbeeld de omgevingsvisie (Hoofdstuk 3 van het wetsvoorstel) is een integrale langetermijnvisie van een bestuursorgaan over de noodzakelijke en de gewenste ontwikkelingen van de fysieke leefomgeving in zijn bestuursgebied. Het is een politiek-bestuurlijk document dat alleen het vaststellende orgaan zelf bindt. Het richt zich op de fysieke leefomgeving als geheel, zodat deze in samenhang wordt beschouwd in de complexe dynamiek van de moderne maatschappij. De visievorming op verschillende terreinen zoals ruimtelijke ontwikkeling, verkeer en vervoer, water, milieu, natuur, gebruik van natuurlijke hulpbronnen en cultureel erfgoed wordt in de omgevingsvisie niet alleen samengevoegd, maar ook met elkaar verbonden. Zo worden in een vroegtijdig stadium mogelijk strijdige of juist meekoppelende ontwikkelingen met elkaar in verband gebracht.

Projecten waar sprake is van een ruimtelijke ingreep en waar de rijksoverheid direct financieel bij betrokken is, worden opgenomen in het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) investeringsprogramma. Daarnaast worden projecten waarbij de rijksoverheid is betrokken als subsidieverlener aan decentrale overheden opgenomen in het MIRT. Wanneer een project is opgenomen in dit rijksinvesteringsprogramma voor het ruimtelijk fysieke domein zijn de spelregels van het MIRT (het MIRT-spelregelkader) van toepassing. Deze spelregels verplichten onder meer het uitvoeren van een MKBA. Het MIRT-spelregelkader werkt de positie van de MKBA in het MIRT verder uit. De MKBA wordt gebruikt in de Verkenningsfase van het MIRT. In deze fase wordt de baten/kosten verhouding van verschillende projectalternatieven bepaald om onder meer de 'nut en noodzaak' van het project te onderzoeken en te komen tot een voorkeursbeslissing voor één van de projectalternatieven.

Er is geen overkoepelende doelstelling omtrent duurzaam beheer en efficiënt gebruik van natuurlijke hulpbronnen. Elementen worden nationaal geadresseerd in VANG en Europees in de Roadmap to a Resource Efficient Europe (zie 8.4) en verschillende subdoelen die efficiënt gebruik van natuurlijke hulpbronnen adresseren (zie 8.4); [...]. Daarnaast gaat dit subdoel over klimaatbeleid (zie 13.2), beheer en efficiënt gebruik van oceanen, zeeën en mariene hulpbronnen (zie 14.1-14.5) en beheer en efficiënt gebruik van terrestrische biodiversiteit (zie 5.1-15.3 en 15.5). Met name de EU-biodiversiteitsstrategie en het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie 14.1).

MONDIAAL:

Adaptatie aan en weerbaarheid tegen effecten van klimaatverandering, en het terugdringen van de broeikasgasuitstoot van de landbouwsector waar mogelijk, zijn onderdeel van de Nederlandse inzet. Nederland stelt zich ten doel om dat te helpen realiseren op 7,5 miljoen hectare door kleinschalig producerende boeren beheerd land.

Ook rivieren, kustgebieden en oceanen zijn belangrijke voedselbronnen. De ontwikkeling van duurzame aquacultuur past daarin. Nederland speelt een leidende rol in het Global Network on Blue Growth and Food Security. Dit netwerk bouwt voort op de uitkomsten van de 'Global Action Summit for Food Security and Blue Growth' die in 2014 in Den Haag plaats vond. In mei 2016 heeft Nederland samen met Grenada het initiatief genomen voor het opzetten van een 'Blue Growth Innovation Centre'.

Ook rivieren, kustgebieden en oceanen zijn belangrijke voedselbronnen. Duurzame visserij en aquacultuur vragen een geïntegreerde, vaak internationale aanpak. Nederland speelt een actieve rol in het Global Network on Blue Growth and Food Security, voortbouwend op de uitkomsten van de 'Global Action Summit for Food Security and Blue Growth' in 2014 in Den Haag. Afgelopen mei heeft Nederland samen met Grenada het initiatief genomen voor het opzetten van een 'Blue Growth Innovation Centre'.

In het kader van eerlijk gebruik van plantgenetisch materiaal heeft Nederland het 'Nagoya Protocol' in 2015 geratificeerd. Daarnaast werd met Nederlandse steun in februari 2016 de eerste Access to Seeds Index gepubliceerd. Deze index meet en vergelijkt de inspanningen van leidende zaaizaadbedrijven om kwaliteitszaad beschikbaar te maken voor kleine boeren. Ook investeert Nederland in het werk van de Global Crop Diversity Trust die diversiteit van landbouwgewassen voor wereldwijde voedselzekerheid nastreeft.

Om productie- en consumptiepatronen met betrekking tot water te verduurzamen, als onderdeel van het beleidsdoel om de waterproductiviteit met 25% te verbeteren met name in de landbouw, werkt Nederland langs verschillende wegen:

In verschillende platforms en fora werkt Nederland aan afspraken met industrieën, grote bedrijven en brancheorganisaties om productieketens te verduurzamen, zoals de palmolieketen en de textielindustrie. Nederland ondersteunt de FAO om een mondiale wateraccounting database op te zetten. Op basis van satellietgegevens kan waterconsumptie afgezet worden tegen de landbouwproductie, als basis voor verbetering van beleid en praktijk.

Nederland ondersteunt diverse gebiedsgerichte initiatieven, waarbij (lokale) overheden, lokale gebruikers, maar ook de multinationals en andere internationale producenten gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen voor goed beheer van het landschap waaruit zij hun water en andere natuurlijke hulpbronnen betrekken.

Goed waterbeheer moet onderdeel worden van de core business van producenten, en niet alleen maar MVO. Nederland ondersteunt daarom *natural capital* accounting initiatieven: het geven van een monetaire waarde aan bijvoorbeeld water in het productieproces.

12.3. Tegen 2030 de voedselverspilling in winkels en bij consumenten per capita halveren en voedselverlies reduceren in de productie- en bevoorradingsketens, met inbegrip van verliezen na de oogst.

NATIONAAL:

De Nederlandse doelstelling was 20% minder verspilling in 2015 ten opzichte van 2009. Deze doelstelling wordt in Nederland gemonitord met de Monitor voedselverspilling. Na een aanvankelijke

stijging in 2011, zat Nederland in 2013 op het niveau van 2009. In Kamerbrieven zijn de inspanningen wat betreft voedselverspilling en –verliezen weergegeven.³⁸

De Europese Commissie heeft in het pakket circulaire economie de Europese plannen voor de vermindering van voedselverspilling gepresenteerd. De Commissie stelt om zich te conformeren aan SDG 12.3 en stelt een monitoringsverplichting voor lidstaten voor met ingang van 2020. Dat moet nog ontwikkeld worden. Nederland ondersteunt deze plannen.³⁹

In de WRR-reactie is aangegeven dat voedselverspilling terugdringen weerbarstiger is dan voorzien. Dit zal opnieuw bekeken worden en een relatie met VANG, circulaire economie, etc. wordt gelegd (reactie WRR-rapport, pagina 6).

MONDIAAL:

In 2015 is een internationale actieagenda vastgesteld tijdens de conferentie ‘No More Food to Waste’ in Den Haag. Hieruit is het initiatief “Champions 12.3” ontstaan, een coalitie van overheden, bedrijfsleven, internationale- en maatschappelijke organisaties die acties en investeringen stimuleert. Nederland stimuleert onder meer efficiëntere zuivelketens in Indonesië en Vietnam, verbetering van productie en transport van voedsel in Sub-Sahara Afrika en snellere afhandeling van formaliteiten aan de grens. De rijksoverheid werkt verder samen met Nederlandse bedrijven, NGOs en kennisinstituten in het Postharvest Network (motie Dik-Faber)⁴⁰. Het Postharvest Network formuleert momenteel een actieplan voor het tegengaan van voedselverliezen in ontwikkelingslanden. Het actieplan bundelt de activiteiten van de NGOs, zoals trainingen voor het bewaren van fruit aan kleine boeren in Rwanda (ICCO), opzet van gekoelde melkinzamelcentra in Malawi (Heifer), betere transportfaciliteit voor verse producten in Oeganda (Cordaid) en lobby activiteiten van lokale maatschappelijke organisaties in Rwanda rond voedselverliezen (SNV).

Nederland stimuleert efficiëntere zuivelketens in Indonesië en Vietnam, verbetering van productie en transport van voedsel in Sub-Sahara Afrika en snellere afhandeling van formaliteiten aan de grens.

12.4. Tegen 2020 komen tot een vanuit milieuvriendelijk beheer van chemicaliën en van alle afval gedurende hun hele levenscyclus, in overeenstemming met afgesproken nationale kaderovereenkomsten, en de uitstoot aanzienlijk beperken in lucht, water en bodem om hun negatieve invloeden op de menselijke gezondheid en het milieu zoveel mogelijk te beperken.

NATIONAAL:

Het tweede Landelijk afvalbeheerplan 2009-2021 (LAP2) beschrijft het Nederlandse afvalbeleid voor zes jaar met een doorkijk naar 2021 (IenM 2014c). Hieronder vallen in principe alle afvalstoffen waarop de wet milieubeheer van toepassing is. Voor meer en beter recyclen van afval zijn in VANG (zie ook 8.4) kwantitatieve doelen geformuleerd zoals het in tien jaar tijd halveren van de hoeveelheid afval die wordt gestort of verbrand en het beter scheiden van afval uit huishoudens en vergelijkbare stromen van kantoren, winkels en diensten, met een doelstelling van 75% scheiding van het huishoudelijk afval in 2020 en uiteindelijk 100% (IenM 2014b). Het beleid met betrekking tot het verantwoord omgaan met milieugevaarlijke stoffen is beschreven in de Europese verordening REACH (Registratie, Evaluatie en Autorisatie van Chemische stoffen; EU 2007a).

³⁸ Tweede Kamer 2014–2015, 33 625, nr. 147 (18 november 2014), 2014–2015, 34 087, nr. 3 (23 april 2015) en 2015–2016, 31 532, nr. 156 (30 oktober 2015).

³⁹ BNC-fiche, Tweede Kamer 2015–2016 en 2015–2016, 22 112, HI.

⁴⁰ Tweede Kamer, 33 625, nr. 199. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-33625-199.html>

REACH heeft als doel de risico's van tienduizenden chemische stoffen te kennen, te prioriteren en zo nodig risico-reducerende maatregelen te nemen door het genereren van informatie over chemische stoffen die worden geproduceerd of op de markt worden gebracht en het zo nodig nemen van risico-reducerende maatregelen of zelfs uitfasen van bepaalde stoffen. Aanvullend wordt nationaal het gebruik en de uitstoot van Zeer Zorgwekkende Stoffen (ZZS) geminimaliseerd en wordt substitutie van ZZS in processen gestimuleerd, waar dat internationaal (nog) niet verplicht is.

MONDIAAL:

In internationaal verband zijn afspraken gemaakt binnen de Basel-conventie over grensoverschrijdend transport van gevaarlijk afval en verwijdering hiervan (UNEP 1989); in de Rotterdam-conventie over procedures voor gevaarlijke chemicaliën en pesticiden in internationale handel (UNEP en FAO 1998); en in de Stockholm-conventie over het beschermen van humane gezondheid en het milieu tegen *persistent organic pollutants* (UNEP 2001). Al deze internationale besluiten worden ook door Nederland (nationaal) uitgevoerd.

12.5. Tegen 2030 de afvalproductie aanzienlijk beperken via preventie, vermindering, recyclage en hergebruik.

NATIONAAL:

Binnen het VANG-programma kent de rijksoverheid één doelstelling voor afvalbeheer, namelijk afvalbeleid gericht op de circulaire economie en verbetering van afvalinzameling en –recycling.

Het genoemde subdoel om in 2030 de afvalproductie aanzienlijk te beperken via preventie, vermindering, recyclage en hergebruik wordt hiermee gedekt. Het kabinet heeft de ambitie om de hoeveelheid recyclebaar Nederlands restafval in verbrandingsinstallaties te minimaliseren.

Afvalscheiding – met name aan de bron – is hiervoor een noodzaak. Het VANG-programma richt zich m.b.t. afvalbeheer op het volgende:

- De hoeveelheid Nederlands restafval in verbrandingsinstallaties minimaliseren
- Gemeenten faciliteren bij verbetering van afvalscheiding en inzameling.
- Huishoudens inspireren om afval beter te scheiden.
- Afval uit kantoren, winkels en openbare ruimten scheiden.

MONDIAAL:

Nederland zal via promotie van Nederlandse ervaring, publiek-private samenwerking, IMVO convenanten en mogelijk flankerend beleid lage inkomenslanden kunnen ondersteunen. Komende jaren zal dit verder worden uitgewerkt.

12.6. Bedrijven aanmoedigen, in het bijzonder grote en transnationale bedrijven, om duurzame praktijken aan te nemen en duurzaamheidsinformatie te integreren in hun rapporteringscyclus.

NATIONAAL:

In 2016 is bovengenoemde EU-richtlijn in Nederland geïmplementeerd. Op grond hiervan zijn de circa 115 grootste bedrijven en organisaties van openbaar belang verplicht om vanaf 2018 te rapporteren over duurzaamheidsinformatie. Een grote groep bedrijven rapporteert ook nu al dergelijke niet-financiële informatie en experimenteert met innovatieve aanpakken om dit verder te versterken. Zo is het Nederlandse bedrijfsleven één van de internationale koplopers op gebied van *Integrated Reporting* en

Natural Capital Accounting. De overheid ondersteunt bedrijven hierbij o.a. door bij te dragen aan de ontwikkeling van internationale frameworks en standaarden, door samenwerking tussen partijen te stimuleren en door publicatie van de Transparantiebenchmark.

De Transparantiebenchmark (hierna: TB) stimuleert Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO) door jaarlijks de transparantie in maatschappelijke verslaggeving van de circa 500 grootste in Nederland actieve bedrijven te meten en te benchmarken. De Top 3 van de TB maakt bovendien kans op de Kristalprijs (in samenwerking met de NBA⁴¹).

In 2015 zijn er 485 bedrijven onderzocht (verslagjaar 2014). De gemiddelde score is 99 van de 200. 15 Bedrijven vielen onder de groepsverslagenregeling, 245 bedrijven hadden een score boven nul en 216 een nulscore, ten opzichte van 165 nulcores in 2014. De belangrijkste reden hiervoor is dat er 53 van de 80 nieuwe bedrijven op de lijst een nulscore hadden. Een nulscore betekent dat deze bedrijven geen maatschappelijk jaarverslag hebben of het niet kosteloos openbaar maken. Een nulscore betekent derhalve niet dat deze bedrijven geen MVO-beleid hebben, het wil zeggen dat ze er (nog) niet transparant over zijn.

MONDIAAL:

Het kabinet streeft naar het afsluiten van convenanten op het gebied van Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (IMVO) zoals benoemd wordt in de beleidsnotitie 'Wat de Wereld Verdient'. Het kabinet zet zich in om in 13 sectoren IMVO-convenanten te realiseren. De voortgang hierop wordt beschreven in de kamerbrief 'Uitvoering IMVO Convenantenbeleid'⁴². In een IMVO-convenant maken sectoren met andere partijen afspraken over due diligence, gebaseerd op de OESO richtlijnen en de UNGP, en over de ondersteuning die partijen in dit kader aan de sectoren kunnen bieden. De inzet van het kabinet is dat er bij ieder convenant ook afspraken worden gemaakt over transparantie en rapportering van de inspanningen van bedrijven op MVO-terrein. Het kabinet verwacht van Nederlandse bedrijven dat zij in het buitenland de OESO Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen naleven, waarin de verantwoordelijkheid van bedrijven om mensenrechten te respecteren is opgenomen. In het kader van internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO) wordt van Nederlandse bedrijven verwacht dat zij op basis van deze eigen verantwoordelijkheid, met inachtneming van de OESO Richtlijnen, tot afgewogen besluiten komen waarover zij bereid zijn publiekelijk verantwoording af te leggen. MVO-rapportering is echter niet vrijwillig voor organisaties van openbaar belang, aangezien de EU-richtlijn over de bekendmaking van niet-financiële informatie (Richtlijn 2014/95/EU) organisaties van openbaar belang hiertoe verplicht.

12.7. Duurzame praktijken bij overheidsopdrachten bevorderen in overeenstemming met nationale beleidslijnen en prioriteiten.

NATIONAAL:

Maatschappelijk verantwoord inkopen (MVI) betekent voor de rijksoverheid dat er milieueisen gelden bij de inkoop van producten of diensten, dat gehandicapten en langdurig werklozen aan een baan (of stage) worden geholpen, dat innovaties worden bevorderd en meer kansen worden gegeven aan MKB-bedrijven en ZZP'ers.

Voorgenomen beleid op dit gebied is een benchmark voor het maatschappelijk verantwoord inkopen door decentrale overheden.

⁴¹ Nederlandse Beroepsorganisatie Accountants.

⁴² <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2016/06/17/kamerbrief-over-voortgang-uitvoering-imvo-convenantenbeleid>

De rijksoverheid hanteert milieucriteria zoals energiezuinigheid en toepassing van herbruikbaar bouw materiaal. Daarnaast worden ook sociale criteria gehanteerd, waarbij producten die de overheid inkoopt, op een eerlijke manier zijn geproduceerd. Dat wil zeggen: zonder dat mensen zijn uitgebuit en zonder inzet van kinderarbeid. Door sociale voorwaarden te stellen in het inkoopproces wil de Nederlandse overheid meehelpen aan betere internationale arbeidsomstandigheden.

Maatschappelijk verantwoord inkopen bevordert een kwalitatief hoogwaardige, stabiele en duurzame bedrijfsvoering en draagt bij aan de uitvoering van het kabinetsbeleid op het gebied van bijvoorbeeld de opwekking van hernieuwbare energie, groene groei in het bedrijfsleven, energiebesparing en de transitie naar een circulaire en biobased economy.

De rijksoverheid heeft in 2015 ingezet op zowel beleidsvorming als implementatie en communicatie met betrekking tot MVI door overheden. Het plan van aanpak MVI werd op 11 september 2015 door de regering aan de Tweede Kamer aangeboden. De ontwikkelrichting van MVI verschuift hierbij van het toepassen van minimumeisen naar het aanmoedigen of uitnodigen van leveranciers om zo duurzaam mogelijke producten en diensten te leveren. Het plan heeft tot doel een nieuwe impuls aan het inkoopbeleid van overheden te geven zodat MVI integraal onderdeel uit gaat maken van de inkooptrajecten. Er wordt bij de uitwerking en uitvoering van het plan van aanpak MVI samen met provincies, gemeenten en waterschappen opgetrokken. De verschillende overheden blijven primair verantwoordelijk voor het eigen inkoopbeleid. Het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties worden bij de uitwerking en uitvoering van dit plan betrokken. Vanuit de behoefte van zowel de markt als de overheid aan eenduidigheid in terminologie, uitgangspunten, criteria, taal en instrumenten, is er een loket voor MVI ingericht bij het Expertisecentrum Aanbesteden PIANOo. In april 2015 heeft PIANOo op haar website een nieuw webdossier voor MVI gelanceerd. Dit dossier biedt inkopers informatie over de duurzaamheidsthema's (milieu, sociaal, economie en specifieke onderwerpen als circulair en biobased) en hoe duurzaamheid te integreren in het inkoopproces, en biedt over circa 45 productgroepen productgroep specifieke duurzaamheidsinformatie. Onderdeel daarvan zijn de milieucriteria-documenten die sinds 2015 jaarlijks worden geactualiseerd.

Voor de rijksoverheid en de inkoop die zij doet geldt dat MVI onderdeel is van het Rijksinkoopstelsel en het categoriemanagement voor 32 inkoopcategorieën. Het categoriemanagement zorgt er voor dat departementen niet alleen voor zichzelf bepaalde producten of diensten inkopen, maar gecoördineerd per productgroep of categorie voor alle departementen door één departement dat op dit gebied expertise heeft. Het categoriemanagement maakt het mogelijk om naar de totale levenscyclus van een product te kijken en leidt tot bundeling van kennis en ervaring van onder andere de duurzaamheidsaspecten. Een voorbeeld hiervan is de verwerking van oude uniformen binnen de categorie bedrijfskleding. Voorheen werden oude uniformen van Defensie verbrand. Dat kostte geld en was slecht voor het milieu. Tegenwoordig worden de oude uniformen gesorteerd door mensen van de sociale werkvoorziening. Wat nog goed is, wordt hergebruikt. Van de kleding die niet meer goed is, worden vezels vervaardigd om isolatiemateriaal of handdoeken van te maken. Afval verandert op die manier in een waardevolle grondstof, het spaart verbrandingskosten uit en creëert zinvol werk. Via de jaarrapportage bedrijfsvoering Rijk geeft de rijksoverheid jaarlijks de stand van zaken op het gebied van de ontwikkelingen rondom de duurzaamheid van de Rijksinkopen op basis van de informatie van de verschillende departementen.

MONDIAAL:

Nederland ondersteunt tot begin 2017, via de Commissie Milieu Effect Rapportage, overheden in de 15 partnerlanden bij de naleving van hun milieuwetgeving, en bij de versterking van instituties en capaciteit op dat vlak. Een eventuele voortzetting daarvan is in overweging.

12.8. Tegen 2030 garanderen dat mensen overal beschikken over relevantie informatie over en zich bewust zijn van duurzame ontwikkeling en levensstijlen die in harmonie zijn met de natuur.

NATIONAAL:

Zie ook 4.7. Nederland heeft dit subdoel weliswaar (nog) niet voor 2030 ingevuld, maar investeert wel aanzienlijk op dit thema. Beperkende factor is de onmogelijkheid om inhoudelijke doelen vast te leggen in Nederlandse curricula door de vrijheid van onderwijs en de globale formulering van de kerndoelen. De traditie is om *Education for Sustainable Development* af te spreken in opeenvolgende vier jarenprogramma's. Het kader voor de Nederlandse inspanningen is te vinden in onder andere:

- RIO+20, paragraaf 229-235.
- UNECE Strategy for Education for Sustainable Development (www.unece.org/env/esd.html; wordt verlengd tot 2030) en UNESCO Global Action Programme for ESD (<http://en.unesco.org/gap>).
- Dit is vertaald in het Nederlandse programma: 'DuurzaamDoor: sociale innovatie voor een groene economie' (www.duurzaamdoor.nl/).
- Daaronder de invulling van alle *objectives* die internationaal zijn afgesproken, waaronder een kernleerplan duurzaamheid (SLO), leerlijnen (WUR, UvU, SLO) en een Whitepaper 'Natuur, milieu en duurzaamheid in het onderwijs'.
- De inzet op het groene kennissysteem waaronder het groen onderwijs (zie OECD).
- De Nederlandse invulling van duurzaamheidseducatie betreft de brede '*range*' van het begrip "education", *formal education* (Scholen, onderwijs, van kleuterschool tot postdoc), *nonformal education* (nascholing, cursussen, Leven Lang Leren, innovatieprogramma's) én *informal learning* (media, bezoekerscentra, informatie campagnes, voorlichting, et cetera) en een brede thematiek: onder andere om biodiversiteit, natuurbescherming, water, grondstoffen, energie, agro- en voedsel, maar ook klimaat mobiliteit, duurzaam bouwen, circulaire economie, (i)MVO, duurzaam produceren en consumeren, om er een paar te noemen. Vanuit onderwijsperspectief gaat het dan om overkoepelende competenties als holistisch perspectief (ecologische intelligentie: balans tussen economie en ecologie in plaats van sectoraal), systeemdenken, omgaan met complexiteit en onzekerheden, afwegen van verschillende waarden, kritische reflectie, innovatief en ondernemend vermogen, creativiteit en oplossend denken en werken.

Een bijzondere positie is er voor het Groen Onderwijs, van (v)MBO tot Wageningen UR, waar professionals in vele belangrijke groene disciplines worden opgeleid, maar die ook in hun verbinding duurzaamheidsimpulsen geven aan ander onderwijs en aan diverse duurzaamheid-sectoren. Inclusief hun ambitie 'voorop in de vergroening'. De ontwikkelagenda Groen Onderwijs biedt een aantrekkelijk perspectief voor onderwijs als sleutel voor vergroening van economie en maatschappij. Het gaat daarbij om het groen onderwijs en vergroening van het overige onderwijs door samenwerking in cross-overs.

In maart 2016 is in het parlement debat gevoerd over de volgende aanbevelingen: 1) zorg voor een betere aansluiting tussen onderwijs en de uitdagingen van morgen, 2) maak de vraag om duurzaamheid in het onderwijs (meer) zichtbaar, 3) geef ruimte aan scholen die duurzaamheid in het lesprogramma willen opnemen en 4) zorg voor verbinding tussen de verschillende initiatieven en organisaties gericht op duurzaamheid in het onderwijs.

Het kabinet betreft dit rapport en aangekondigde vervolgstudies bij het debat over het curriculum voor funderend Onderwijs 2032, de '*whole school approach*' van PO- en VO-raad en het nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling (en ook bij duurzame bedrijfsvoering op scholen zelf, zoals via de Green Deal Verduurzaming Scholen); evenals bij de Human Capital Agenda in samenspraak met bedrijfsleven en maatschappelijke actoren en in netwerken voor *good practices*.

12.a. Ondersteunen van ontwikkelingslanden ter versterking van hun wetenschappelijke en technologische mogelijkheden om de richting uit te gaan van meer duurzame consumptie- en productiepatronen.

MONDIAAL:

Om nieuwe kennis te bevorderen wordt geïnvesteerd in vraaggestuurd internationaal landbouwkundig onderzoek via samenwerking met de Consultative Group on International Agricultural Research (CGIAR), de Global Research Alliance (GRA) en via Europese onderzoekssamenwerking. Ook nationaal wordt geïnvesteerd in samenwerking in kennisprogramma's via het Food & Business Knowledge Platform en via de ondersteuning van de internationalisering van het groene (beroeps)onderwijs, dat wil zeggen de gehele kenniskolom, middels het zg. 'Borderless Network' bestaande uit Wageningen UR, HBO's en Agrarische Opleidingscentra.

De internationale inzet van Nederland is beschreven in de nota 'Nederlandse inzet voor wereldwijde voedselzekerheid' (33 625 nr. 147). Investeren in kleinschalige (voedsel)landbouw in opkomende landen is in het verleden een krachtig middel gebleken om inclusieve groei te realiseren, zowel binnen de landbouw als daarbuiten. Nederland zet daarbij onder meer in op:

- Meer investeringen door lokaal MKB en vanuit het buitenland, kennisoverdracht, capaciteitsopbouw en handelsbevordering in de landbouwsectoren. Door niet alleen de primaire productie, maar de gehele productieketen te ontwikkelen wordt er werkgelegenheid, inkomen en toegevoegde waarde op het platteland gecreëerd. Onder meer via de Topsectoren en toepassing van financieringsinstrumentarium (o.a. FDOV, DGGF) in combinatie met het stimuleren van maatschappelijk verantwoord ondernemen (o.a. OESO-richtlijnen en de Principles for Responsible Investment in Agriculture).
- Het attractiever maken van de landbouwsector voor jonge en vrouwelijke ondernemers. Sterke boerenorganisaties en -coöperaties spelen daarbij een sleutelrol.
- Aandacht voor voedingsaspecten, aangezien stunting- en ondervoedingspercentages vaak hoog blijven, zelfs waar voedsel in principe beschikbaar en toegankelijk is.
- Het verschaffen van toegang tot productiemiddelen, kennis, financiële diensten en afzetmarkten voor kleine en middelgrote boeren en ondernemers, met name voor vrouwen (o.a. toepassing van de Voluntary Guidelines on Responsible Governance of Land Tenure).
- Betere toegang tot goed uitgangsmateriaal door versterking van lokale zaadsystemen en ondersteuning van de toepassing van het kwekersrecht.
- Inclusieve economische groei, private sector ontwikkeling en toegang tot markten wordt gestimuleerd door ketensamenwerking te faciliteren, door boerenorganisaties te versterken en door capaciteitsopbouw.
- Verdieping van de beleidsdialoog met een aantal partnerlanden en opkomende landen. Die beleidsdialoog kan aangrijpingspunten bieden voor de inzet van Nederlandse hulp en technische assistentie en instrumenteel zijn voor het bevorderen van de overgang van hulp naar economische samenwerking en kansen voor de private sector.

12.b. Ontwikkelen en implementeren van instrumenten om de impact te monitoren van duurzame ontwikkeling op duurzaam toerisme dat werkgelegenheid creëert en de plaatselijke cultuur en producten promoot.

Geen tekst voorhanden.

12.c Inefficiënte subsidies voor fossiele brandstoffen die afvalproducerende consumptie aanmoedigen rationaliseren, door storende marktinvoeden uit de wereld te helpen, in overeenstemming met de nationale omstandigheden, ook door het belastingstelsel te herstructureren en deze schadelijke

subsidies te laten uitdoven, waar deze bestaan, waarbij rekening wordt gehouden met de specifieke noden en omstandigheden in de ontwikkelingslanden en waarbij de mogelijke negatieve invloeden worden geminimaliseerd op hun ontwikkeling op een manier die de armen en de getroffen gemeenschappen beschermt

Nederland is lid geworden van de internationale coalitie “Friends of fossil fuel subsidy reform” en helpt landen via de Wereldbank om fossiele brandstoffsusidies te hervormen.

SDG 13. Neem dringend actie om de klimaatverandering en haar impact te bestrijden

13.1. De veerkracht en het aanpassingsvermogen versterken van met klimaat in verband te brengen gevaren en natuurrampen in alle landen.

NATIONAAL:

Zie 1.5 en 11.5.

Het Nederlandse mitigatie-en adaptatiebeleid tot 2030 is beschreven in de klimaatagenda (IenM 2013). Het geeft concrete doelen, ambities weer voor 2030 en de verkenning en voorbereiding van verdere stappen richting 2030 en 2050. Nederland heeft een nationale adaptatiestrategie met als doel om de ruimtelijke inrichting van Nederland klimaatbestendig te maken (VROM et al. 2007). Voor waterveiligheid is het Nederlandse beleid verwoord in het Nationaal Waterplan 2, dat de doelen uit het Deltaprogramma heeft overgenomen (zie 6.3).

MONDIAAL:

Nederland heeft als beleidsdoel dat 40% van zijn hele portefeuille aan waterprogramma's gericht is op adaptatie. Klimaatdoelen en waterbeheer zijn immers zeer nauw verbonden. Nederland zet in op preventieve maatregelen om overstromingen te voorkomen en een veilige leefomgeving voor mensen en productiesystemen te creëren. Goed stroomgebied- en deltabeheer maakt het mogelijk de gevolgen van klimaatverandering op te vangen en in goede banen te leiden. Via de *Internationale Deltacoalitie* agendeert Nederland samen met tien andere landen de problematiek van laaggelegen delta's, wordt uitwisseling van nuttige technologische, institutionele of sociale oplossingen bevorderd, en staat men elkaar bij.

Klimaat vormt ook een belangrijk accent binnen de agenda van handel, hulp en investeringen ('Wat de Wereld Verdient'). Klimaatverandering is een belangrijke oorzaak van natuurrampen, zoals overstromingen. De allerarmsten, en binnen deze groep, vooral de vrouwen, worden het eerst en het hardst geraakt. Daarom richt Nederland zich vooral op de armste landen binnen de klimaatfinanciering in het 'Meerjarenplan Klimaatfinanciering'⁴³. Nederland zet versterkt in op risicovermindering bij rampen en weerbaarheid (o.a. met *partners for resilience*). In 'Wat de Wereld Verdient' wordt het mainstreamen van klimaat binnen de vier speerpunten van de agenda van handel, hulp en investeringen benoemd als een steeds grotere noodzaak. Hierbij valt te denken aan programma's voor voedselzekerheid en duurzaam waterbeheer.

De kleinschalige voedsellandbouw is uitermate kwetsbaar voor een veranderend klimaat: meer en langere droogtes, overstromingen, hitte, nieuwe ziektes en plagen. Adaptatie en weerbaarheid tegen effecten van klimaatverandering, en het terugdringen van de broeikasgasuitstoot van de landbouwsector daar waar mogelijk, zijn daarom integraal onderdeel van de Nederlandse inzet op voedselzekerheid. Voorbeelden van deze focus op adaptatie in de kleinschalige landbouw zijn onder meer te vinden in het klimaatprogramma van het International Fund for Agricultural Development, het klimaatprogramma van de Consultative Group on International Agricultural Research en het Geodata for Agriculture and Water programma. Nederland speelt ook een actieve rol in de 'Global Alliance for Climate Smart Agriculture' en de 'Global Research Alliance on Agricultural Greenhouse Gases'.

13.2. Maatregelen inzake klimaatverandering integreren in nationale beleidslijnen, strategieën en planning.

⁴³ https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2016Z14421&did=2016D29464

NATIONAAL:

Het Nederlandse klimaatmitigatiebeleid tot 2030 is beschreven in de klimaatagenda (zie 13.1). Het nationale klimaatbeleid is in hoge mate geëuropeaniseerd. Belangrijke EU-richtlijnen zijn onder andere: ETS-richtlijn, Effort sharing decision, Richtlijn Hernieuwbare Energie, en Richtlijn Energie-efficiëntie. Diverse van deze richtlijnen hebben verplichtingen voor overheden of bedrijven om plannen op te stellen en uit te voeren, of bevatten verplichtingen voor producten/ installaties. Mondiaal wordt gestreefd naar een maximale gemiddelde opwarming van de aarde van 2°C in 2100 ten opzichte van pre-industrieel niveau (UNFCCC 2009). De EU en Nederland hebben dit vertaald naar een ambitie om de broeikasgasemissies te verminderen tot een niveau dat in 2050 80 tot 95 % lager ligt dan in 1990. De Europese doelstellingen van 20 procent reductie in 2020 ten opzichte van 1990 en 40 % in 2030 zijn tussendoelen op weg naar dat eindresultaat.

Een belangrijke rol in het nationale klimaatbeleid is weggelegd voor afspraken in het kader van het energieakkoord, dat vooral een uitvoeringsagenda is tot 2023 (SER 2013). Voor hernieuwbare energie en energie-efficiëntie, zowel wat betreft het energieakkoord als de EU-richtlijnen (Richtlijn Hernieuwbare Energie zie 7.2 en Richtlijn Energie-efficiëntie zie 7.3). De 20 % broeikasgas-emissiereductie in 2020 ten opzichte van 1990 gaat deels via emissiehandel (ETS-richtlijn; EU 2003) en voor de sectoren die niet onder het emissiehandelssysteem vallen via nationale reductiedoelstellingen (Effort sharing decision; EU 2009a); voor Nederland 16 procent emissiereductie in 2020 ten opzichte van 1990. In de klimaatagenda wordt verder een reductiedoel van 17 % in transport en mobiliteit ten opzichte van 1990 gesteld en een emissie-plafond van 25 megaton voor transport in 2030.

MONDIAAL:

In 'Wat de Wereld Verdient' wordt het mainstreamen van klimaat binnen de vier speerpunten van de agenda van handel, hulp en investeringen benoemd als een steeds grotere noodzaak. Klimaatverandering raakt aan vele andere thema's: voedselzekerheid staat onder druk door droogte, watermanagement wordt belangrijker door overstromingen, degradatie van land en bos treft vrouwen het eerst en uitputting van hulpbronnen kan leiden tot conflicten. Nederland acht integratie van klimaat in de ontwikkelingsprogramma's cruciaal, ook door middel van integratie van klimaat in nationaal beleid en planning. Met de publieke inzet van klimaatmiddelen probeert Nederland aansprekende resultaten te boeken, op vier hoofdterreinen:

- (1) Klimaat-slimme landbouw: Hier wordt aan bijgedragen door activiteiten als diversificatie van gewassen, verbetering waterefficiëntie, andere productiemethoden en landschapsprogramma's (IFAD Adaption for Smallholders Agriculture Programme, IDH Initiative for Sustainable Landscapes).
- (2) Verbeterd waterbeheer: het promoten van klimaatbestendigheid binnen waterprogramma's (zoals WASH) door een geïntegreerde aanpak binnen watermanagement en bescherming tegen overstromingen (ADB Water Financing Facility Partnership Programme, Partners for Resilience).
- (3) Behoud van bossen: Hier wordt met name aan bijgedragen in de waardeketens van palm, soja, olie en cacao (door convenanten, standaarden en programma's) door de EU FLEGT facility, de Amazon Treaty Cooperation Organisation, PROFOR etc.
- (4) Toegang hernieuwbare energie: Hier wordt aan bijgedragen door programma's te ondersteunen als ENDEV, Africa Biogas, Lighting Africa, ESMAP etc.

13.3. De opvoeding, bewustwording en de menselijke en institutionele capaciteit verbeteren met betrekking tot mitigatie, adaptatie, impactvermindering en vroegtijdige waarschuwing inzake klimaatverandering.

NATIONAAL:

De rijksoverheid verzorgt via het KNMI input naar scholen met betrekking tot klimaatverandering. Schoolboeken hebben aandacht voor leven met wassend water. NGO's organiseren Groene Voetstappen en Kinderklimaatop. Institutioneel zijn er ministeries om klimaatverandering aan te pakken, zowel mitigatie als adaptatie, provincies, gemeenten en waterschappen leveren hier een bijdrage aan.

Dit subdoel overlapt met de subdoelen rond duurzaamheidseducatie (zie 4.7) en kennis van duurzame ontwikkeling en duurzame levensstijlen (zie 12.8). Er zijn geen doelstellingen over bewustmaking rond klimaatmitigatie, adaptatie en early warning.

MONDIAAL:

De afgelopen jaren is in kaart gebracht hoe klimaatverandering de prioriteiten van het buitenlandse beleid raakt. Hierbij gaat het zowel om de centrale thematische programma's als om programma's die worden getrokken door de posten. Door samen te werken met gerenommeerde kennisinstellingen wordt het inzicht in de relatie tussen klimaat en ontwikkeling vergroot. Zo wordt samengewerkt met het Climate and Development Knowledge Network, het World Resources Institute (WRI), de Commissie Milieu Effect Rapportage, het Climate Policy Initiative en het Energieonderzoek Centrum Nederland.

In de Kamerbrief 'Internationale Klimaatafspraken' wordt gemeld dat de Nederlandse klimaatfinanciering transparant is volgens UNFCCC, die om de twee jaar de nationale rapportage van landen over hun klimaatinzet evalueert. Daarnaast wordt medling gemaakt van de goede balans in de financiering tussen klimaatmitigatie (terugdringen van broeikasgassen) en adaptatie (aanpassingen aan de gevolgen van klimaatverandering). Nederland onderscheidt zich in dit opzicht van de meeste andere landen (en van de fondsen), waar de nadruk sterk op mitigatie ligt.

13.a. De verbintenissen uitvoeren die door de ontwikkelde landen in het kader van het Raamverdrag van de Verenigde Naties inzake Klimaatverandering genomen werd omtrent de doelstelling om tegen 2020 gezamenlijk jaarlijks \$ 100 miljard bijeen te brengen uit allerlei bronnen, om tegemoet te komen aan de behoeften van de ontwikkelingslanden in de context van aanzienlijke mitigatieacties en van transparantie inzake implementatie, en om door deze kapitalisatie het Groene Klimaatfonds zo snel mogelijk volledig operationeel te maken.

MONDIAAL:

Onder andere in de Kamerbrief 'Internationale Klimaatafspraken' wordt het beleid op het gebied van Nederlandse klimaatfinanciering beschreven. In het huidige regeerakkoord is afgesproken hoe de uitgaven voor de lange-termijnfinanciering van het internationale klimaatbeleid worden betaald.

Nederland streeft er naar een redelijk aandeel te leveren, in principe voor de helft met publieke middelen en voor de helft met (door de overheid gemobiliseerde) private financiering. De Nederlandse klimaatfinanciering zal naar verwachting in 2017 stijgen naar € 660 mln (€ 330 mln publiek en € 330 mln privaat).

Nederland zal zich blijven inzetten voor vergroting van de transparantie van klimaatfinanciering, zowel van financiële stromen (onder meer over de wijze waarop private klimaatfinanciering wordt verantwoord), als van de resultaten van klimaatfinanciering. Nederland pleit voor verbeteringen in de rapportagemethodiek. De rapportages van donoren aan de VN over klimaatfinanciering verschillen doordat er geen afspraken zijn over definities en de te gebruiken methoden.

Nederland draagt ook bij aan klimaatfinanciering via de multilaterale ontwikkelingsbanken. Deze banken zijn actief bezig met klimaatfinanciering om te voorzien in de behoeften van ontwikkelingslanden. Ten tijde van het Parijs-akkoord hebben de Wereldbank, de Afrikaanse Ontwikkelingsbank, de EBRD, de Aziatische Ontwikkelingsbank en de Inter-Amerikaanse

Ontwikkelingsbank aangegeven de inspanningen in termen van klimaatfinanciering sterk te intensiveren in de periode tot 2020.

De Wereldbank speelt een belangrijke rol in de uitwerking van de multilaterale architectuur van activiteiten op het gebied van ondersteuning van de aanpak van klimaatverandering in ontwikkelingslanden. De Bank heeft aangekondigd dat maar liefst 28 procent van haar investeringen klimaatrelevant zullen zijn. De Bank heeft een *climate action plan* ontwikkeld om bij alle werkzaamheden het effect van klimaatverandering te onderzoeken en te verdisconteren.

De Aziatische Ontwikkelingsbank heeft als één van de drie strategische pijlers een milieubestendige groei, met een target van US\$ 6 mld aan klimaatfinanciering per jaar vanaf 2020.

13.b. Mechanismen promoten om de capaciteit te vergroten in het kader van doeltreffende aan klimaatverandering gekoppelde planning en beheer in de minst ontwikkelde landen en de kleine eilandstaten, waarbij ook wordt gefocust op vrouwen, jongeren en lokale en gemarginaliseerde gemeenschappen.

MONDIAAL:

In de klimaatbrief ‘Klimaatverandering en Armoede⁴⁴’ wordt benoemd dat Nederland in zijn agenda voor handel, hulp en investeringen prioriteit geeft aan de armste en meest kwetsbaren op het gebied van klimaatfinanciering. Hierbij wordt specifiek gericht op vrouwen en kinderen in de minst ontwikkelde landen.

---

⁴⁴ <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-buitenlandse-zaken/documenten/kamerstukken/2015/11/20/kamerbrief-over-wereldbankrapport-over-relatie-tussen-klimaatverandering-en-armoede>

SDG 14. Behoud en maak duurzaam gebruik van de oceanen, de zeeën en de maritieme hulpbronnen

14.1 Tegen 2025 de vervuiling van de zee voorkomen en in aanzienlijke mate verminderen, in het bijzonder als gevolg van activiteiten op het land, met inbegrip van vervuiling door rondrijvend afval en voedingsstoffen.

De doelen betreffende het verminderen van vervuiling van het Nederlandse deel van de Noordzee zijn vastgelegd in de 'Mariene Strategie voor het Nederlands deel van de Noordzee':

- De concentraties van vervuilende stoffen tegengaan, waar deze niet aan de doelen van de KRW voldoen, conform het tijdspad van de KRW.
- Concentraties van andere bekende stoffen, waar deze voldoen aan de normen van de KRW, niet boven de huidige concentraties laten uitstijgen en zo mogelijk verder reduceren.
- Specifiek voor TBT en olie, waarvan nu verontreinigingseffecten worden waargenomen, is het doel deze te voorkomen.

Specifieke indicatoren voor eutrofiering:

- De concentraties van nutriënten reduceren waar deze niet aan de doelen van de KRW voldoen conform het tijdspad van de KRW.
- Algenbiomassa en -bloeien naderen de 50 procent boven achtergrondwaarde. De concentratie van chlorofyl-a gedurende het groeiseizoen van fytoplankton (maart - september), die behoort bij de goede milieutoestand, ligt niet hoger dan 50 procent boven de achtergrondwaarde, conform de doelen voor de KRW (tot 1 zeemijl vanaf de basislijn) en Oslo-Parijsverdrag (OSPAR (daarbuiten)).
- Geen verhoogd voorkomen van plaagalg.
- Geen zuurstofgebrek ten gevolge van eutrofiering.

Specifieke indicatoren voor zwerfvuil:

- De hoeveelheid zichtbaar zwerfvuil op de kust is afgenomen (basisreferentie 2002-2009).
- Er is een dalende trend in de hoeveelheid zwerfvuil in mariene organismen (basisreferentie 2005-2009).

De doelen voor 2020 kunnen aangehouden worden voor 2030.

De meeste subdoelen onder 14 en 15 worden geadresseerd in de EU-biodiversiteitsstrategie 2020 (EC 2011b) en het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 van de Convention Biological Diversity (CBD 2010). De EU-biodiversiteitsstrategie vormt een integraal onderdeel van de Europa 2020-strategie (EC 2011a) en het vlaggenschipinitiatief voor een efficiënt gebruik van hulpbronnen (EC 2011d). Het Strategic Plan for Biodiversity omvat vijf strategische doelen en 20 Aichi biodiversity doelstellingen. Het hoofddoel van het strategisch plan is om de wereldwijde achteruitgang van biodiversiteit te remmen. De EU-biodiversiteitsstrategie bevat 6 doelstellingen en 20 onderliggende acties en is erop gericht het biodiversiteitsverlies te stoppen en de omslag naar een hulpbronnen efficiënte en groene economie te maken. De 6 doelstellingen van de EU-biodiversiteitsstrategie zijn in lijn met de 20 Aichi biodiversity doelstellingen. De Uitvoeringsagenda Natuurlijk Kapitaal doelt erop uiterlijk 2020 veerkrachtige ecosystemen en ecosystemendiensten te hebben en richt zich op de implementatie van de EU-biodiversiteitsstrategie en het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 van de CBD (Dijksma en Mansveld 2013). De SDGs voor terrestrische biodiversiteit (15) komen sterk overeen met de Aichi biodiversity doelstellingen, die niet vertaald zijn naar nationale doelstellingen.

Voor wat betreft de verontreiniging van zeeën is Nederland in Europees verband gecommitteerd aan de Kaderrichtlijn Mariene Strategie (EU 2008a), die een goede milieutoestand in 2020 beoogt, en doelstelling 2 van de EU-biodiversiteitsstrategie. Daarnaast is Nederland mondiaal gecommitteerd aan de United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS 1982), die het toepassen van

maatregelen voorziet voor de bescherming van het mariene milieu, en Aichi-doelstelling 8 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020.

14.2. Tegen 2020 op een duurzame manier zee- en kustecosystemen beheren en beschermen om aanzienlijke negatieve gevolgen te vermijden, ook door het versterken van hun veerkracht, en actie ondernemen om deze te herstellen en om te komen tot gezonde en productieve oceanen.

NATIONAAL:

Het streven naar een goede milieutoestand zoals verwoord in de ‘Mariene Strategie voor het Nederlands deel van de Noordzee’ draagt bij aan een duurzaam beheer van de kust en oceaan. Voor het beheer van de North West Atlantic participeert Nederland in OSPAR. Het opsporen van ontbrekende elementen en aanvullen van doelstellingen is inherent aan de werkwijze binnen OSPAR. Met de aanwijzing van mariene N2000 gebieden in de nationale Exclusieve Economische Zone (EEZ), draagt Nederland bij aan dit doel.

Ook werkt Nederland actief aan het opzetten van partnerschappen met Nederlandse kennis en bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties. In Caribisch Nederland is er gezamenlijk beheer van mariene biodiversiteit en visserij in de wateren van de eilanden van het Koninkrijk in het Caribisch Gebied middels een EEZ-commissie; er is deelname van vier eilanden plus Nederland. In 2020 is de verwachting dat ook Aruba en St. Maarten zich zullen hebben aangesloten. Duurzaam beheer van de biodiversiteit en visserij van de Sababank (2400 km² zeegebied) ingesteld per 2012 in overleg met Saba en gestuurd door de EEZ-commissie - vijfjaarlijkse evaluatie.

De Natuurambitie Grote Wateren schetst een nationale visie voor toekomstbestendige natuur in de Nederlandse grote wateren in 2050-2100 (EZ 2014). Duurzame visserij wordt geadresseerd door doelstelling 4 van de EU-biodiversiteitsstrategie en de impact van klimaatverandering en verzuring van oceanen wordt geadresseerd door Aichi-doelstelling 10 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie 14.1). De Europese Kaderrichtlijn Water beoogt een goede toestand van water in kustgebieden tot 2015 (zie 6.3). Verzuring van oceanen wordt geadresseerd door Aichi-doelstelling 10 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie 14.1). Wetenschappelijke samenwerking wordt niet door deze Aichi-doelstelling geadresseerd.

MONDIAAL:

Nederland neemt actief deel om UNCLOS verder uit te werken.

Rivieren, kustgebieden en oceanen worden steeds meer een bron van voedsel en inkomsten. Duurzame visserij en aquacultuur vragen een geïntegreerde, vaak internationale aanpak. Nederland speelt een actieve rol in het Voluntary Global Network for Blue Growth and Food Security, een internationale coalitie voor oceanen, waar onder andere WB, FAO en Indonesië bij zijn aangesloten. Het doel hiervan is kennisuitwisseling, opzetten van partnerschappen en investeringen genereren. Het bouwt voort op de uitkomsten van de ‘Global Action Summit for Food Security and Blue Growth’ in 2014 in Den Haag. Afgelopen mei heeft Nederland samen met Grenada het initiatief genomen voor het opzetten van een ‘Blue Growth Innovation Centre’.

14.3. De impact van de verzuring van de oceanen minimaliseren en aanpakken, ook via verhoogde wetenschappelijke samenwerking op alle niveaus.

NATIONAAL:

Nederland draagt in OSPAR bij aan effectieve monitoring van verzuring. Dit om een beter begrip te krijgen van veranderingen in het ecosysteem tegen de achtergrond van globale langetermijnprocessen

zoals klimaatverandering. In eigen land is het Nationaal Kennis- en innovatieprogramma Water en Klimaat gestart, dat de kennisopgaven op dit terrein bundelt. Het opsporen van ontbrekende elementen en aanvullen van doelstellingen is inherent aan de werkwijze binnen OSPAR.

MONDIAAL:

De verzuring van de oceanen ontstaat door de toenemende concentratie van CO₂ in de atmosfeer. Alleen gecoördineerde internationale aanpak is effectief en noodzakelijk. Nederland streeft naar versterking van de wetenschappelijke kennis.

14.4. Tegen 2020 op een doeltreffende manier de visvangst reguleren en een einde maken aan overbevissing, aan illegale, niet-aangegeven en ongereguleerde visserij en aan destructieve visserijpraktijken, en op wetenschap gebaseerde beheerplannen implementeren, om de visvoorraden zo snel mogelijk te herstellen, op zijn minst op niveaus die een maximale duurzame opbrengst kunnen garanderen zoals bepaald door hun biologische kenmerken.

NATIONAAL:

Het visserijbeleid moet ertoe bijdragen dat het mariene milieu wordt beschermd, dat alle commercieel geëxploiteerde soorten duurzaam worden beheerd en dat uiterlijk in 2020 een goede milieutoestand wordt bereikt. Via het Europese Visserijbeleid (GVB) – waar de exclusieve competentie ligt – wordt door het vaststellen van maximum *sustainable yields* invulling gegeven aan dit subdoel. Volgend uit het GVB neemt het aantal visbestanden in de voor Nederland meest belangrijke zeeën (Noordzee en Atlantische Oceaan), die zich binnen veilige biologische grenzen bevinden sterk toe. Daarnaast worden in het kader van beheerplannen voor de mariene N2000 beperkingen opgelegd aan vistechnieken die te verstorend zijn voor de biodiversiteit.

Het nationale beleid voor de kust- en schelpdiervisserij draagt bij aan de ontwikkeling van een op ecosystemen gebaseerd beheer. Dat moet op termijn leiden tot een stabiele en duurzame basis voor de visserij, die overeenkomt met economische, sociale en werkgelegenheidsdoelen, en die een bijdrage levert aan de voedselvoorziening.

Binnen OSPAR en het GVB worden de niveaus en doelen regelmatig beoordeeld en bijgesteld.

In Caribisch Nederland gaat dit jaar een proces voor een grondige revisie van de visserijregelgeving op basis van drie jaar visserijmonitoring van start, mede gericht op harmonisatie met de regio. Instelling van de nieuwe regelgeving wordt voorzien voor 2018. Zie ook 14.2.

Rond overbevissing bepaalt het Gemeenschappelijk EU-Visserijbeleid dat tussen 2015 en 2020 vangstbeperkingen moeten worden ingesteld die duurzaam zijn en zorgen voor het behoud van de bestanden op de lange termijn (EU 2013a). Doelstelling van het Gemeenschappelijk EU-Visserijbeleid is het stoppen van bijvangst en verspilling en het garanderen van maximale duurzame opbrengsten, waar mogelijk al in 2015, maar uiterlijk in 2020 voor alle bestanden. Op EU-schaal bestaan op basis van nationale jaarlijkse quota vangstbeperkingen voor de meeste commerciële visbestanden. (zie 14.1).

MONDIAAL:

Overbevissing wordt geadresseerd door doel 4 van de EU-biodiversiteitsstrategie en Aichi-doelstelling 6 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020.

14.5. Tegen 2020 minstens 10% van de kust- en zeegebieden behouden, in overeenstemming met het nationale en internationale recht en gebaseerd op de beste beschikbare wetenschappelijke informatie.

NATIONAAL:

Nederland voldoet aan de doelstelling van 10% voor natuur behouden van kust- en zeegebied. In OSPAR-verband is in 2003 een aanbeveling aanvaard om te komen tot een (ecologisch coherent) netwerk van mariene beschermde gebieden. Met die aanvaarding nemen de verdragspartijen zich voor om hun aangewezen mariene beschermde gebieden bij OSPAR aan te melden en voor die gebieden beheerplannen op te stellen. Gebieden die vóór 2010 zijn aangemeld, moeten uiterlijk in 2016 volgens het desbetreffende beheerplan goed worden beheerd. Nederland heeft tot nu toe vijf mariene beschermde gebieden (aangewezen onder de Vogel- en Habitatrichtlijn) bij OSPAR aangemeld. Dit is circa 14% van het Nederlandse deel van de Noordzee. Het gaat om de Natura 2000-gebieden Noordzeekustzone, Voordelta, Vlake van de Raan, Doggersbank en Klaverbank.

In Caribisch Nederland is het Yarari reservaat voor haaien en zeezoogdieren ingesteld in alle wateren van Bonaire en Saba. Kustwateren van Bonaire, Saba en St. Eustatius worden beschermd als mariene parken. Samen met het beschermd gebied Sababank is in totaal 11% van alle wateren van Caribisch Nederland beschermd.

Rond de bescherming van zee- en kustecosystemen heeft Nederland zich gecommitteerd aan de EU-vogel- en habitatrichtlijnen (EU 1992, 2009d), die EU-lidstaten verplicht tot het instellen van het Natura 2000-netwerk van beschermde gebieden, en doelstelling 1 van de EU-biodiversiteitsstrategie (zie 14.1). Op internationaal niveau heeft Nederland zich verder gecommitteerd aan de Ramsar Convention en het bijbehorende Strategic Plan for 2009-2015 met vijf doelen voor de bescherming en het juiste gebruik van wetlands (UNESCO 1971, 2008). Alle Ramsar-gebieden zijn ondertussen onderdeel van het Nederlandse Natura 2000-netwerk en daarmee in lijn met de EU-vogel- en habitatrichtlijnen. Ook is Nederland internationaal gecommitteerd aan Aichi-doelstelling 11 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 over de bescherming van zee-en kustecosystemen (zie 14.1).

MONDIAAL:

Dit doel is afgeleid van CBD, Aichi-doelstelling 11.⁴⁵

14.6. Tegen 2020 bepaalde vormen van visserijsubsidies afschaffen die bijdragen tot overcapaciteit en overbevissing, einde maken aan subsidies die bijdragen tot illegale, niet-aangegeven en ongereguleerde visserij en geen nieuwe vergelijkbare subsidies invoeren, erkennen dat een passende en doeltreffende speciale en gedifferentieerde behandeling van de ontwikkelingslanden en van de minst ontwikkelde landen integraal deel zou moeten uitmaken van de onderhandelingen inzake visserijsubsidies van de Wereldhandelsorganisatie.

NATIONAAL:

Volgend uit het Gemeenschappelijk Visserijbeleid (GVB) van de EU kent Nederland geen subsidies die IUU-visserij en overcapaciteit zouden kunnen bevorderen. Integendeel, visserijsubsidies in Nederland zijn enkel gericht op innovatieve activiteiten die uitdrukkelijk IUU-visserij en/of overcapaciteit uitsluiten.

MONDIAAL:

Het uitsluiten van voor biodiversiteit schadelijk subsidies wordt geadresseerd in Aichi-doelstelling 3 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie 14.1).

⁴⁵ 5th National report CBD, p. 88, www.cbd.int/doc/world/nl/nl-nr-05-en.pdf.

14.7. Tegen 2030 de economische voordelen vergroten voor kleine eilandstaten en voor de minst ontwikkelde landen van het duurzaam gebruik van mariene rijkdommen, ook via het duurzaam beheer van visserij, aquacultuur en toerisme.

Momenteel is er geen relevant Nederlands beleid.

14.a. De wetenschappelijke kennis vergroten, onderzoekscapaciteit ontwikkelen en mariene technologie overdragen, waarbij rekening wordt gehouden met de criteria en richtlijnen van de Intergouvernementele Oceanografische Commissie inzake de overdracht van mariene technologie, om de gezondheid van de oceaan te verbeteren en de bijdrage te verruimen van de mariene biodiversiteit tot de ontwikkeling van ontwikkelingslanden, in het bijzonder kleine eilandstaten en de minst ontwikkelde landen.

NATIONAAL:

Het aandeel visserij en maritiem onderzoeksbudget in relatie tot het totaal onderzoeksbudget in Nederland neemt eerder toe dan af. Dit is mede het gevolg van het stimuleren van innovatieve ontwikkelingen die duurzame visserij bevorderen, en deelname aan met de EC gecombineerde gezamenlijke onderzoeks- en monitoringsactiviteiten.

14.b. Toegang verschaffen aan kleinschalige ambachtelijke vissers tot mariene hulpbronnen en markten.

NATIONAAL:

Er lopen verschillende experimenten/pilots om deze vorm van visserij verder te stimuleren: onder andere de pilot geïntegreerde visserij en de pilot met betrekking tot het commercieel rapen van Japanse oesters in de Waddenzee. Op basis van de uitkomsten van deze pilots kan worden besloten deze pilots verder op te schalen. Vanuit het Europese Fonds voor Maritieme Zaken en Visserij kunnen subsidies worden verstrekt om ook de toegang tot de markt verder te versterken.

In Caribisch Nederland worden de eilandelijke visserij coöperatie op Bonaire ondersteund en de pelagische visserij gefaciliteerd middels vaste, duurzaam gereguleerde “Fish Aggregation Devices” (FAD’s) bij St. Eustatius en Bonaire.

14.c. Het behoud en het duurzaam gebruik van oceanen en hulpbronnen versterken door het implementeren van internationaal recht zoals dat wordt weerspiegeld in het VN-Zeerechtverdrag, dat een wettelijk kader voorziet voor het behoud en het duurzaam gebruik van oceanen en hun hulpbronnen, zoals ook wordt vermeld in paragraaf 158 van "De toekomst die wij willen"

Momenteel is er geen relevant Nederlands beleid.

SDG 15. Bescherm, herstel en bevorder het duurzaam gebruik van ecosystemen, beheer bossen duurzaam, bestrijd woestijnvorming en landdegradatie en draai het terug en roep het verlies aan biodiversiteit een halt toe.

15.1. Tegen 2020 het behoud, herstel en het duurzaam gebruik van terrestrische en inlandse zoetwaterecosystemen en hun diensten waarborgen, in het bijzonder bossen, moeraslanden, bergen en droge gebieden, in lijn met de verplichtingen van de internationale overeenkomsten.

NATIONAAL:

Er liggen maatschappelijke opgaven met betrekking tot het omgaan met de effecten van klimaatverandering, en de gevolgen van grondstoffen en energieschaarste. Door een effectief gebruik van het bodem- en watersysteem kan aan de oplossing van deze opgaven een bijdrage worden geleverd. Vanwege veranderende maatschappelijke vragen, zowel temporeel als ruimtelijk, moet het systeem zodanig beheerd worden, dat het dynamisch en flexibel kan worden ingezet en een maximale functiecombinatie binnen het systeem mogelijk is. Nederlandse instrumenten zijn NNN en N2000.

Inzet van het systeem betekent een toename van activiteiten binnen het systeem en ingrepen in natuurlijke processen. Verschillende soorten van gebruik stellen verschillende eisen aan de kwaliteit van het bodem- en watersysteem. Verschillende soorten van gebruik kunnen elkaar beïnvloeden via de gekoppelde processen. Beter begrip van het complex van fysische, chemische, biologische kenmerken en processen dat kwaliteit bepaalt, is van belang voor duurzaam gebruik van bodem en ondergrond. Het concept ecosysteemdiensten biedt een duidelijk kader waarbinnen de kwaliteit kan worden gedefinieerd en operationaliseerd.

Met het Kennis- en Innovatieprogramma Bodem en ondergrond (KIBO, 2016-2020) wordt bij het benutten en beheren van bodem en ondergrond

- 1) de bewustwording en het creëren van eigenaarschap bij de relevante stakeholders beoogd,
- 2) kennis en innovatie op het gebied van bodem en ondergrond vraag gestuurd ontwikkeld met oplossing van maatschappelijke water, energie, opslag en voedsel-issues en
- 3) de positie van het Nederlandse bedrijfsleven en kennisinstellingen versterkt door het genereren van kennis (in Nederland en daarbuiten).

Met de integrale en ruimtelijke benadering van bodem en ondergrond en haar water- en bodemsysteem plaatst KIBO zich te midden van het NKWK en de kennisprogramma's gericht op de effecten van mijnbouw en duurzame energie (met name warmte en geothermie).

Het tripartite met overheden, bedrijfsleven en kennisinstellingen opgezette concept werd in 2014 gepresenteerd. Er wordt gewerkt met businesscases die als voordeel hebben dat partijen altijd met de oplossing verder willen. En de overheid met een relatief laag budget haar kennisvragen beantwoord krijgt. Een risico is dat de beantwoording van kennisvragen ad hoc en te weinig in samenhang plaatsvindt (in de systematiek is deze optie ook opgenomen). In 2015 werd met de Technologiestichting STW door de rijksoverheid een samenwerkingsovereenkomst over het Water Nexus programma voorbereid. Met deze samenwerking werd niet alleen betrokkenheid van de rijksoverheid maar ook van decentrale overheden beoogd. Het eerste kwartaal van 2016 werd afgerond met het tekenen van deze samenwerkingsovereenkomst. Deze overeenkomst gaf voorwaarden voor de start van de organisatie van KIBO: een programmabureau en de invulling van governance door een stevige tripartiet samengestelde stuurgroep en een wetenschappelijke adviescommissie die met haar advisering de wetenschappelijke kwaliteit van het onderzoek zal borgen. In 2016 werden volgende businesscases verder ontwikkeld tot onderzoekprogramma's en van verdere financiering voorzien. Voorzien wordt dat niet alle kennisvragen via het model van businesscases beantwoord kan worden.

Voldoende zoetwater is cruciaal voor de stabiliteit van dijken en stedelijke bebouwing en de drinkwater- en elektriciteitsvoorziening. Waterafhankelijke sectoren, zoals landbouw, scheepvaart en veel industrieën, zijn voor hun productie afhankelijk van zoetwater. Deze sectoren vertegenwoordigen een waarde van ruim € 193 mld (directe productie) en hebben een aandeel van ongeveer 16% in de nationale economie. Ook waterrijke natuur, het leefmilieu in de stad en de volksgezondheid zijn afhankelijk van voldoende zoetwater.

Het aanbod van zoetwater is echter niet altijd toereikend voor de vraag. De deltascenario's laten zien dat in de toekomst vaker watertekorten kunnen optreden door klimaatverandering, verzilting en sociaaleconomische ontwikkelingen. Met de deltabeslissing Zoetwater is de basis gelegd om de zoetwateropgave gezamenlijk op te pakken. Kern daarvan is het inzicht geven in de waterbeschikbaarheid (voorheen 'voorzieningsniveaus') dat de risico's op zoetwatertekorten transparant maakt. Ook vinden stapsgewijze investeringen plaats om de aanvoer van zoetwater robuuster te maken en het gebruik zuiniger. De deltabeslissing Zoetwater geeft de kaders voor een nieuwe aanpak voor het voorkomen van watertekorten.

Watertekorten voorkomen lukt alleen als alle overheden en gebruikers van zoetwater zich samen inspannen. Rijkswaterstaat en de waterschappen kunnen de aanvoerroutes van zoetwater verbeteren en voorraden opbouwen. Grote watergebruikers, zoals bedrijven die veel water gebruiken, land- en tuinbouwers en natuurbeheerders, kunnen zich richten op waterbesparing. Alleen als al deze partijen zich inspannen, blijft Nederland ook op lange termijn op een betaalbare manier over genoeg zoetwater beschikken.

Alle zoetwatermaatregelen die nodig zijn om watertekorten te voorkomen zijn gebundeld in het Deltaplan Zoetwater. Hierin staan ook afspraken over de financiële bijdragen van het rijk en de regio. Het Deltaplan Zoetwater bevat een concrete programmering van maatregelen voor de periode 2015-2021 en een vooruitblik naar de periode 2022-2028. Voor de programmering van zoetwatermaatregelen voor 2016 en verder zijn de afspraken over verantwoordelijkheden, kostenverdeling, financieel arrangement en planning via bestuursovereenkomsten per regio vastgelegd. Iedere zoetwaterregio volgt zijn eigen adaptatiepad, oftewel: doet stapsgewijs wat nodig is. De zoetwaterregio's zijn IJsselmeergebied, Hoge Zandgronden Oost, Hoge Zandgronden Zuid, Rivierengebied, West-Nederland en de Zuidwestelijke Delta.

Waterbeschikbaarheid geeft inzicht in het risico op zoetwatertekorten in een gebied, zowel in normale als in droge situaties. De regionale afspraken maken duidelijk wat de verantwoordelijkheden en inspanningen van de overheid zijn en wat de verantwoordelijkheden en restrycties zijn voor de gebruiker. Het gaat hierbij om oppervlakte- en grondwater en – indien van toepassing – om waterkwantiteit en waterkwaliteit. Hiermee krijgen de gebruikers inzicht in de kans op watertekorten. Gebruikers kunnen zich daarop voorbereiden, bijvoorbeeld door innovaties in het bedrijf in te voeren. Overheden en gebruikers doorlopen samen drie stappen om tot inzicht in de waterbeschikbaarheid te komen: 1) inzicht geven in de kans op watertekorten, nu en in de toekomst, 2) dialoog tussen overheden en gebruikers over deze informatie en 3) de inspanningen zo nodig optimaliseren en afspraken vastleggen. De ambitie is dat in 2021 voor alle gebieden inzicht in de waterbeschikbaarheid beschikbaar is.

Inzicht in de waterbeschikbaarheid wordt de komende jaren uitgewerkt. De uitwerking in de regio's gebeurt door de provincies, in samenwerking met de waterbeheerders en de gebruikers. De rijksoverheid staat aan de lat voor de uitwerking van de waterbeschikbaarheid van het hoofdwatersysteem. In 2015 en 2016 worden de eerste pilots uitgevoerd.

Om in 2021 een gefundeerd besluit te kunnen nemen over het Deltaplan in de volgende fase wordt er geïnvesteerd in kennis. Er is een gezamenlijke kennisagenda Zoetwater opgesteld ten behoeve van maatregelen die nog in onderzoek zijn en voor de methodische vraagstukken. De resultaten van onderzoeken, de update van klimaatscenario's én inzichten uit de uitvoering van maatregelen krijgen een vertaling naar de zoetwaterstrategie en de adaptiepaden. In 2015 en 2016 heeft het

Deltaprogramma de Kennisagenda Zoetwater geconcretiseerd. In de Kennisagenda is een eerste aanzet gegeven voor onderwerpen en kennisvragen die de komende jaren van belang zijn voor de uitvoering van de Deltabeslissing Zoetwater.

Nederland heeft in de afgelopen eeuwen een stevig fundament voor de zoetwatervoorziening opgebouwd. Ons land heeft grote zoetwatervoorraden in Haringvliet/Hollandsch Diep/Biesbosch en in het IJsselmeergebied. Met stuwen in de Nederrijn kunnen we sturen hoe het Rijnwater zich verdeelt over Waal, Nederrijn en Lek en IJssel, terwijl de stuwen in de Maas zorgen dat er voldoende water in de rivier staat. Dit fundament blijft de basis van onze zoetwatervoorziening. Op korte termijn blijft de waterbeschikbaarheid op orde met beperkte investeringen in de watersystemen en bij de watergebruikers. De overheden onderzoeken hiervoor onder andere de volgende maatregelen:

- Een grotere zoetwaterbuffer in het IJsselmeergebied voor het gebied boven de lijn Amsterdam-Amersfoort-Zwolle (besluit in 2017 verwacht);
- Uitbreiding van de bestaande noodvoorzieningen voor zoetweraanvoer naar West-Nederland (de Kleinschalige Waaieraanvoer), (realisatie uiterlijk in 2021);
- De voorraad in het Brielse Meer stap voor stap robuuster maken voor Rijnmond-Drechtsteden en de Zuidwestelijke Delta (realisatie is voorzien in 2016 en 2017);
- Zorgen dat er meer zoetwater via de Noordervaart naar de Hoge Zandgronden kan stromen (planuitwerking wordt verwacht in 2016).

Hoeveel investeringen op langere termijn nodig zijn voor de zoetwatervoorziening, hangt ervan af hoe sterk en hoe snel het klimaat verandert. Daarom kiezen we voor een stapsgewijze aanpak.

Het Nederlandse Natuurpact (EZ 2013b) richt zich op het realiseren van het Natuurnetwerk Nederland (vergroten Natuurnetwerk met 80.000 hectare in de periode 2011- 2027). In Europees verband heeft Nederland zich gecommitteerd aan de Kaderrichtlijn Water (zie 6.3), de Vogel- en Habitatrichtlijnen (zie 14.5) en doel 1 en 2 van de EU-biodiversiteitsstrategie (zie 14.1).

MONDIAAL:

Als onderdeel van zijn water-, voedselzekerheid- en klimaatdoelen zet Nederland in op het behoud, herstel en duurzaam gebruik van ecosystemen ('Internationale Klimaatafspraken'). Nederland bevordert duurzaam integraal gebiedsbeheer en gaat ontbossing tegen om CO₂ vast te houden en om bijvoorbeeld waterbronnen te beschermen en productiviteit van bodems te behouden. Nederland zet daar op in door landen te ondersteunen met hun wet- en regelgeving, handelsketens te vergroenen, kennis te ontwikkelen, en landschappen te verduurzamen. De gebiedsgerichte benadering en integraal stroomgebiedsbeheer zijn daarbij vaak toegepast. Zo financiert Nederland het DryDev programma van het ICRAF, dat zich richt op verduurzaming van de landbouwproductie van *smallholders* in de Sahel en de droge gebieden van Kenia en Ethiopië. Nederland heeft onder andere aan de CBD, Ramsar Convention, CCD, FCC, RAMSAR en Aichi-doelstelling 11 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 geconformeerd en neemt actief deel aan internationaal overleg.

15.2. Tegen 2020 de implementatie bevorderen van het duurzaam beheer van alle soorten bossen, de ontbossing een halt toeroepen, verloederde bossen herstellen en op duurzame manier bebossing en herbebossing mondiaal opvoeren.

NATIONAAL:

Duurzaam beheer van bossen vindt in Nederland vooral plaats via het natuurbeleid (NNN en N2000). Het bosareaal in Nederland is decennialang toegenomen en momenteel stabiel. Nederland onderzoekt welke actie nodig is om bij toenemend gebruik van bossen voor de groene economie ook in de toekomst duurzaamheid te garanderen.

Het inkoopbeleid voor duurzaam hout is één van de instrumenten in het streven van het Kabinet om ontbossing tegen te gaan en duurzaam beheer van bossen wereldwijd te bevorderen. Sinds 2010 streeft de rijksoverheid ernaar voor haar eigen consumptie alleen nog hout in te kopen dat aan vastgestelde duurzaamheidscriteria voldoet. Middels de Green Deal ‘Bevorderen Duurzaam Bosbeheer’ is gestimuleerd duurzaam hout de norm wordt op de Nederlandse markt. Deze Green Deal is nu afgelopen en verkend wordt of een vervolg daarop wenselijk en mogelijk is. Een vervolg zou zich richten op tropisch hout in de Nederlandse markt, omdat dat achter loopt t.o.v. andere houtsoorten.

In Caribisch Nederland worden Saba en Bonaire ondersteunt bij herbebossingsprojecten. Hierbij worden de eilanden ondersteunt bij het uit de natuur verwijderen/onder controle brengen van invasieve grazers (geiten, varkens, koeien).

Duurzaam beheer van bossen wordt geadresseerd door doelstelling 1 en 2 van de EU-biodiversiteitsstrategie en Aichi-doelstelling 5 en 7 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie 14.1).

MONDIAAL:

Vanuit het klimaatbeleid richt Nederland zich op het tegengaan van ontbossing. Dit doen we op drie impactniveaus: we helpen producentenlanden bij het duurzaam inrichten van landschappen, bij het ontwikkelen van wetgeving en governance en zetten in op het verduurzamen van handelsketens voor agrarische producten. Om grotere slagkracht te realiseren werken we internationaal samen, onder meer via de Amsterdam Declarations, de Ronde Tafels voor soja en palmolie, FLEGT, en de Tropical Forest Alliance 2020.

15.3. Tegen 2030 de woestijnvorming tegengaan, aangetast land en gedegradeerde bodem herstellen, ook land dat wordt aangetast door woestijnvorming, droogte en overstromingen, en streven naar een wereld die qua landdegradatie neutraal is.

NATIONAAL:

In Caribisch Nederland wordt Bonaire ondersteunt bij de restauratie van aangetaste/gedegradeerde landafgravingen en wateropvangsystemen.

Het Programma Aanpak Stikstof 2015-2021 richt zich specifiek op de vermindering van stikstofuitstoot met 10 kiloton per jaar om de gerelateerde natuurschade te voorkomen (EZ en IenM 2015). In Europees verband heeft Nederland zich gecommitteerd aan de NEC-richtlijn, onder andere gericht op het verminderen van nadelige effecten van luchtverontreiniging op natuur en vegetatie (zie 3.9) en EU-biodiversiteitsstrategie doel 2 en 3 (zie 14.1). Internationaal heeft Nederland zich ook gecommitteerd aan de United Nations Convention to Combat Desertification (UN 1994) en gaat Aichi-doelstelling 15 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 hier specifiek over (zie 14.1).

MONDIAAL:

Binnen de beleidsbrief ‘Nederlandse inzet voor wereldwijde voedselzekerheid’ vormt het realiseren van ecologisch houdbare voedselsystemen één van de drie doelen.

Nederland heeft zich in EU verband beijverd om dit subdoel als een leidend principe voor de implementatie van de UNCCD aangenomen te krijgen. Dit is gerealiseerd tijdens UNCCD CoP12 in oktober 2015.

Nederland ondersteunt de ontwikkeling en de uitgave van een *Global Land Outlook* door de UNCCD, middels het ter beschikking stellen van onderzoekscapaciteit van het PBL. De GLO zal op geïntegreerde wijze in kaart brengen wat wereldwijd de omvang is van landdegradatie als bedreiging en

wat de potentie is van landrestauratie als deeloplossing voor het complexe voedsel-, water-, energie-, biodiversiteit- en klimaat vraagstuk.

15.4. Tegen 2030 het behoud garanderen van de ecosystemen in de bergen, met inbegrip van hun biodiversiteit, om hun vermogen te versterken voordelen te genereren die essentieel zijn voor duurzame ontwikkeling.

NATIONAAL / MONDIAAL

Nederland heeft zelf geen bergen en in verband daarmee geen specifieke op bergecosystemen gerichte beleidsdoelstellingen. In het kader van zijn water- en klimaatdoelen richt Nederland zich op behoud van ecosystemen in het algemeen, om ecologische diensten ook op lange termijn zeker te kunnen stellen. Voor goed waterbeheer is bescherming van de waterbronnen en vasthouden van neerslag bovenstrooms over de grens cruciaal.

15.5. Dringende en doortastende actie ondernemen om de aftakeling in te perken van natuurlijke leefgebieden, het verlies van biodiversiteit een halt toe te roepen en, tegen 2020, de met uitsterven bedreigde soorten te beschermen en hun uitsterven te voorkomen.

NATIONAAL:

Aan dit subdoel wordt gewerkt via de ontwikkeling van Natuur Netwerk Nederland. Ook is er een actief soortenbeleid, maar het is onzeker of dit subdoel wordt gehaald. Wel kan in algemene zin worden gesteld dat de afname van de biodiversiteit lijkt te zijn gestopt.

De Programmatistische Aanpak Stikstof 2015-2021 richt zich specifiek op stikstofuitstoot-gerelateerde natuurschade (zie 15.3). In Europees verband heeft Nederland zich omtrent het tegengaan van biodiversiteitsverlies gecommitteerd aan de NEC-richtlijn (zie 3.9), de Vogel- en Habitatrichtlijnen (zie 14.5) en de EU-biodiversiteitsstrategie doelstellingen 1, 2 en 6 (zie 14.1).

MONDIAAL:

Internationaal wordt het tegengaan van biodiversiteitsverlies met name geadresseerd door Aichi-doelstellingen 5 en 12 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020.

15.6. Bevorderen van het eerlijk en billijk verdelen van de voordelen die voortvloeien uit het gebruik van genetische hulpbronnen en bevorderen van gepaste toegang tot dergelijke hulpbronnen, zoals internationaal overeengekomen.

NATIONAAL:

Zie 2.5 over genetische diversiteit van zaden, cultuurgewassen en landbouwhuisdieren, aangezien deze overlap vertoont.

MONDIAAL:

In het kader van eerlijk gebruik van plant genetisch materiaal heeft Nederland het 'Nagoya Protocol' in 2015 geratificeerd. Daarnaast werd met Nederlandse steun in februari 2016 de eerste Access to Seeds Index gepubliceerd. Deze index meet en vergelijkt de inspanningen van leidende zaaizaadbedrijven om kwaliteitszaad beschikbaar te maken voor kleine boeren. Ook investeert Nederland in het werk van de Global Crop Diversity Trust die diversiteit van landbouwgewassen voor wereldwijde voedselzekerheid nastreeft.

15.7. Dringend actie ondernemen om een einde te maken aan stroperij en de handel in beschermde planten- en diersoorten en zowel de vraag naar als het aanbod van illegale producten afkomstig van deze planten- en diersoorten aan te pakken.

NATIONAAL:

In Nederland (inclusief Caribisch Nederland) is CITES-regelgeving volledig geïmplementeerd.

MONDIAAL:

Bestrijding van stroperij en illegale handel in beschermde planten- en diersoorten en producten daarvan is één van de prioriteiten van het (internationale) natuurbeleid.

Internationale afspraken over stroperij en illegale handel in beschermde diersoorten zijn gemaakt binnen de Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES; UNEP 1973). Aichi-doelstelling 12 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 gaat over het tegengaan van het uitsterven van bedreigde diersoorten in de brede zin (zie 14.1).

Vanuit de rijksoverheid worden hiervoor 6 specifieke projecten gefinancierd in alle onderdelen van de keten.

Verder is door de rijksoverheid een internationale conferentie georganiseerd op dit terrein: ‘Save Wildlife: Act Now or Game Over’ (1–3 maart 2016 in Den Haag). Daar zijn 14 Wildlife Deals gesloten tussen overheids- en maatschappelijke organisaties, die gericht zijn op het tegengaan van *wildlife crime*. Nederland steunt 2 Wildlife Deals: Herintroductie van de neushoorn in Rwanda en een project op het gebied van toerisme en beschermde gebieden.

In het kader van de motie Smaling en Leegte⁴⁶, heeft Nederland via IUCN een programma opgezet om wildlife crime te bestrijden. Verder is Nederland actief lid van CITES, en pakt de vraag naar illegale producten van beschermde soorten aan.

15.8. Tegen 2020 maatregelen invoeren om de invoering van invasieve uitheemse soorten in land- en waterecosystemen te beperken en hun impact op aanzienlijke wijze te beperken, en de prioritaire soorten controleren of uitroeien.

NATIONAAL:

Nederland wil en gaat dit subdoel halen. In 2015 is de Europese verordening invasieve uitheemse soorten (1143/2014) van kracht geworden. Centraal in deze verordening staat een nog te publiceren Unielijst van zorgwekkende invasieve uitheemse soorten, waarvoor strenge regels gaan gelden waaronder een verbod op bezit, invoer, handel en kweek. Aanwezige soorten van de Unielijst moeten worden geëlimineerd, en indien dat niet mogelijk is, beheerd. Daarnaast zal Nederland maatregelen uitvoeren in het kader van het Ballastwaterverdrag zodra dat van kracht wordt, en worden maatregelen genomen tegen enkele invasieve uitheemse soorten van nationaal belang (onder meer in het licht van de Kaderrichtlijn Marien, beheer van Nederlandse waterwegen, ten behoeve van voorkomen van schade aan biodiversiteit en menselijke gezondheid).

⁴⁶ Kamerbrief beantwoording vragen over berichten dat Nederland en Europa een grote rol spelen in illegale dierenhandel. <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-buitenlandse-zaken/documenten/kamerstukken/2016/03/29/beantwoording-kamervragen-over-berichten-dat-nederland-en-europa-een-grote-rol-spelen-in-illegale-dierenhandel>

Er bestaat nationaal beleid voor een aantal exoten, zoals bestrijding muskusratten, rosse stekelstaart, huiskraai, Amerikaanse brulkikker, Italiaanse kamsalamander, etc. Daarnaast doen lokale overheden en terreinbeheerders ook veel zelf, zoals bestrijding van de Amerikaanse vogelkers, het vrijhouden van waterwegen, onderzoek/bestrijding van Japanse duizendknoop, etc. In Caribisch Nederland is er een Strategisch plan ontwikkeld tegen invasieve soorten.

Nederland is gecommiteerd aan de EU-Verordening Invasieve Uitheemse Soorten om de snel toenemende dreiging van invasieve soorten te voorkomen en beheersen (EU 2014b). Voor Nederland is niet formeel vastgelegd welke plant- en diersoorten als exoot worden aangemerkt. Daarnaast zijn ook doelstellingen rond invasieve uitheemse diersoorten opgenomen onder doel 5 van de EU-biodiversiteitsstrategie en Aichi-doelstelling 9 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie 14.1).

MONDIAAL:

Nederland werkt in het kader van zijn water- en klimaatdoelen aan behoud van ecosystemen. Nederland heeft daarbij als uitgangspunt dat duurzaam beheer van natuurlijke ecosystemen voor slechts mogelijk is als de aanpak geïntegreerd wordt in plaatselijke planning, ontwikkelingsprocessen, strategieën en armoedebestrijdingsplannen. Capaciteitsopbouw op dat vlak is dus belangrijk aandachtspunt.

De International Plant Protection Convention (FAO 1997) heeft tot doel het risico van verspreiding tegen te gaan van plantenziekten, plagen en onkruiden die planten bedreigen door de internationale handel, terwijl tegelijkertijd de handel zo min mogelijk belemmerd wordt. Nederland heeft zich hieraan gecommitterd.

15.9. Tegen 2020 ecosysteem- en biodiversiteitswaarden integreren in nationale en plaatselijke planning, ontwikkelingsprocessen, strategieën en plannen inzake armoedebestrijding.

NATIONAAL:

Het streven om ecosysteem- en biodiversiteitswaarden - de waarde van het natuurlijk kapitaal - in besluitvorming te integreren (zowel bij overheden als bedrijven) is in 2013 opgeschreven in de Uitvoeringsagenda Natuurlijk Kapitaal. Deze agenda beoogt o.a. om biodiversiteit en natuurlijk kapitaal als integraal onderdeel te zien van andere beleidsopgaven en de bredere duurzaamheidsagenda. Daarmee sluit de Uitvoeringsagenda aan op (citaat) “het streven naar een circulaire economie en beleidsbrieven daarover zoals ‘Groene Groei, voor een sterke, duurzame economie’ en de in die brief genoemde domeinen ‘Van Afval naar Grondstof’, ‘Voedsel’, ‘Biobased Economy’ en ‘Energie en Klimaat’.” Binnen het beleid voor circulaire economie benadrukt Nederland daarnaast de waarde die natuurlijk kapitaal op zijn beurt kan hebben voor duurzame, innovatieve en circulaire oplossingen, bijvoorbeeld in de vorm van *nature based solutions* waarmee materiaal en energiegebruik kan worden uitgespaard.

In de Uitvoeringsagenda Natuurlijk Kapitaal is het algemene streven opgenomen dat in 2020 de Nederlandse ecosysteemdiensten in kaart zijn gebracht, ze een plek hebben in het economisch verkeer en onderdeel zijn van besluitvorming door overheid en bedrijfsleven. Daarvoor zijn inmiddels diverse acties in gang gezet die zich richten op zowel de fysieke omvang en kwaliteit en van het natuurlijk kapitaal (biodiversiteit en ecosysteemdiensten) als op de economische waardering. Hieronder volgt een opsomming:

- De Atlas Natuurlijk Kapitaal (ANK).⁴⁷ De ANK biedt informatie over de natuur en de diensten die het natuurlijk kapitaal biedt in de vorm van kaarten. De informatie is nodig om beter keuzes te

⁴⁷ https://epublicatie.minienm.nl/atlas-natuurlijk-kapitaal#/slide_atlas-van-het-natuurlijk-kapitaal

kunnen maken en meer afgewogen en goed gefundeerd beslissingen te kunnen nemen over o.a. ruimtelijke planning, over milieugebruik, over bouwplannen. Met meer kennis over het natuurlijk kapitaal, is het mogelijk haar rendement te optimaliseren – broodnodig om de onbalans in het natuurlijk kapitaal te voorkomen. De ontwikkeling van de ANK heeft onder meer zijn aanleiding in de Europese Biodiversiteitsstrategie, waarin de lidstaten is gevraagd om (de waarde) van het natuurlijk kapitaal in kaart te brengen. Hiervoor wordt op EU-niveau samenwerkt in de MAES-werkgroep (Mapping and Assessment of Ecosystems and their Services)

- De rijksoverheid en CBS werken aan de nationale Natuurlijk Kapitaal Rekeningen (NKR). In aanvulling op de bekende nationale rekeningen (o.a. nationaal inkomen/BBP) kennen we reeds de nationale milieurekeningen. De NKR-rekeningen (ecosystem accounts) vormen een uitbreiding op deze milieurekeningen. In 2015 zijn eerste (regionale) NKR-pilots succesvol afgerond. Binnenkort wordt gestart met opschaling voor heel Nederland. De NKR bevat fysieke en economische accounts. Fysieke gegevens worden grotendeels ontleend aan de ANK (Atlas Natuurlijk Kapitaal) maar binnen NKR ingepast volgens de internationale VN-methodiek SEEA-EEA (VN Systematiek voor Environmental Economic Accounting – Experimentele Ecosysteem Accounting). Deze aanpak sluit aan bij de methodiek die wordt gebruikt voor de nationale rekeningen.
- Ook op lokaal ruimtelijk niveau en bij keuzes bij gebiedsbeheer speelt de waarde en de potentiële baten van natuurlijk kapitaal een belangrijke rol. De rijksoverheid heeft daarvoor afgelopen jaren de ontwikkeling gesteund van een concreet instrument voor gebiedsbeheerders om zichtbaarheid en transparantie over duurzaam gebruik van biodiversiteit en natuurlijk kapitaal te vergroten. Deze benadering (VCA, Verified Conservation Areas) laat zien dat “biodiversiteit –positief” beheer en duurzaam gebruik van natuurlijk kapitaal goed kan samengaan met economische activiteiten, mits daar een goed plan met concrete doelen aan ten grondslag ligt. Bedrijven, particulieren en andere gebiedsbeheerders daarover transparant zijn kunnen worden beloond met registratie in het internationale VCA-register.⁴⁸ Achterliggend gedachte is dat transparantie niet alleen leidt tot integratie van ecosysteemwaarden in gebiedsbeheer, maar ook meerwaarde biedt voor o.a. beschikbaarheid van financiering, maatschappelijk profiel, of draagvlak onder *stakeholders*.
- In het plan van aanpak MVI 2015–2010 (Maatschappelijk Verantwoord Inkopen) is het beschermen en duurzaam benutten van natuurlijk kapitaal als een van de doelen geformuleerd. In concrete pilots zal verder worden uitgewerkt hoe dit in aanbestedingen en in gunningscriteria kan worden toegepast (In voorbereiding: Green Deal Maatschappelijk Verantwoord Inkopen en Externe Kosten).
- Tenslotte werkt de overheid mee aan de ontwikkeling van tools en instrumenten gericht op transparantie en accountability die bedrijven kunnen helpen om de waarde van natuurlijk kapitaal zichtbaar te maken en in hun strategische en bedrijfseconomische afwegingen te betrekken. Dit zijn o.a. het Natural Capital Protocol, waarin Natural Capital Accounting op bedrijfs- of ketenniveau kan worden toegepast om impacts en afhankelijkheden in beeld te brengen zodat in bedrijfsvoering en bij de inrichting van productieprocessen (incl. ketenbeheer) daarmee beter rekening kan worden gehouden. Ook biedt het transparantie voor potentiële investeerders t.b.v. risicoprofielen.

Ook is er een programma gecoördineerd door IUCN, gecombineerd met bestrijding van wildlife crime; dit is doel 2 van CBD. Nationaal gaat het hier om de implementatie van de F&F wet, Natuurbeschermingswet en SVIR (zie p. 88 5th CBD-rapport).

Daarbij draagt de Nederlandse overheid met kennis (CBS) en financiën bij aan het Wereldbank WAVES-programma, dat erop is gericht om natuurlijk kapitaal beter te verankeren in nationale statistieken.

In Caribisch Nederland wordt de waarde van natuur op elk van de eilanden in economische termen uitgedrukt en in kaart gebracht ter ondersteuning van de eilanden in hun planvorming.

⁴⁸ www.v-c-a.org

In de Uitvoeringsagenda Natuurlijk Kapitaal, die erop doelt uiterlijk 2020 veerkrachtige ecosystemen en ecosysteemdiensten te hebben, staat de waarde van ecosysteem- en biodiversiteitswaarden centraal (zie 14.1). Tot actiepunten horen onder ander: dat de economische waarde van ecosysteemdiensten inzichtelijk gemaakt wordt tot 2020, dat natuurlijk kapitaal en economie in de statistieken komt, dat het Nederlandse bedrijfsleven het natuurlijk kapitaal op waarde schat. Daarnaast wordt het integreren van ecosysteem- en biodiversiteitswaarden in beleid geadresseerd in doelstelling 6 van de EU-biodiversiteitsstrategie en Aichi-doelstelling 2 van het Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020 (zie 14.1).

15.a. Financiële hulpbronnen mobiliseren en aanzienlijk verhogen vanuit allerlei bronnen om de biodiversiteit en de ecosystemen te vrijwaren en op duurzame wijze te gebruiken.

NATIONAAL:

Op nationaal niveau geeft de begroting van het ministerie van Economische Zaken en provincies hier inzicht in.

MONDIAAL:

Dit subdoel is afgeleid van CBD Aichi-doelstelling 20. Op mondiaal niveau wordt gestreefd naar het verdubbelen van middelen 'uit alle bronnen' van rijke aan arme landen. Nederlandse Official Development Assistance (ODA) middelen nemen juist af, maar gezien de verhoging van bijdragen van andere lidstaten is er netto een toename vanuit de EU. De EU wil inzetten op innovatieve financiering (alle bronnen o.a. privaat) en hier ook een indicator voor ontwikkelen (*natural capital accounting*) en meer koppelen aan de vraag, zodat de druk op het aanbod/ODA naar beneden gaat.

15.b Aanzienlijke middelen mobiliseren vanuit allerlei bronnen en op alle niveaus om duurzaam bosbeheer te financieren en gepaste stimuli te verschaffen aan ontwikkelingslanden om een dergelijk beheer te organiseren, ook voor behoud en herbebossing

Zie teksten elders, onder andere over ODA.

15.c De wereldwijde inspanningen ter bestrijding van stroperij en illegale handel in beschermde diersoorten opvoeren, ook door verhoging van de capaciteit van plaatselijke gemeenschappen in hun streven naar kansen inzake een duurzaam bestaan

Zie 15.7. Komt aan de orde in Wildlife Deals en projecten op het gebied van de bestrijding van *wildlife crime*.

SDG 16. Bevorder vreedzame en inclusieve samenlevingen met het oog op duurzame ontwikkeling, verzeker toegang tot justitie voor iedereen en creëer op alle niveaus doeltreffende, verantwoordelijke en open instellingen.

16.1. Alle vormen van geweld en de daaraan gekoppelde sterftcijfers wereldwijd aanzienlijk terugschroeven.

NATIONAAL:

Samen met de regioburgemeesters en het college van procureurs-generaal is een Veiligheidsagenda opgesteld voor de periode 2015-2018. De volgende gemeenschappelijke agenda zal zien op 2019-2023 en zo verder richting 2030. Een voorloper van de huidige Veiligheidsagenda is de nota 'Landelijke prioriteiten politie 2011-2014'.

De Veiligheidsagenda heeft als doel de integrale samenwerking bij de aanpak van criminaliteit en onveiligheid verder te ontwikkelen. Er staan behalve gemeenschappelijke en politiedoelstellingen (deels cijfermatig) ook een reeks aan ondersteunende en randvoorwaardelijke maatregelen in opgenomen om deze doelstellingen te bereiken. De voortgang wordt tweemaal per jaar gemonitord (in het voorjaar en najaar) en vervolgens in het Landelijk Overleg Veiligheid en Politie door genoemde partijen besproken.

Twee (van de zes) van de in de Veiligheidsagenda opgenomen prioriteiten hebben een evidente relatie met het terugdringen van geweld. Dit is de aanpak van ondermijnende criminaliteit en de aanpak van high impact crimes (straatroof, woninginbraak, overvallen) en geweldsdelicten (specifiek benoemd zijn huiselijk en seksueel geweld, uitgaansgeweld en homofoob geweld). Per prioriteit in de Veiligheidsagenda is een probleemanalyse opgenomen, de focus in de aanpak beschreven, doelen en indicatoren benoemd en zijn randvoorwaardelijke bijdrages van partners geformuleerd.

Het eerste monitoringsmoment van oktober 2015 leverde een positief beeld op van de voortgang, ook ten aanzien op de aanpak van ondermijnende criminaliteit: het aantal aan te pakken criminele samenwerkingsverbanden wordt in 2015 ruimschoots gerealiseerd. Ook op het gebied van HIC worden de cijfermatige doelstellingen behaald. Dit stemt gunstig voor de verdere (na 2018 nader te formuleren) doelen richting 2030.

Onderstaand staan de bestaande beleidsinitiatieven op de aanpak van georganiseerde criminaliteit en HIC (met name gewelds gerelateerd) opgenomen.

A. Ondermijnende criminaliteit

Gemeenschappelijke doelstelling

- Op zowel landelijk als regionaal niveau verder investeren in de integrale aanpak van ondermijning.
- Met deze integrale aanpak meer criminele samenwerkingsverbanden bestrijden door middel van een subjectgerichte aanpak (integrale Top X) van sleutelfiguren/facilitators en verstoring van criminele bedrijfsprocessen.
- Meer barrières opwerpen ter voorkoming van ondermijning. Hiertoe wordt gebruik gemaakt van een breed palet van strafrechtelijke, bestuurlijke, fiscale en overige interventies. Integraal afpakken van crimineel/illegaal verkregen vermogen is daarbij standaard onderdeel van de integrale aanpak.

Gemeenschappelijke indicatoren. De voortgang van de integrale aanpak wordt zichtbaar door:

- Alle partners dragen bij aan de samenwerkingsstructuur van de integrale aanpak (integrale stuurploeg/-groep waarbij in beginsel alle casussen van ondermijning worden ingebracht, aanleveren informatie ten behoeve van ondermijningsbeelden, alle partners leveren input voor de bestuurlijke ondermijningsbeelden, Top X).

- De interventies in het kader van de geïntegreerde aanpak, waaronder de interventies ten aanzien van criminele samenwerkingsverbanden worden inzichtelijk: strafrechtelijk, bestuurlijk, fiscaal, alternatieve interventies en handhavingsacties. In de regionale stuurgroep worden good practices benoemd waarin wordt aangegeven hoe gezamenlijk met partners tot het effectief opwerpen van barrières is gekomen. Deze good practices worden landelijk verzameld en gedeeld.

Beleidsdoelstelling voor de politie. Intensivering bij de aanpak van criminele samenwerkingsverbanden:

- Ten minste 950 criminele samenwerkingsverbanden worden aangepakt door middel van strafrechtelijk onderzoek. De doelstelling van 950 betreft een minimumafpraak.
- OM en politie intensiveren de aanpak door een kwalitatieve versterking van de strafrechtelijke aanpak. Deze aanpak wordt meer gericht op kopstukken (de top van invloedrijke criminele subjecten) en sleutelfiguren uit het criminele proces (facilitators die een cruciale rol spelen in criminele processen) en de vermogensposities van criminele samenwerkingsverbanden worden verder teruggedrongen (inzet op ontnemingsmaatregelen). De effectiviteit van de bestrijding van ondermijning wordt verder vergroot door nauwere samenwerking met onder andere het lokaal bestuur en belastingdienst in het kader van de integrale aanpak.
- Intensivering van de deelname aan handhavingsacties in het kader van aanpak ondermijning: het aantal handhavingsacties waar de politie aan deelneemt zal stijgen, in afstemming met het lokaal gezag.

Bijdrage partners aan de integrale aanpak

Departement:

- Het departement faciliteert de samenwerking in het kader van de integrale aanpak (bijvoorbeeld versteviging van de verbinding tussen landelijke, regionale en lokale inspanningen).
- Het departement spant zich in voor het wegnemen van wettelijke barrières voor informatiedeling.
- Er wordt geïnvesteerd op de versterking van de verbinding op het internationale vlak.
- De verbinding en betrokkenheid van het bedrijfsleven wordt gestimuleerd bij de aanpak van ondermijning.

Regionaal:

- De regioburgemeesters stimuleren in hun regio de betrokkenheid van het lokaal bestuur.
- Alle partners leveren voldoende gekwalificeerde inzet voor de integrale aanpak, met oog voor de verbinding met partners buiten het regionale samenwerkingsverband.
- Er wordt gezamenlijk door OM, politie, gemeenten en Belastingdienst geïnvesteerd in versterking van de informatiepositie en het verbeteren van de analyses. Alle partijen leveren informatie voor een integraal ondermijningsbeeld op regionaal niveau.
- Opleiden van officieren, politie en gemeenteambtenaren gericht op versterking samenwerking en herkennen van ondermijningssignalen.

B. High impact crime

Gemeenschappelijk doel

- Regionaal zijn er per politie-eenheid - van onderop - door het gezag geformuleerde afspraken gemaakt op het gebied van maximaal te accepteren aantallen woninginbraken, straatroof en overvallen en minimaal te realiseren opsporingspercentages passend bij de lokale omstandigheden. Daarnaast staan enkele geweldsvormen zijn specifiek benoemd in de Veiligheidsagenda, hieronder nader omschreven.

Gewelddelicten

- De aanpak van geweld blijft de aandacht houden. De regierol ligt bij de gemeenten. Gemeenten bepalen samen met het Openbaar Ministerie en op advies van de politie aan de hand van de lokale omstandigheden aan welke vormen zij specifiek de prioriteit geven.

C. Huiselijk en seksueel geweld

Interventies richten zich bij voorkeur niet enkel op de dader, maar ook op het systeem waarbinnen het delict wordt gepleegd (gezin, partnerrelatie, afhankelijkheidsrelatie). Gelet op de systeemgerichtheid heeft het in beginsel de voorkeur om strafrechtelijke interventies te combineren met niet-strafrechtelijke (zorg, opvang en hulpverlening).

D. Uitgaansgeweld

Alcoholgebruik – ook in combinatie met drugs – is geïdentificeerd als belangrijke risicofactor voor geweld. Vooral in het uitgaansleven leidt dit middelengebruik tot openbare ordeproblemen en geweld. Er is een pakket aan maatregelen gericht op de registratie door de politie van alcohol en drugs bij geweldplegers en de inzet van justitiële sancties die op dit middelengebruik ingrijpen.

E. Homofobie geweld

Om het stijgend aantal incidenten tegen te gaan wordt de komende tijd ingezet op een versterking van de aanpak (bijvoorbeeld registratie, deskundigheidsbevordering).

Extra beleidsinitiatieven de komende jaren zijn uiteraard denkbaar. De maatschappij en de veiligheidsdiensten zijn altijd in beweging. Zo heeft de rijksoverheid recent kunnen constateren dat het geweld binnen de georganiseerde misdaad verhardt en lijkt toe te nemen. Dit is ook meer zichtbaar in de openbare ruimte, bijvoorbeeld bij de liquidatiereeks in en rondom Amsterdam. En is er sprake van bedreiging van bestuurders die zich in toenemende mate actief mengen in de aanpak van ondermijnende criminaliteit. Dit soort ontwikkeling krijgen zichtbaar hun vertaling in het gemeenschappelijke beleid.

MONDIAAL:

Belangrijke documenten zijn de Rapportagebrief Internationale Misdrijven 2015 en de Nota Beleidsoverleg hoven en tribunalen d.d. 14 april 2014.

Ondersteunen van handhaving van internationaal recht is een vast onderdeel van het Nederlandse beleid. De Nederlandse overheid vindt dat internationale misdrijven, zoals genocide, moeten worden onderzocht en de schuldigen gestraft, en wil geen veilige haven zijn voor hen die zich in andere landen hieraan hebben schuldig gemaakt. Nederland zet hierom in zowel op de strafrechtelijke vervolging van deze personen, als op vreemdelingrechtelijke trajecten (zoals intrekking van vreemdelingrechtelijke status of Nederlanderschap en uitzetting).

Op internationaal en Europees vlak werkt Nederland intensief samen met andere landen op dit onderwerp. Nederland speelt een actieve rol zowel binnen de EU, bijvoorbeeld in het kader van het Genocide Netwerk, als in haar contacten met niet-EU landen. Daarnaast zal Nederland zich actief blijven inzetten voor uitbreiding van de steun voor het initiatief voor een Multilateraal Verdrag voor Rechtshulp en Uitlevering voor Internationale Misdrijven (MVRUIM), zodat dit verdrag in de nabije toekomst in werking kan treden. Tevens is het EU-voorzitterschap tijdens de eerste helft van 2016 benut om aandacht te vragen voor een proactieve en ketenbrede aanpak van internationale misdrijven door het organiseren van de eerste jaarlijkse EU-dag tegen straffeloosheid van internationale misdrijven.

Waar vervolging en berechting van internationale misdrijven door Staten niet mogelijk is, geldt het complementariteitsbeginsel. Dit betekent dat indien geen Staat bereid is een bepaald onderzoek of vervolging uit te voeren, de hiertoe opgerichte strafhoven en tribunalen deze taak op zich nemen. Den Haag staat internationaal bekend als stad van vrede en recht, en een groot aantal strafhoven en tribunalen zijn dan ook in Den Haag gevestigd. Nederland steunt de aanwezigheid van deze organisaties aangezien ze bijdragen aan de wereldwijde beleidsdoelstellingen, zoals de bevordering van de internationale rechtsorde. Nederland heeft als gastland een speciale verantwoordelijkheid voor deze organisaties zodat ze onafhankelijk, veilig en zonder belemmeringen kunnen functioneren.

Nederlands beleid op het gebied van veiligheid en rechtsorde richt zich vooral op fragiele landen, conflictgebieden en landen waar een gebrek aan rechtspraak is. Vier beleidsdoelen zijn geformuleerd

binnen het veiligheidsbeleid. Verbeterde fysieke veiligheid en het waarborgen van een gevoel van veiligheid ervaren door mannen en vrouwen vanuit alle sociale groepen. Nederland wil door middel van humanitaire inzet ervoor zorgen dat in 2020 24 miljoen vierkante meter land veilig gebruikt kan worden door gemeenschappen. Nederland werkt met een ‘theory of change’ waarin centraal staat dat menselijke behoeften voor gaan op behoeften van staten.

Nederland probeert via een meer geïntegreerde manier conflicten aan te pakken, met de 3d benadering. Op het gebied van internationale conflicten kunnen Nederlandse bijdragen alleen effectief zijn als defensie, diplomatieke en ontwikkeling inspanningen samen worden gecoördineerd.

Op dit thema werkt de rijksoverheid samen met NGO’s, kennisinstellingen en de private sector. Multilateraal werkt Nederland samen met verschillende multilaterale ontwikkelingsbanken zoals de Wereld Bank. Verder werkt Nederland samen met VN-organisaties als het UNDP, de ILO, UNICEF en WFP.

Nederland ondersteunt de White Helmets in Syrië die 40.000 mensenlevens wisten te redden in Syrië.⁴⁹ Daarnaast geven de White Helmets cursussen aan de bevolking wat wel/niet te doen na een explosie. Ook steunt Nederland de politie en veiligheidstroepen in de gebieden van Syrië die worden beheerst door de oppositie via het Access to Justice and Community Security Programma.

Nederlands ondersteunt ontminningsactiviteiten in Afghanistan, Irak, Libanon, Palestijnse Gebieden, Somalië, Zuid Soedan, DRC, Cambodja en Laos. Naast bijdragen aan terugdringen van het sterftcijfer wordt tevens nog meer de nadruk gelegd op het meten van de sociale en economische impact van ontminning voor mensen.

Nederland doet actief mee aan de VN vredesmissies o.a. MINUSMA in Mali en staat een geïntegreerde benadering voor, dat wil zeggen een mix van instrumenten op terrein van OS (grondoorzaken), defensie/politie en diplomatie om geweld bij de wortel aan te pakken.

Nederland ondersteunt onder andere via Center for Humanitarian Dialogue en Clingendael het Syrische vredesproces, bijvoorbeeld ook door het trainen van vrouwen en hen een plek te geven aan de onderhandelingstafel.

16.2. Een einde maken aan het misbruik, de exploitatie, de handel en van alle vormen van geweld tegen en het martelen van kinderen

NATIONAAL:

De aanpak van mensenhandel is een prioriteit van dit kabinet. Binnen deze aanpak wordt specifiek aandacht besteed aan uitbuiting van minderjarigen. Zo is er een loverboyaanpak, gericht op (voornamelijk) minderjarige, binnenlandse slachtoffers van (seksuele) uitbuiting. De aanpak is gebaseerd op drie pijlers: preventie, bestrijding en bescherming van slachtoffers. Dit is in een brief aan de Kamer van 7 januari jl. uiteengezet. Binnen het rijksprogramma ‘Aanpak uitbuiting Roma-kinderen’ wordt aandacht besteed aan betere signalering van criminele uitbuiting en gedwongen huwelijken bij kinderen met een Roma achtergrond en het bieden van een handelingsperspectief aan bestuurders en professionals.

Ook de aanpak van kinderporno en kinderseksuïalisme is een prioriteit van dit kabinet. Dit is ook een van de vijf landelijke prioriteiten van de nationale Veiligheidsagenda 2015-2018. In brieven van 21 maart 2016 en 1 juni 2015 is aan de Kamer gerapporteerd over voortgang van de aanpak. De aanpak van verspreiders en vervaardigers van kinderpornografie staat centraal en daarnaast richt de aanpak zich

⁴⁹ Kamerbrief voortgangsrapportage Nederlandse bijdrage aan de strijd tegen IS
<https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-buitenlandse-zaken/documenten/kamerstukken/2016/07/04/kamerbrief-m-b-t-feitelijke-vragen-inzake-voortgangsrapportage-nederlandse-bijdrage-strijd-tegen-isis>

op het ontzetten van slachtoffers uit een acute misbruiksituatie. Ook is er de afgelopen jaren geïnvesteerd om voldoende deskundige capaciteit in de rechtshandhaving te realiseren. Ten slotte is er een specifiek plan van aanpak kinderseksstoerisme van de rijksoverheid, de politie en het OM, bestaande uit drie pijlers: preventie, internationale samenwerking, opsporing en vervolging. Bij het plan van aanpak zijn diverse partijen betrokken, zoals ngo's en andere ministeries.

Het kabinet heeft de ambitie om het aantal slachtoffers van kindermishandeling terug te dringen. De aanpak van kindermishandeling door de overheid is tweeledig. Enerzijds worden de gemeenten ondersteund om de aanpak lokaal en in de uitvoeringspraktijk vorm te geven, anderzijds worden generieke verbeteringen doorgevoerd op zeven speerpunten: het beter signaleren van kindermishandeling door huisartsen en door scholen en leerkrachten; verbeterde samenwerking door een multidisciplinaire aanpak in gemeenten; inzet van het huisverbod; inzet van forensisch medische expertise en het verbeteren van opsporing en vervolging van kindermishandeling in het kader van het strafrecht.

Naast het ondersteunen van de aanpak op lokaal niveau en de uitvoeringspraktijk, wordt de komende jaren een aanscherping van de meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling gerealiseerd in samenwerking met de beroepsgroepen. De werkwijze van Veilig Thuis wordt uitgebouwd, zodat Veilig Thuis meer slachtoffers van huiselijk geweld en kindermishandeling op de radar heeft en houdt.

MONDIAAL:

In de beleidsnotitie 'Respect en Recht voor ieder Mens'⁵⁰ worden onder andere de rechten van kinderen beschreven. Nederland maakt zich onder andere sterk voor de universele ratificatie en tenuitvoerlegging van de fundamentele arbeidsnormen van de ILO, waaronder het verbod op kinderarbeid er een is.

Nederland heeft ook het EU-voorzitterschap ingezet om kinderarbeid hoger op de agenda te krijgen, en onder meer te wijzen op de kansen die EU-handels- en ontwikkelingsbeleid bieden in de strijd tegen kinderarbeid⁵¹.

Vanuit het Mensenrechtenfonds wordt een programma van de Coalitie Stop Kinderarbeid (onder leiding van HIVOS; € 5 mln 2014–2017) voor 'Child Labour Free Zones' in zes landen wereldwijd uitgevoerd. Dit behelst een aanpak in een afgebakend gebied, waarin de gehele gemeenschap (ouders, werkgevers, autoriteiten, scholen) wordt gemobiliseerd om te zorgen dat kinderen naar school gaan in plaats van aan het werk. De afgelopen jaren werd ook een groot programma onder leiding van ECPAT/Defence for Children ondersteund, gericht tegen (seksueel) geweld tegen kinderen in 23 landen wereldwijd.

Via een amendement op de Rijksbegroting 2016 is eenmalig € 5 mln extra uitgetrokken voor multi-stakeholder initiatieven tegen kinderarbeid. Dit krijgt zijn beslag in het Kinderarbeidfonds, uitgevoerd door RVO. De subsidies hieruit worden uiterlijk in voorjaar 2017 beschikt.

16.3. De rechtsregels bevorderen op nationaal en internationaal niveau en gelijke toegang tot het rechtssysteem voor iedereen garanderen.

MONDIAAL:

Overall wordt aandacht gevraagd voor het belang van de *Rule of Law*. Dit wordt bijvoorbeeld gedaan in de Raad van Europa (m.n. CEPEJ) en de EU (o.a. het Europees Justitieel Scoreboard). Daarnaast verleent de rijksoverheid regelmatig een bijdrage aan de ondersteuning van andere landen. Zo wordt bijvoorbeeld

⁵⁰ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/beleidsnota-s/2013/06/14/beleidsbrief-respect-en-recht-voor-ieder-mens>

⁵¹ <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/06/pdf/Child-labour-conclusions>

meegewerkt aan pilots over de Westelijke Balkan en eerder is ook samengewerkt met Roemenië op het terrein van ADR.

Één doel van de vier binnen het Nederlandse beleid is erop gericht de toegang tot het rechtssysteem (formeel en informeel) te verbeteren en juridische instellingen te versterken. Het doel is dat tussen 2017 en 2020 Nederland ervoor zorgt dat er op zijn minst 50.000 mensen jaarlijks in fragiele staten jaarlijks toegang krijgen tot rechtspraak.

Nederland steunt o.a. het UNDP Global Programme on Rule of Law, IDLO, Hill en PAX om de rechtstoegang en rechtspraak te verbeteren.

In Ethiopië en Rwanda wordt hulp verleend bij het terugbrengen van achterstanden in behandeling van rechtszaken, zodat de wachttijden afnemen. In Mali is de hulp gericht op een beter functionerende strafrechtketen door samenwerking tussen politie, gendarmerie, gevangenen en onderzoeksrechters te versterken.

Nederland steunt ook via het Law and Order Trust Fund Afghanistan genderteam om de politiek te ondersteunen zodat meer vrouwen kunnen opkomen voor hun rechten. In Kenia, Oeganda en Palestijnse Gebieden krijgen arme mensen betere toegang tot de rechtspraak door het trainen en inzetten van para-juridische dienstverleners en de capaciteit van juridische advies centra te vergroten. Nederland helpt ook slachtoffers van seksueel geweld in Zuid Soedan en DRC en Afghanistan. Ook steunt NL de verbetering van toegang van Palestijnse vrouwen tot rechtsbijstand. In Ethiopië ondersteunt Nederland capaciteitsversterking van wetswinkels. In Kenia en Ethiopië wordt juridische dienstverlening aan gevangenen uitgebreid met Nederlandse Hulp.

In de Palestijnse Gebieden wordt steun geboden bij vernieuwing van het strafrecht en familierecht. De samenwerking op juridisch gebied met Indonesië wordt voortgezet met o.a. steun voor wetshervormingen, training van politie en versterking van juridische instellingen en de Ombudsman.

Nederland zal meer dan voorheen aandacht besteden aan gelijke toegang tot recht in formele en informele rechtssystemen. Op basis van Justice Needs and Satisfaction Surveys wordt er naar gestreefd om ten minste 50.000 mensen waarvan minstens de helft vrouwen, in 2017 toegang te geven tot formele of informele rechtspraak. Deze streefwaarde is gebaseerd op een analyse van de in 2015 behaalde resultaten. Tevens zal de komende tijd (het gebrek aan) de toegang tot transitional justice als grondoorzaak van conflict en irreguliere migratie als de manier waarop innovatieve partnerschappen met het maatschappelijke middenveld en de private sector bij kunnen dragen aan het versterken van de rechtsstaat.

Nederland zet verder in kader van het adresseren van de oorzaken van irreguliere migratie nieuwe programma's op o.a. in Jordanië, Libanon en Burundi.

Via het HiiL's relatienetwerk over de hele wereld met o.a. de private sector wordt verder onderzocht welke innovaties in het rechtssysteem gestimuleerd kunnen worden in het kader van deze doelstelling.

Tot slot ondersteunt Nederland via het International Center for Transnational Justice, transitional justice mechanismen in landen waarvoor verwacht wordt het versterken er van een significante impact zal hebben op verbeteren van de crisissituatie Tunesië, CAR en Colombia).

Met het beleidskader Samenspraak en Tegenspraak ingezet op de capaciteitsversterking van lokale organisaties zodat zij beter voor zichzelf en hun achterban kunnen opkomen en kunnen pleiten voor een verbetering van de mensenrechten, vooral ook waar het gaat om toegang tot diensten, zowel bij overheden als bij bedrijven.

16.4. Tegen 2030 ongewettigde financiële en wapenstromen aanzienlijk indijken, het herstel en de teruggave van gestolen goederen versterken en alle vormen van georganiseerde misdaad bestrijden.

NATIONAAL:

Het ontnemen van crimineel vermogen heeft hoge prioriteit in het Nederlandse opsporingsbeleid. In strafzaken met het oogmerk van financieel gewin, zoals georganiseerde criminaliteit, witwassen, corruptie en fraude, wordt altijd onderzoek gedaan naar geldstromen met het oog op het ontnemen van het crimineel vermogen. De afgelopen jaren is door de Nederlandse regering geïnvesteerd in zowel het wettelijk instrumentarium als in de capaciteit en deskundigheid bij de partijen in de strafrechtketen. Het jaarlijks ontnomen crimineel vermogen is de afgelopen jaren fors gestegen van ruim € 44 miljoen in 2011 tot ruim € 147 miljoen in 2015. Recentelijk is een bedrag oplopend tot € 20 miljoen per jaar geïnvesteerd in de Fiscale Inlichtingen en Opsporingsdienst (FIOD) en het Openbaar Ministerie ter versterking van de aanpak van corruptie en witwassen en het afpakken van het daarmee vergaarde crimineel vermogen. Daarnaast werken de partijen in de strafrechtketen samen met partijen als de Belastingdienst, lokaal bestuur en uitkeringsinstanties teneinde het crimineel of onverklaarbaar vermogen af te pakken of terug te vorderen. Er is een samenwerkingsverband Informatiebox Crimineel en Onverklaarbaar Vermogen (iCOV) ingericht dat de data van samenwerkende partijen analyseert op ongebruikelijke geldstromen. Ook wordt er samengewerkt met de private sector, zoals banken, om deze aanpak te versterken.

Omdat het indijken van ongewettigde financiële stromen een internationale aanpak vereist zet Nederland zich in om in internationaal en Europees verband de samenwerking te versterken. Op operationeel niveau bijvoorbeeld door samen te werken in het CARIN-netwerk en het EU ARO platform. In Europees verband zet Nederland zich in, daar waar mogelijk, voor harmonisatie van wetgeving en wederzijdse erkenning van confiscatiebeslissingen. Tijdens het Nederlands voorzitterschap heeft Nederland een conferentie georganiseerd met als doel het versterken van financieel rechercheren en zal er eind juni een conferentie plaatsvinden op het terrein van confiscatie met als doel het vergroten van de mogelijkheden tot samenwerking.

Wat betreft illegale wapenstromen zet Nederland in op strenge nationale (Wet wapens en munitie) en Europese (Vuurwapenrichtlijn) normen voor het legaal wapenbezit, waarmee ook beoogd wordt het illegale bezit tegen te gaan. Nederland is alert op nieuwe ontwikkelingen als internethandel en 3D printing.

De aanpak van illegaal wapenbezit en -handel krijgt nationaal en Europees meer aandacht en wordt op verschillende wijzen vorm gegeven: geïntensiveerde opsporing, verbetering informatie-uitwisseling met EU lidstaten, meer samenwerking met derde landen in de nabijheid van de EU.

MONDIAAL:

Nederland steunt het 'Topical Trust Fund: Anti Money Laundering/Combating the financing of Terrorism' van het IMF. Dit is een fonds waarmee het IMF hoogwaardige technische assistentie aanbiedt om capaciteitsopbouw te versterken. Landen kunnen na een verzoek aan het IMF technische assistentie ontvangen op basis van specifieke omstandigheden van het aanvragende land. Het gaat om capaciteitsopbouw op het gebied van het tegengaan van zowel het witwassen van geld als financiering van terroristische activiteiten. De focus van de technische assistentie ligt op de volgende onderwerpen: opstellen van nationale strategieën ten behoeve van deze onderwerpen, opstellen van risicoanalyses, verbeteren van het juridische- en het toezichtsraamwerk en capaciteitsopbouw op deze terreinen. Het fonds levert technische assistentie aan landen in alle continenten.

Daarnaast steunt Nederland door middel van de 'African Legal Support Facility' (ALSF) Afrikaanse landen bij het opstellen van contracten en levert capaciteitsopbouw op juridisch vlak. Versterking van de wetgeving ten behoeve van herstel en teruggave van gestolen goederen is hier een belangrijk onderdeel van.

16.5. Op duurzame wijze einde maken aan corruptie en omkoperij in al hun vormen.

NATIONAAL:

Nederland wil en kan dit subdoel halen. Het kabinet geeft aan corruptie zoveel mogelijk te willen voorkomen en waar corruptie ondanks alle preventieve maatregelen toch nog heeft plaatsgevonden, zo effectief mogelijk met alle beschikbare middelen en instrumenten te zullen bestrijden.⁵² Dit vergt een brede en integrale benadering waarbij binnen de overheid nauw wordt samengewerkt, en waar mogelijk samen wordt opgetrokken met de private sector en het maatschappelijk middenveld. Het is ook deze integrale benadering – van preventie tot repressie – die in het EU-anti-corruptierapport een voorbeeld voor andere lidstaten wordt genoemd.

Het verder versterken van de integrale aanpak van corruptie krijgt vorm langs vier hoofdlijnen:

1. Integriteitsbevordering en corruptiepreventie in de publieke en private sector
2. Detectie en melding van corruptiesignalen
3. Solide onderzoek, daadkrachtige handhaving en sanctionering van corruptie
4. Periodieke evaluatie van beleid en praktijk

MONDIAAL:

In ‘Wat de Wereld Verdient’ wordt benoemd dat Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (IMVO⁵³) een voorwaarde vormt voor duurzame en inclusieve groei. Bedrijven dienen zelf hun maatschappelijke verantwoordelijkheid te nemen. Nederland verwacht dat zij de OESO-richtlijnen naleven, waaronder de UN guiding principles om schendingen in de productieketen van onder andere corruptie tegen te gaan. Het kabinet streeft naar het afsluiten van convenanten op het gebied van IMVO. Het kabinet zet zich in om in 13 sectoren IMVO-convenanten te realiseren. In een IMVO-convenant maken sectoren met andere partijen afspraken over due diligence, gebaseerd op de OESO richtlijnen en de UNGP, en over de ondersteuning die partijen in dit kader aan de sectoren kunnen bieden.

Bij de activiteiten van multilaterale financiële instellingen hanteren de banken een ‘zero tolerance’ beleid op het gebied van corruptie. Nederland is groot voorstander van dit beleid. Tevens hebben de internationale ontwikkelingsbanken een gezamenlijk akkoord over sancties afgesloten, waarbij sancties van de ene bank ook bij andere gelden. Nederland blijft op een voortdurende verbetering van de standaarden hameren. Het gaat daarbij zowel om corruptiebestrijding in klantlanden bij overheden, bij de particuliere sector als binnen de banken zelf. Het Department for Corporate Integrity (INT) van de Wereldbank fungeert als meldpunt voor corruptie op genoemde gebieden. De INT onderzoekt de klachten en legt de resultaten voor aan de president. Daarnaast kan er op basis van auditrapporten corruptie aan het licht komen. Dit wordt zowel aan de president als aan de Board voorgelegd. De Wereldbank is tevens trekker van de ‘International Corruption Hunter Alliance’ waarin wereldwijd een groot aantal partners, zoals regeringen, openbaar aanklagers, de OESO en Interpol, zijn verenigd. De alliantie richt zich op bestrijding van corruptie op basis van informatie-uitwisseling en technologieontwikkeling.

De Aziatische Ontwikkelingsbank maakt zowel gebruik van een anti-corruptie en integriteitsdirectie (met een meldpunt) als van een onafhankelijke ombudsman, die beide aan de president rapporteren. De Integrity and Anti-corruption Unit van de Afrikaanse Ontwikkelingsbank heeft het mandaat om onafhankelijk onderzoek te doen binnen de bank en door de bank gefinancierde activiteiten. De EBRD bevordert integriteit, goed bestuur en hoge ethische standaarden in al haar activiteiten. De Bank kent richtlijnen voor private sectoractiviteiten, faciliteiten om fraude en corruptie te melden via e-mail, een klokkenluidersregeling, gedragsregels en een zwarte lijst voor

⁵² Kamerbrief maart 2015, kenmerk 620476.

⁵³ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2016/06/17/kamerbrief-over-voortgang-uitvoering-imvo-convenantenbeleid>

bieders op aanbestedingen. Tevens heeft de Bank kent een mechanisme voor het ontvangen van klachten van derden over projecten van de EBRD.

Ook voor het IMF zijn anti-corruptie maatregelen een prioriteit. Deze maatregelen vormen veelal een belangrijk onderdeel van de afgesproken maatregelen in programma's met landen. Het gaat dan bijvoorbeeld om het versterken van instituties, de rechtsstaat, meer transparantie en betere regelgeving. De leningen in IMF-programma's worden uitgekeerd in tranches en alleen bij het behalen van vooraf gestelde voorwaarden, waaronder die op het gebied van corruptiebestrijding.

16.6. Doeltreffende, verantwoordelijke en transparante instellingen ontwikkelen op alle niveaus.

NATIONAAL:

Nederland wil en kan dit subdoel halen. Nederland zet op Europees verband in op vergroting van de transparantie van de Europese instellingen.

MONDIAAL:

Binnen het Nederlandse beleid op het gebied van veiligheid en rechtsorde wordt gericht op het verbeteren van processen van politiek bestuur zodat vrede en veiligheid wordt bewaard en gestimuleerd.

Via het programma 'Samenspraak en Tegenspraak' werkt Nederland aan het opbouwen van de capaciteit van het lokaal maatschappelijk middenveld. Dit vergroot niet alleen hun eigen capaciteit en transparantie maar zij kunnen daarbij ook beter hun regeringen ter verantwoording roepen.

Nederland steunt het capaciteitsopbouw programma van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten in 11 post conflictlanden en via Spark het beter betrekken van de jeugd.

16.7. Ontvankelijke, inclusieve, participatieve en representatieve besluitvorming op alle niveaus garanderen.

NATIONAAL:

Nederland kan en wil dit subdoel halen. Voor zover bekend worden op dit vlak geen nieuwe nationale beleidsinitiatieven verwacht. Op Europees vlak wordt ingezet op versterking van de democratische legitimiteit van EU-besluitvorming (b.v. grotere rol nationale parlementen).

MONDIAAL:

Via het programma 'Samenspraak en Tegenspraak' vergroot Nederland de capaciteit van het lokaal maatschappelijk middenveld, en worden organisaties versterkt om beleid af te dwingen bij zowel bedrijven als overheden dat tegemoet komt aan hun behoeften en rechten. Tegelijkertijd werken zij aan inclusieve en representatieve besluitvorming in hun landen. Ook de meest kwetsbare groepen in de samenleving worden bereikt via het VOICE programma zodat ook hun stem gehoord wordt.

Nederland steunt onder andere NIMD, IDEA en AWEPA om inclusieve, participatieve en representatieve besluitvorming te versterken en het verkiezingsproces te verbeteren. Nederland bekostigt en levert ook Nederlandse verkiezingswaarnemers aan de EU en de OESO.

16.8. Verruimen en versterken van de participatie van de ontwikkelingslanden in de instellingen van mondiaal bestuur.

Nederland participeert actief in de internationale instituties zoals de VN, de Raad van Europa en de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa. De rijksoverheid is wat betreft deze drie organisaties betrokken op onderwerpen als mensenrechten, rule of law, hate crime en bijbehorende rapportageverplichtingen. In deze organisaties werkt Nederland ook samen met ontwikkelingslanden. In VN verband heeft Nederland recent samen met Rwanda en Australië een Geneefse ‘Group of Friends of RtoP’ opgericht; een voorbeeld van samenwerking tussen Nederland en (al dan niet in ontwikkeling zijnde) partnerlanden. De Raad van Europa heeft in de afgelopen jaren samengewerkt met aangrenzende staten in Afrika en Midden-Oosten, zoals Tunesië, Marokko en Jordanië, op het gebied van rule of law. Ook werkt het Koninkrijk via de Small Island Developing States (SIDS) met (ontwikkelings)landen samen op gebied van corruptiebestrijding en mensenrechten. Binnen de OVSE werkt Nederland samen met verschillende ontwikkelingslanden via twee samenwerkingsverbanden voor Mediterrane en Aziatische landen, waaronder bijvoorbeeld Afghanistan en Tunesië, voornamelijk op het gebied van mensenhandel, migratie en veiligheid.

Nederland zet zich in voor meer deelname door en een sterkere stem van onder andere het maatschappelijk middenveld uit ontwikkelingslanden; relevante standpunten daartoe worden ingenomen en verwoord. Ook door het steunen van organisaties als onder andere CIVICUS poogt Nederland geleerde lessen van landen- naar globaal niveau te tillen.

Nederland stelt zich constructief op in de zogenaamde ‘voice-discussie’ bij de Bretton Woods-instellingen (Wereldbank en IMF). Hierbij gaat het om het versterken van de stem van ontwikkelingslanden in deze instellingen. Dit is breder dan alleen stemgewicht en omvat bijvoorbeeld ook de responsiviteit van de Banken naar de wensen van klantlanden.

16.9. Tegen 2030 een wettelijke identiteit voorzien voor iedereen, met inbegrip van geboorteregistratie.

NATIONAAL:

Van kinderen die in Nederland worden geboren, wordt een geboorteakte opgemaakt. Deze akte wordt opgenomen in de registers van de burgerlijke stand. Als het kind in Nederland woont of komt wonen dan wordt het kind in de Basisregistratie Personen geregistreerd met zijn identificerende gegevens. Dit is geregeld in wetten in formele zin (Burgerlijk Wetboek en Wet Basisregistratie Personen).

MONDIAAL:

Nederland ziet het belang in van het hebben van een wettelijke identiteit bij het streven toe te werken naar inclusieve samenlevingen, maar voert op dit punt geen specifiek beleid.

16.10. Publieke toegang tot informatie en beschermen van fundamentele vrijheden, volgens de nationale wetgeving en internationale overeenkomsten garanderen.

NATIONAAL:

Nederland wil en kan dit subdoel halen. In 2016 is een brief naar de Kamer gestuurd over de nationale open data agenda 2016. Nederland is momenteel de vijfde meest open overheid. Op dit moment worden bepaalde grondrechten herzien (briefgeheim en rechten op een eerlijk proces); dit is een doorlopend proces. Er is geen grote grondwetherziening voorzien. In 2015 is een nieuwe Bibliotheekwet van kracht geworden die elke inwoner van Nederland toegang geeft tot informatie en cultuur langs fysieke en digitale weg.

Nederland werkt aan de politieke ruimte voor het maatschappelijk middenveld, o.a. via de Community of Democracies.

De regering draagt behalve voor de ontwikkeling van mensenrechtelijke standaarden, ook zorg voor de naleving daarvan door haarzelf. In het kader van de beleidsontwikkeling en het ontwerpen van wetgeving is een Integraal Afwegingskader (IAK) opgesteld als leidraad voor beleidsinitiatieven en conceptwetgeving. Daarvan maakt onderdeel uit een ‘Checklist toetsing aan grondrechten’. Het accent daarbij ligt op de klassieke grondrechten, vanwege de bijzondere voorwaarden waaraan voldaan moet worden indien dergelijke rechten worden beperkt ter realisering van andere legitieme belangen. Ook de Aanwijzingen voor de regelgeving besteedt aandacht aan het toetsen van conceptwetgeving aan het EVRM. Voorts is een Privacy Impact Assessment ontwikkeld en sinds 1 september 2013 ontsloten. Ter waarborging van de naleving van het EU-Grondrechtenhandvest is een Handreiking opgesteld over de toepassingsvoorwaarden ervan. Ter waarborging van de naleving van sociaaleconomische rechten in beleid en wetgeving wordt in 2016 een checklist ten aanzien van deze mensenrechten doorontwikkeld.

Er is een constitutionele toets van conceptwetsvoorstellen, waartoe mede behoort de toets aan grondrechten en mensenrechten. De rijksoverheid, welke een bijzondere verantwoordelijkheid heeft ten aanzien van de kwaliteit van wetgeving, toetst voorgenomen regelgeving van alle ministeries. Voordat een wetsvoorstel naar de Ministerraad gaat wordt onder andere getoetst of mensenrechtenaspecten voldoende aan de orde komen in de toelichting. Om ervoor zorg te dragen dat de grondrechten en mensenrechten de aandacht krijgen die zij verdienen, hebben zij ook een plaats in het onderwijsaanbod van de Academie voor Wetgeving en Overheidsjuristen.

Regering en parlement hebben als wetgever zorg gedragen voor de instelling van belangrijke nationale instituties die vanuit verschillende rollen en bevoegdheden de naleving van grondrechten en mensenrechten garanderen vanuit een extern perspectief.

Het rechtsprekende deel van de rechterlijke macht betreft een van de drie klassieke staatsmachten en ziet mede toe op de naleving van grondrechten en mensenrechten in concrete situaties.

Daarnaast zijn er Hoge Colleges van Staat, zoals de Raad van State als onafhankelijk adviseur over wetgeving en bestuur en de hoogste algemene bestuursrechter van Nederland, alsmede de Staten-Generaal als medewetgever en controleur van de regering en de Nationale ombudsman. Deze laatste doet onderzoek en geeft oordelen over de al dan niet behoorlijkheid van gedragingen van bestuursorganen, waarbij ook wordt getoetst op de naleving van grondrechten en mensenrechten. De Kinderombudsman, sinds 2011 onderdeel van Bureau Nationale Ombudsman, controleert of de kinderrechten in Nederland worden nageleefd door de overheid en door private organisaties.

Voorts zijn er diverse adviescolleges. Het College voor de Rechten van de Mens bevordert de naleving van mensenrechten in praktijk, beleid en wetgeving, en vergroot het bewustzijn van mensenrechten in Nederland. Daarnaast heeft het een oordelende functie op het terrein van de gelijke behandelingswetgeving die voorheen belegd was bij de Commissie gelijke behandeling, die is opgegaan in het College. De Kiesraad is een centraal stembureau, adviesorgaan én informatiecentrum op het gebied van kiesrecht en verkiezingen. Het College bescherming persoonsgegevens ziet erop toe dat persoonsgegevens zorgvuldig worden gebruikt en beveiligd. Het houdt daartoe toezicht, adviseert en geeft voorlichting. Voorts zijn voor het toezicht op de naleving van mensenrechten in de praktijk zeer relevant de vele inspecties en toezichthouders, zoals de inspecties V&J, SZW, Onderwijs, Gezondheidszorg, de RSJ, Onderzoeksraad voor de Veiligheid, Commissies van Toezicht van penitentiaire instellingen en politiecellen, politieklachtencommissies, etc.

Artikel 110 van de Grondwet bepaalt dat de overheid bij de uitvoering van haar taak openbaarheid betracht. De Wet openbaarheid van bestuur (Wob) geeft algemene regels voor de openbaarheid op verzoek en voor actieve openbaarheid. Het centrale doel van de Wob is het reguleren van de informatievoorziening ten behoeve van de bevordering van het democratisch proces en de controle op de legitimiteit van overheidshandelen. Op grond van deze wet kan iedereen een verzoek om informatie doen. De persoon van de verzoeker is voor de beoordeling van het verzoek niet relevant. Bij het verstrekken van informatie overeenkomstig deze wet gaat de overheid uit van het algemeen belang van openbaarheid van

informatie. Uitgangspunt is dat overheidsinformatie openbaar is, tenzij andere in de wet omschreven zwaarder wegende belangen dat beletten.

De vastgestelde EU-richtlijn 2013/37/EU tot wijziging van EU-richtlijn 2003/98/EG inzake het hergebruik van overheidsinformatie is geïmplementeerd in de Wet hergebruik van overheidsinformatie. Op grond van deze wet moet een verzoek om hergebruik van openbare overheidsinformatie worden ingewilligd, behoudens in de wet opgeschreven uitzonderingen.

Overheden bezit voor hun publieke taak een grote hoeveelheid aan data. Open maken van deze data maakt overheidshandelen transparanter en bevordert daarmee de democratische legitimiteit. Ook creëert hergebruik van overheidsdata maatschappelijke of economische meerwaarde. Door meer inzicht in beschikbare data kunnen overheden kosten reduceren, slimmer werken en beleid effectiever maken. Nederland voert een open databeleid dat is gericht op het actief ontsluiten van open data. Dat beleid is mede gebaseerd op de aanbevelingen van het OGP.

MONDIAAL:

In de beleidsnotitie 'Respect en Recht voor Ieder Mens' wordt het Nederlandse mensenrechtenbeleid uitgewerkt. Hierin komt het behouden van fundamentele vrijheden naar voren van verschillende groepen: mensenrechtenverdedigers, lesbiennes, homo's, biseksuelen en transgenders (LHBT), vrouwen. Daarnaast worden andere vrijheden uitgewerkt als: vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging.

Cruciaal punt is hier tegengaan van straffeloosheid van geweld tegen journalisten. Nederland zit zich onder andere in het kader van het partnerschap met Free Press Unlimited in, om deze straffeloosheid tegen te gaan. Dat gebeurt via werk in Geneve (MRR), New York (VNVR, 3 Cie) en Parijs (UNESCO). Ook lokaal is Nederland actief in samenspraak met UNESCO en EU Delegaties en andere like minded. Een voorbeeld waren de diplomatieke demarches om UNESCO lidstaten waar een journalist was vermoord, aan te sporen tot rapportage aan UNESCO.

Nederland heeft zich in 2011 aangesloten bij het Open Government Partnership (OGP), het samenwerkingsverband van landen uit de hele wereld gericht op het bevorderen van een open overheid. De transparante overheid, de faciliterende overheid en de toegankelijke overheid vormen de drie pijlers van de Nederlandse invulling van open overheid en zijn daarmee ook de kapstok voor de actieplannen die Nederland tweejaarlijks in het kader van het OGP opstelt. Het actieplan 2016-2017 zet in op het bevorderen van het actief beschikbaar stellen van overheidsinformatie en het stimuleren van een open houding en gedrag bij overheden.

16.a. Versterken van de relevante nationale instellingen, ook via internationale samenwerking, voor het opbouwen van capaciteit op alle niveaus, in het bijzonder in de ontwikkelingslanden, om geweld te voorkomen en terrorisme en misdaad te bestrijden.

Via het programma Samenspraak en Tegenspraak' vergroot Nederland de capaciteit van het lokaal maatschappelijk middenveld, dat op haar beurt werkt aan de basisrechten van burgers; realisering daarvan helpt geweld en misdaad te bestrijden. Wanneer mensen hun stem kunnen laten horen via zelforganisaties hoeven zij hun heil niet te zoeken via andere uitlaatkleppen, zoals terrorisme. Daarbij kunnen zij door zichzelf te organiseren een inclusiever beleid afdwingen dat gelijke kansen biedt.

16.b. Bevorderen en afdwingen van niet-discriminerende wetten en beleidslijnen voor duurzame ontwikkeling.

Zie boven.

SDG 17. Versterk de implementatiemiddelen en revitaliseer het wereldwijd partnerschap voor duurzame ontwikkeling.

17.1. Versterken van de binnenlandse middelenmobilisatie (DRM), ook via internationale steun aan ontwikkelingslanden, om de binnenlandse capaciteit te verbeteren voor het innen van belastingen en andere inkomsten.

Het kabinet zet zich actief in op belangen van ontwikkelingslanden op het gebied van belastingen (Wat de Wereld Verdient), voor een OESO-actieplan tegen belastingontwijking en voor de versterking van belastingdiensten in ontwikkelingslanden via het Addis Tax. In kader mede door Nederland geïnitieerde Addis Tax Initiative (ATI) is afgesproken technische assistentie te verdubbelen, uiterlijk in 2020. Nederland zal ook ten minste verdubbelen en hoopt verdubbeling al te bereiken in 2018. Nederland heeft al een bilateraal programma op DRM/tax en ondersteunt tevens meerdere multilaterale initiatieven (IMF, OESO, ATAF en mogelijk VN). Daarnaast is er ook veel aandacht voor coherentie (ook onderdeel ATI afspraken). Zo heeft Nederland opgegeven om belastingvrijstelling te vragen op goederen en diensten te leveren onder nieuwe ODA gefinancierde programma's vanaf januari 2016. Nederland is bezig belastingverdragen met ontwikkelingslanden te herzien om mogelijk misbruik van de verdragen tegen te gaan. Het IMF zet zich sterk in op het gebied van DRM voor ontwikkelingslanden. Het IMF heeft zich naar aanleiding van de SDGs gecommitteerd om de technische assistentie op het gebied van DRM verder in te richten op de specifieke behoefte van een land. Het IMF biedt jaarlijks technische assistentie op het gebied van DRM aan meer dan 100 verschillende landen. Zie ook 16.4 en 17.4.

Een specifiek voorbeeld waar Nederland actief op inzet is het onlangs aangekondigde Nederlandse fonds voor technische assistentie aan Albanië, Armenië, Bosnië en Herzegovina, Georgië, Kosovo, Macedonië, Moldavië, Montenegro en Oekraïne. Nederland draagt (tot nu toe als enige land) \$ 13,3 mln bij aan een fonds dat deze landen zal ondersteunen in het versterken van hun ambtelijk apparaat op specifieke gebieden waar zij nog zwak in staan. Denk aan rapportage van financiële statistieken en indicatoren, supervisie van het bankwezen, crisis management voor het financiële systeem en trainingen in analytische capaciteiten. Andere voorbeelden van soortgelijke activiteiten waar Nederland mede financier is zijn METAC (MENA regio), en AFRITAC (Afrika).

17.2. Ontwikkelde landen dienen ten volle hun verbintenissen aangaande officiële ontwikkelingshulp te implementeren, waaronder ook de verbintenis van vele ontwikkelde landen om 0,7% van het bruto nationaal inkomen te besteden aan officiële ontwikkelingshulp voor ontwikkelingslanden (ODA/GNI) en 0,15% tot 0,20% ontwikkelingshulp aan de minst ontwikkelde landen; ODA-donoren worden aangemoedigd om voor zichzelf een doelstelling te bepalen om minstens 0,2% van de ODA te besteden aan de minst ontwikkelde landen.

Het huidige beleid van Nederland is niet gericht op het behalen van de norm van 0,7% ODA/GNI. Het ODA-budget is wel gekoppeld aan de ontwikkeling van het GNI. Nederland heeft binnen het post-2015 proces de herbevestiging van de norm bepleit noch geblokkeerd. Invulling van de doelstelling hierop is aan het volgende kabinet.

Nederland haalt de norm voor Minst Ontwikkelde Landen. Op basis van eigen berekeningen wordt door Nederland 0,26% GNI in deze categorie besteed. OESO-DAC-berekeningen zijn beperkter en komen veel lager uit. Nederland werkt met OESO DAC aan het optimaliseren van die berekening.

17.3. Bijkomende financiële middelen voor ontwikkelingslanden mobiliseren vanuit verschillende bronnen.

Nederland zet pro-actief in op het ontwikkelen van innovatieve financieringsconstructies en instrumenten die de financiële bijdrage van de private sector en opkomende donoren aan de SDG agenda kunnen vergroten (Wat de Wereld Verdient). Nieuwe financieringsvormen worden verder uitgewerkt in de beleidsnotitie ‘Vernieuwing ODA en Partnerlijst’⁵⁴. Een Taskforce Innovatieve Financiering moet een extra impuls geven. De taskforce zorgt er voor dat kennis wordt gedeeld, zodat bij het aangaan van nieuwe activiteiten een goede afweging kan worden gemaakt over wat de beste financieringsvorm is.

Relevante kennis en vaardigheden binnen de rijksoverheid en bij partners worden waar nodig verder ontwikkeld. Er wordt onder andere gewerkt met nieuwe financieringsmechanismen, zoals garanties en durfkapitaal. Hiermee worden nieuwe geldbronnen aangeboord, bijvoorbeeld bij banken en bedrijven. Nederland draagt bijvoorbeeld bij aan het verder ontwikkelen van het relatief nieuwe financieringsinstrument ‘impact bonds’ voor ontwikkelingslanden. Een impact bond is een instrument om de resultaatbereiking voor publieke investeringen voorop te stellen en de kwaliteit van publieke uitgaven te verhogen. Bijvoorbeeld op het terrein van onderwijs, reclassering of gezondheidszorg.

De internationale financiële instituties hebben een gezamenlijke ‘Billions to Trillions-agenda’ opgesteld om een zo groot mogelijk bijdrage te leveren aan de SDGs. Hierbij gaat het om de rol van deze instituties in het creëren van ‘leverage’ bij het gebruik van de door de instellingen beschikbaar gemaakte bedragen voor de financiering van ontwikkelingsprojecten. Bijvoorbeeld om de balans van de banken op een andere manier te gebruiken en het breder en meer betrekken van private financiële middelen voor projecten in ontwikkelingslanden. De internationale ontwikkelingsbanken en het IMF stimuleren in hun activiteiten de klantlanden het beleid te hervormen om nieuwe vormen van financiering aan te kunnen trekken. Bij de lage-inkomenslanden dient bij het vergroten van financiële middelen extra aandacht te zijn voor de schuldhoudbaarheid. De Wereldbank zet zich dus actief in om private financiering aan te trekken. Ook helpt het ontwikkelingslanden met private sectorontwikkeling, governance, sterke instituties, het heffen van eigen belastingen en het tegengaan van illegale financiële stromen. Op deze manier ondersteunt het de capaciteit van ontwikkelingslanden om hun eigen financiële middelen te mobiliseren.

Er wordt ingezet op inclusieve financiële markten door middel van drie sporen:

1. Verbetering van de randvoorwaarden voor een stabiele financiële sector; voorbeelden zijn steun aan het ‘Financial Inclusion Support Framework’ (FISF) dat overheden helpt om hun financiële inclusie doelstellingen te bereiken en aan de ‘Consultative Group to Assist the Poor’(CGAP), een organisatie die onderzoek doet en kennis verspreidt op het terrein van ‘inclusive finance’.
2. Vergroting van het aanbod van financiële diensten door bijdrage aan het vergroten van het toegang tot financiële diensten voor micro-ondernemers door middel van het fonds MASSIF, belegd bij FMO.
3. Innoveren van het aanbod van financiële diensten. Het ‘Health Insurance Fund’ heeft een verzekeringsmodel ontwikkeld voor lage inkomensgroepen, waarbij donoren de premie (deels) subsidiëren.

17.4. Ontwikkelingslanden bijstaan in hun streven naar schuldhoudbaarheid op lange termijn via gecoördineerde beleidslijnen waarbij aandacht wordt besteed aan het aanmoedigen van de schuldfinanciering, de schuldverlichting en de schuldherstructurering, indien van toepassing, en de externe schuld aanpakken van arme landen met een grote schuldenlast om hun schulden crisis in te perken.

⁵⁴ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2016/09/19/kamerbrief-vernieuwng-oda-en-partnerlandenlijst>

Houdbaarheid van schulden is een belangrijke voorwaarde voor economische groei en duurzame ontwikkeling van een land. Hoge schulden oefenen een zware druk uit op de economie doordat de kosten aan afbetaling van de schulden de uitgaven aan productieve en armoede verminderende overheidsinvesteringen kunnen verdringen. Nederland steunt een aantal faciliteiten die technische assistentie aanbieden op het gebied van schuldenmanagement.

Als donor biedt Nederland steun aan het ‘Debt Management and Financial Analysis System’ (DMFAS) programma van UNCTAD, dat software en technische assistentie aan ontwikkelingslanden geeft om betrouwbare data te produceren en daarmee analyses uit te voeren (ten behoeve van rapportages). Ook steunt Nederland de ‘Debt Management Facility’ (DMF) van de Wereldbank, dat samen met het IMF technische assistentie biedt op het gebied van schuldenmanagement, zoals bij het maken van schuldstrategieën en het implementeren van hervormingen. Op deze manier nemen capaciteiten toe bij het effectief managen van schulden en bij de duurzame financieringsstrategieën. Ook is er steun voor de ‘African Legal Support Facility’ (ALSF) steunt Afrikaanse landen met juridisch advies bij het uitgeven van obligaties, rechtszaken tegen aasgierfondsen en andere juridische zaken.

Als aandeelhouder van het IMF steunt Nederland het verstrekken van noodleningen voor lage-inkomenslanden in het geval van een externe schuldencrisis. Voor de lage-inkomenslanden heeft het Fonds een aparte faciliteit – het ‘Poverty Reduction and Growth Trust’ (PRGT) – die concessionele leningen verstrekt. Deze steun heeft als doel om de macro-economische stabiliteit terug te brengen, door middel van het stimuleren van prudent economisch beleid, herstellen van de internationale reserves en het stabiliseren van de munt. Het IMF heeft in 2015 de maximale hoogte van leningen uit het PRGT voor ontwikkelingslanden verhoogd om de landen beter te beschermen tegen externe schokken.

17.5. Regelingen goedkeuren en uitvoeren die investeringen in de minst ontwikkelde landen moeten bevorderen.

Zie ook 8.3. In de kamerbrief ‘Inclusieve Ontwikkeling’ wordt er ingegaan op welke manier Nederland bijdraagt aan inclusieve ontwikkeling. Nederland voert een zeer actief beleid gericht op het bevorderen van duurzame en inclusieve economische ontwikkeling in lage- en middeninkomens landen.

In dat kader beschikt Nederland over een samenhangend pakket van programma's gericht op een beter ondernemingsklimaat en ondernemerschap. Beoogde resultaten in het ondernemingsklimaat zijn het faciliteren van ondernemerschap en investeringen door middel van: effectieve wet- en regelgeving, inclusief op het gebied van belastingen, betere toegang voor burgers en MKB tot financiering, betere infrastructuur, handelsfacilitatie en verduurzaming van handel en effectieve economische instituties. Op het gebied van ondernemerschap heeft Nederland regelingen ondersteund en geïnitieerd voor het MKB in ontwikkelingslanden, alsmede ter bevordering van handel met en investeringen in ontwikkelingslanden voor Nederlandse bedrijven, die met oplossingen komen voor ontwikkelingsuitdagingen (waaronder Dutch Good Growth Fund). Nederland ondersteunt verder publiek-private partnerschappen. Samenwerking met en steun aan bedrijven geschiedt onder voorwaarden van ontwikkelingsrelevantie, additionaliteit en Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen.

In de programma's wordt waar relevant en mogelijk een focus gelegd op investeringen in fragiele staten.

17.6. Versterken van de Noord-Zuid-, de Zuid-Zuid- en de regionale en internationale trilaterale samenwerking inzake wetenschap, technologie en innovatie en vergemakkelijken van de toegang daartoe; en het delen van kennis uitbreiden volgens voorwaarden die wederzijds worden bepaald, ook via de verbeterde coördinatie tussen bestaande mechanismen, in het bijzonder op het niveau van de Verenigde Naties, en via een mondiaal mechanisme voor de facilitering van technologie.

NATIONAAL:

Open toegang tot wetenschappelijke kennis is cruciaal voor wetenschappelijke vooruitgang en innovatie en kan bijdragen aan oplossingen voor de maatschappelijke uitdagingen. Daarom is dit onderdeel van het in Europa breed gedefinieerde thema ‘Open Science’, al een prioriteit voor Nederland. Nederland wil dat toegewerkt wordt naar open toegang tot wetenschappelijke publicaties en optimaal hergebruik tot onderzoeksdata. Dit beleid is beschreven in meerdere brieven aan de Tweede Kamer.⁵⁵

De VSNU/Universiteiten heeft open access ook opgenomen als speerpunt in de onderhandelingen over de tijdschriftenabonnementen met de grote uitgevers. De universiteiten pleiten ervoor dat de uitgevers stappen zetten om ‘open access’ dichterbij te brengen. De VSNU/Universiteiten is erin geslaagd om met een aantal uitgevers deals te sluiten.

De Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) heeft haar beleid aangescherpt. De onderzoeksresultaten van de door NWO-gefinancierde projecten dienen onmiddellijk toegankelijk te zijn.

In Nederland wordt ook gewerkt aan optimaal hergebruik van de onderzoeksdata. Zo werken meerdere belangrijke stakeholders (VSNU/universiteiten, SURF, NWO en de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW)) samen om een nationale infrastructuur hiervoor te ontwikkelen.

‘Open science’ (met in het bijzonder aandacht voor open toegang tot wetenschappelijke publicaties en optimaal hergebruik voor onderzoeksdata) behoorde tot de prioriteiten van het Nederlandse EU-Voorzitterschap 2016. Tijdens de Voorzitterschapsconferentie over Open Science van 4-5 april 2016 is door verschillende stakeholders de Amsterdam Call for Action opgesteld waarin diverse betrokkenen (universiteiten, onderzoeksfinanciers, overheden, wetenschappers etc.) worden opgeroepen om acties te nemen en open science verder te brengen.

MONDIAAL:

In ‘Wat de Wereld Verdient’ wordt er onder andere ingegaan op de Nederlandse kennis- en onderzoeksinstellingen die internationaal zeer actief zijn. Er wordt gewerkt aan onderzoek op het gebied van hulp en handel en investeringen. Aan studenten uit lage- en middeninkomenslanden worden hoger onderwijsprogramma’s aangeboden. Daarnaast wordt er gewerkt aan verbetering tot toegang tot kennis en informatie. Zo maken we ons sterk voor vrije toegang tot informatie over hulpactiviteiten en onderzoek dat met hulpelden is gefinancierd. En zet Nederland zich in voor instrumenten die lage- en middeninkomenslanden beter toegang geven tot kennis en technologie die voor intellectuele eigendomsrechten wordt beschermd. Het gaat dan bijvoorbeeld om flexibiliteit in de uitvoering van internationale verdragen als ‘Traded-Related aspects of International Property Rights’ (TRIPS).

De Adviesraad Wetenschap, Technologie en Innovatie (AWTI) buigt zich over de wijze waarop wetenschap, technologie en innovatie beter kunnen worden verankerd in het buitenlands beleid. Ook de

⁵⁵ Tweede Kamer, 2013-2014, 31 288, no. 354; Tweede Kamer, 2014-2015, 31 288, no. 414.

Nationale Wetenschapsagenda met de verschillende gedefinieerde routes is op dit terrein actief. Enige tijd geleden is de route voor de SDGs aan de agenda toegevoegd. Naast deze nieuwe ontwikkelingen zijn de kennisplatforms actief om beleid en kennis dichterbij te brengen met name op de thematische speerpunten, water, voedselzekerheid, veiligheid en rechtsstaat, seksuele en reproductieve gezondheid en rechten, maar ook op het dwarsdoorsnijdende thema inclusiviteit.

Nederland heeft in internationaal verband ook deelgenomen aan de Task Force die de ERAC-opinie over open onderzoeksdata heeft uitgebracht.

NWO, de VSNU (inclusief het Samenwerkingsverband van Universiteitsbibliotheken en Koninklijke Bibliotheek (UKB)), de Koninklijke Bibliotheek en SURF zullen ook het belang van 'open access' beleid bepleiten in de Europese en internationale organisaties waar zij lid van zijn. De rijksoverheid zet zich bovendien via de Kennisplatforms in op Noord-Zuid samenwerking in onderzoek en kennisdeling.

17.7. De ontwikkeling, overdracht, verspreiding en verdeling van ecologische technologieën aan ontwikkelingslanden volgens gunstige voorwaarden, ook inzake gunstige en preferentiële bepalingen, zoals wederzijds overeengekomen.

Op dit moment lopen onderhandelingen tussen 18 landen (waaronder de EU) om te komen tot een Milieu Goederen Akkoord (Environmental Goods Agreement). Dit beoogd verdrag richt zich op het afschaffen van douanetarieven voor producten/goederen die bijdragen aan milieu- en klimaatbeleid. De 18 deelnemende landen omvatten gezamenlijk het grootste deel van de onderlinge handel in milieu goederen (meer dan 90% wereldhandel). Eveneens wordt getracht op termijn de aan deze producten gekoppelde diensten te liberaliseren. De EU en Nederland streven een ambitieus akkoord na, zowel in grootte van de lijst van producten als deelnemende landen. Het is nog niet gelukt in 2016 een akkoord te bereiken.

17.8. De technologiebank en het mechanisme voor het opbouwen van wetenschappelijke, technologische en innoverende capaciteit voor de minst ontwikkelde landen volledig operationeel maken tegen 2017 en het gebruik opdrijven van de technologie die dit mogelijk moet maken, in het bijzonder de informatie- en communicatietechnologie.

Er is een technologiebank in oprichting. Nederland was in het verleden geen voorstander van een centralistische aanpak voor technologie overdracht, maar heeft zich niet uitgesproken tegen de oprichting. De financiering, taakstelling en samenstelling van de bank zijn onbekend. Duitsland probeert het onderwerp te agenderen tijdens de EU CODEV Raadswerkgroep om tot een EU standpunt te komen.

17.9. De internationale steun verhogen voor het implementeren van doeltreffende en doelgerichte capaciteitsopbouw in ontwikkelingslanden ter ondersteuning van nationale plannen die erop gericht zijn om alle Duurzame Ontwikkelingsdoelen te implementeren, ook via de Noord-Zuid-, Zuid-Zuid- en trilaterale samenwerking.

Via het programma 'Samenspraak en Tegenspraak' werkt Nederland aan het opbouwen van de capaciteit van het lokaal maatschappelijk middenveld. Via een sterk maatschappelijk middenveld kunnen regeringen en bedrijven ter verantwoording worden geroepen. Daarbij ondersteunen deze partnerschappen nationale overheden bij de implementatie van de SDGs en de LNOB-agenda.

Op een aantal vlakken ondersteunt Nederland technische assistentie ten behoeve van doelgerichte capaciteitsopbouw, zoals schuldbeheer (DMFAS, ALSF, DMFm, zie 17.4), juridische capaciteiten (AML/CFT; antiwitwassen en tegengaan van terrorisme financiering, zie 16.4). Al deze activiteiten hangen samen met ‘domestic resource mobilisation’, het vergroten van de inkomsten van overheden en een prudent economisch beleid. Het IMF heeft zich gecommitteerd om de technische assistentie voor de specifieke behoefte van fragile staten en conflictlanden te versterken. Zie ook 17.1.

Een voorbeeld is het versterken van de directe buitenlandse partnerdiensten van de Nederlandse Politie en Veiligheidsdiensten, het Openbaar Ministerie, de Rechterlijke Macht, het gevangeniswezen, het Ministerie van Veiligheid en Justitie, het Forensisch Instituut, Reclassering, de vreemdelingenketen, enz. Het betreft vooral activiteiten gericht op de 1) verbetering van kennis en vaardigheden (training), 2) versterking van overheidsinstituten op het punt van organisatie, beleid en uitvoering en 3) samenwerking tussen justitiële ketenpartners. De deelnemende collega’s van de rijksoverheid maken tijdens de looptijd van het project of de activiteit op een informele manier kennis met hun buitenlandse justitiecollega’s. Het positieve neveneffect van deze activiteiten is dat er niet alleen wederzijds begrip ontstaat, maar ook dat de operationele samenwerking gemakkelijker verloopt.

De activiteiten van de rijksoverheid op het terrein van capaciteitsopbouw kenmerken zich door grote diversiteit, omdat ze dienen aan te sluiten bij de specifieke situatie in het ontvangende land. Voorbeelden van activiteiten zijn versterking van de rechtszekerheid door steun bij het opstellen van passende wet- en regelgeving of het bevorderen van samenwerking binnen de justitiële keten in landen die willen toetreden tot de EU (kandidaat-lidstaten en toekomstige kandidaat-lidstaten). Ook kan worden gedacht aan assistentie op het terrein van grensoverschrijdende criminaliteitsbestrijding, (politieke) corruptiebestrijding, cyber security, terrorismebestrijding, de aanpak van piraterij, bestrijding van illegale migratie en de opbouw van een migratiemanagementsysteem.

17.10. Een universeel, op regels gebaseerd, open, niet-discriminerend en billijk multilateraal handelssysteem bevorderen onder de Wereldhandelsorganisatie, ook via het volbrengen van de onderhandelingen onder de Ontwikkelingsagenda van Doha van deze organisatie.

Nederland hecht aan een toekomstbestendige WTO, met een actieve onderhandelingspoot. Om hiertoe te komen, ziet Nederland graag dat naast de openstaande onderwerpen ook nieuwe onderwerpen worden geagendeerd, waarbij de focus zou moeten liggen op onderwerpen die belang hebben bij een sterk regelgevend kader en waar dat op dit moment ontbreekt. De WTO zal SDG-proof moeten worden. Handelsversturende binnenlandse steun voor landbouwproducten zou wat Nederland betreft verder afgebouwd moeten worden met het oog op een gelijk speelveld en een geloofwaardige positie van de EU in de WTO.

Alle onderhandelingen dienen rekening te houden en tegemoet te komen aan de belangen van de minst ontwikkelde landen. Dit betekent niet dat zij zich per definitie niet hoeven te committeren, maar kan ook betekenen dat het WTO-lidmaatschap hen helpt met het voldoen aan nieuwe afspraken. Nederland steunt de inzet van de Europese Commissie op dit vlak.

17.11. De export van ontwikkelingslanden aanzienlijk doen toenemen, in het bijzonder met de bedoeling om het aandeel van de minst ontwikkelde landen in de mondiale export tegen 2020 te verdubbelen.

Nederland draagt bij aan het verbeteren van toegang tot internationale en regionale markten voor ontwikkelingslanden (‘Wat de Wereld Verdient’). Dit beleid wordt verder uitgewerkt in de beleidsnotitie ‘Ondernemen voor Ontwikkeling’. Nederland zet zich op verschillende manieren in om de export van ontwikkelingslanden te vergroten. In Europees verband zet Nederland zich in voor

ontwikkelingsvriendelijke handelspolitieke instrumenten (als het APS en EBA) en het uitonderhandelen van ontwikkelingsvriendelijke handelsakkoorden (als de EPA's).

Daarnaast ondersteunt Nederland ontwikkelingslanden om optimaal gebruik te kunnen maken van de mogelijkheden die handelsakkoorden bieden met ons uitgebreide programma voor handelsfacilitatie en gerichte instrumentarium om de export uit ontwikkelingslanden te bevorderen. Hierbij kan men denken aan het Centrum voor de bevordering van import uit ontwikkelingslanden, het Netherlands ITC Trust Fund, Wereldbank programma's voor handelbevordering, TradeMark East-Africa en Accelerating Trade in West-Africa, het Dutch Good Growth Fund en het Private Sector instrumentarium. Nederland behoort tot het gebied van handelsfacilitatie tot de grootste donoren.

17.12. Tijdig de implementatie realiseren van belasting- en quotavrije markttoegang op blijvende wijze voor alle minst ontwikkelde landen, in overeenstemming met de beslissingen van de Wereldhandelsorganisatie, ook door ervoor te zorgen dat de voorkeursregels die van oorsprong van toepassing zijn op import van de minst ontwikkelde landen, transparant en eenvoudig zijn, en bijdragen tot het vergemakkelijken van markttoegang.

Nederland draagt bij aan het verbeteren van toegang tot internationale en regionale markten voor ontwikkelingslanden. ('Wat de Wereld Verdient'). De minst ontwikkelde landen (MOL's) hebben onder het Europese gemeenschappelijke tariefstelsel al volledig tariefvrije en quotavrije export naar de EU. Ook is al een gunstig regime voor oorsprongsregels van toepassing voor MOL's met uitgebreide cumulatiemogelijkheden. Voorlichting over en verdere versimpeling van deze regels blijft een prioriteit voor Nederland in Europees kader.

Nederland heeft recent nog een project bij de UNCTAD gefinancierd om ontwikkelingslanden beter te informeren over het nut en de noodzaak tot deze regels. Handelspolitiek blijft volledig een EU-competentie. In aansluiting op deze Nederlandse handelspolitieke inzet steunt Nederland diverse organisatie en programma's gericht op het faciliteren van handel, conform de WTO Bali Trade Facilitation Agreement.

17.13. De globale macro-economische stabiliteit versterken, ook via beleidscoördinatie en beleidscoherentie.

Geen tekst voorhanden.

17.14. Beleidscoherentie voor duurzame ontwikkeling versterken.

NATIONAAL:

Nederland bevordert coherentie van zijn beleid door regelgeving vooraf op effecten te toetsen. De Aanwijzingen voor de Regelgeving geven dit aan en noemen in de toelichting bij artikel 9 sociaal-economische neveneffecten: de concurrentiepositie van het bedrijfsleven (nationaal en internationaal), de flexibiliteit van de markt, de afzetontwikkeling (binnenlandse en buitenlandse markt), de werkgelegenheid, de rentabiliteit van ondernemingen, de investeringsgeneigdheid en de beloningsstructuur. Onder hetzelfde artikel wordt aangegeven dat alle aspecten in onderlinge samenhang onder de loep dienen te worden genomen, waarbij ex ante evaluatie-instrumenten als de Tafel van Elf voor naleving en handhaving, de Bedrijfseffectentoets, de Milieueffectentoets en andere toetsen moeten worden meegenomen.

MONDIAAL:

Beleidscoherentie voor duurzame ontwikkeling betekent dat de SDGs onderling coherent moeten zijn. Om dit te stroomlijnen bekijkt Nederland de coherentie thematisch, waarbij ontwikkelingssamenwerking naast milieu en werkgelegenheid prioriteit hebben.

De Nederlandse ontwikkelingsstrategie (Wat de Wereld Verdient) en het verder uitgewerkte beleid in de kamerbrief ‘beleidscoherentie voor ontwikkeling’⁵⁶ is relevant voor eerstbedoeld thema. Het Actieplan Beleidscoherentie omvat de thema’s waarop het kabinet al langer werkt, handelsakkoorden, toegang tot medicijnen, belastingontwijking, duurzame waardeketens, kosten van geldovermakingen door migranten en klimaatverandering, aangevuld met opkomende thema’s van bilaterale en regionale handelsakkoorden, investerings-beschermingsovereenkomsten (IBO’s) en voedselzekerheid. Het gaat daarbij om het vaststellen van zo concreet mogelijke doelen, waarbij het streven naar positieve resultaten voor de armste groepen leidend is. Nederland draagt deze posities vervolgens uit in de EU en binnen andere internationale organisaties. Om de inzet te versterken en steun te mobiliseren wordt vaak samengewerkt met andere landen en NGO’s. Kennis uit academische hoek wordt benut om de inzet te onderbouwen. Naast de uitvoering van de actieagenda blijft het kabinet werken aan systematische doorlichting van al het nieuwe EU-beleid op impact op de armen. De Nederlandse beoordeling van nieuwe EU-beleidsvoorstellen wordt met de Kamer gedeeld via de fiches van de werkgroep Beoordeling Nieuwe Commissievoorstellen (BNC).

Zo heeft de overheid succesvol beargumenteerd dat de belangen van ontwikkelingslanden moeten worden meegenomen in het onderhandelingsproces van de Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP). Daarbij heeft Nederland een dialoog georganiseerd in een paar Afrikaanse landen tussen lokale bedrijven, overheden en NGO’s over de EU’s Economic Partnership Agreements (EPAs) om te kijken naar obstakels van de minst ontwikkelde landen. Daarnaast promoot de Nederland eerlijke belastingregimes als een belangrijk coherentie onderwerp. De bovenstaande onderwerpen zijn verwerkt in een actieplan bestaande uit 8 punten. Op elk van de bovenstaande thema’s zijn specifieke targets en criteria geïdentificeerd. Elk van deze thema’s correspondeert met een of meer SDGs. Op deze manier draagt de beleidscoherentie-agenda direct bij aan het behalen van de SDGs.

17.15. De beleidsruimte en het leiderschap van elke land respecteren om beleidslijnen uit te werken en om duurzame ontwikkeling te implementeren om een einde te maken aan armoede.

Respect voor het leiderschap en de beleidsruimte van zich ontwikkelende landen is één van de kernprincipes van het ‘Global Partnership for Effective Development Cooperation’ (GPEDC). Het GPEDC is een wereldwijd, multi-stakeholder platform dat 161 landen en 56 organisaties omvat (waaronder de VN, de Wereldbank, de EU, de AU, de private sector, NGO’s en fondsen). Het GPEDC bouwt voort op de Paris Declaration on Aid Effectiveness (2005), de Accra Agenda for Action (2008) en de Busan Partnership Agreement (2011) en kent een door deelnemende landen gestuurd monitoring systeem dat regelmatig de belangrijkste elementen voor effectieve ontwikkelingssamenwerking meet. Onderdeel daarvan is een indicator over Country Ownership die als volgt wordt geoperationaliseerd: “Ontwikkelingssamenwerking richt zich op resultaten die in overeenstemming zijn met de prioriteiten van zich ontwikkelende landen”.

17.16. Het Globaal Partnerschap voor duurzame ontwikkeling versterken, aangevuld door partnerschappen met meerdere belanghebbenden (multi-stakeholderpartnerschappen) en kennis,

⁵⁶ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2016/06/13/kamerbrief-over-actieplan-en-jaarrapportage-beleidscoherentie-voor-ontwikkeling>

expertise, technologie en financiële hulpmiddelen mobiliseren en delen met het oog op het bereiken van de Duurzame Ontwikkelingsdoelen in alle landen, in het bijzonder in de ontwikkelingslanden.

Bij de aanpak van mondiale problemen en in onze hulp- en handelsrelaties werken we samen verschillende soorten strategische partners. Deze verschillende soorten partners worden verder uitgewerkt in ‘Wat de Wereld Verdient’

Het monitoring raamwerk refereert aan het GPEDC (zie 17.15) dat op 10 kernindicatoren voortgang meet in effectieve ontwikkelingssamenwerking. Op deze wijze worden de uitkomsten van de door het GPEDC uitgevoerde monitoring exercitie geïntegreerd in de bredere SDG rapportage. De meest belangrijk principes van het monitoring raamwerk zijn: “ownership by developing countries, focus on results, partnerships for inclusive development, transparency and accountability”. Nederland was tot eind 2016 covoorzitter van het GPEDC en zal daarna blijven voldoen aan zijn monitoring- en rapportage verplichtingen.

Nederland steunt verschillende faciliteiten voor partnerschappen zoals FDW (voor water) en FDOV (voor private sector ontwikkeling en voedsel). Initiatieven vanuit de samenleving voor samenwerking rond de SDGs zijn het SDG Charter en de Maatschappelijke Alliantie, waar de rijksoverheid aan meewerkt. Internationaal steunt Nederland betrokkenheid van de private sector op verschillende manieren (zoals de Global Commission for Business and Sustainable Development, UNDP Business Call to Action, UN Global Compact).

Met betrekking tot het maatschappelijk middenveld zet Nederland zich onder andere in voor het vergroten van de effectiviteit van NGO’s door middel van het co-voorzitterschap van het aan het GPEDC gelieerde “Task Team on CSO development effectiveness and enabling environment”. Het maatschappelijk middenveld speelt een belangrijke rol in multi-stakeholder partnerschappen: Nederland werkt dan ook, meestal in internationaal verband, aan het versterken van de politieke ruimte voor het maatschappelijk middenveld. Nederland doet dit onder andere via deelname aan de “Community of Democracies”, door het steunen van organisaties als CIVICUS, alsook in EU verband.

17.17. Doeltreffende openbare, publiek-private en maatschappelijke partnerschappen aanmoedigen en bevorderen, voortbouwend op de ervaring en het netwerk van partnerschappen.

NATIONAAL:

Via het beleid van de rijksoverheid wordt gewerkt aan deelname van het maatschappelijk middenveld in inclusieve, multi-stakeholder partnerschappen, zoals beschreven in de Kamerbrieven ‘Global Goals: implementatie, monitoring en rapportage’ d.d. 24 mei 2016 en ‘Nederland ontwikkelt duurzaam’ d.d. 30 september 2016.

MONDIAAL:

Bij de aanpak van mondiale problemen en in onze hulp- en handelsrelaties werkt de rijksoverheid samen verschillende soorten strategische partners. Deze verschillende soorten partners worden verder uitgewerkt in ‘Wat de Wereld Verdient’. Richting geven aan de SDGs is niet alleen een rol van de overheid, maar er zijn meerdere actoren die invloed uitoefenen op dit proces: de overheid, bedrijven, kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties en financiële instellingen.

17.18. Tegen 2020 de steun voor capaciteitsopbouw verhogen aan ontwikkelingslanden, inclusief de minst ontwikkelde landen en de kleine eilandstaten, om de beschikbaarheid van hoogwaardige, actuele en betrouwbare gegevens opgedeeld naar inkomen, gender, leeftijd, ras, etnische afkomst,

migratiestatus, handicap, geografische locatie en andere kenmerken relevant in een nationale context, aanzienlijk op te drijven.

Nederland biedt Technische Assistentie via het Centraal Bureau voor de Statistiek voor capaciteitsopbouw om statische data te verzamelen en analyseren, uitgesplitst naar specifieke kenmerken zoals bovengenoemd.

17.19. Tegen 2030 voortbouwen op bestaande initiatieven om metingen te ontwikkelen met betrekking tot de vooruitgang van duurzame ontwikkeling die kunnen dienen als aanvulling op het bruto binnenlands product, en de statistische capaciteitsopbouw ondersteunen in ontwikkelingslanden.

Geen tekst voorhanden.